

A HONFOGLALÓ MAGYAROK ITÁLIAI KALANDOZÁSA. (898—904.)*

A honfoglaló magyarok elhelyezkedésének körülményeit, tér- és időbeli elhatárolását a rendelkezésünkre álló adatok megnyugvást keltő értékelésével eddigelé még nagy vonásokban sem sikerült biztos alapokra fektetni. A lépten-nyomon megmutatkozó nehézség, párosulva azzal a reménytelenséggel, hogy a magyar-bolgár-bessenyő háború és a honfoglaló magyarok első kalandozása között eltelt esztendőkre vonatkozólag már úgy sem merülhetnek fel olyan újabb adatok, amelyek bevilágíthatnának a sötét esztendőkre, a további kutatásban bizonyos ellanyhulást és az adott korlátok átlépésével folyó munkálkodásban néminemű délibáboskodást szült. Kétségtelen, hogy ezen a vonalon az újra-elindulóknak nem lehet és nem is szabad nagy reményeket táplálniok, mert hiszen ők sem tehetnek egyebet, mint az előttük járók: előszedik a jól ismert kútforrásokat. De érdemes-e ezeket újból előszedni? Nincsenek-e már annyi idő óta minden elképzelhető vonatkozásban kimerítve?! — Erdemes, sőt egyenesen hálás feladat, mert „kimerítés“-ről még a későbbi századokra vonatkozó kútforrásnál sem lehet szó. A hiányos és töredékes adatok gondos összehordásával, egybevetésével és összefogó mérlegelésével, a figyelmen kívül hagyott sok-sok apró részlet sorbaállításával és értékelésével minden irányban olyan támasztópontokat találhatunk, amelyek eléggé szilárdaknak mutatkoznak újabb elindulásokra.

Az újramérlegelő kutatásnak a honfoglaló magyarok első kalandozásából kell kiindulnia. Amennyiben sikerül ennek idejét elfogadható pontossággal elhatárolni és lefolyását legalább nagy vonásokban tisztázni, minden erőszakolt keresgélés nélkül mindjárt olyan újabb kiindulási pontokat nyerünk, ahonnan egyrészt bepillantathatunk a honfoglalás sötét éveibe, másrészt pedig biztosabban haladhatunk a kalandozások további részletkérdéseinek tisztázásában.

* Székfoglaló a Magyar Tudományos Akadémián, 1927 június 20.

I.

A honfoglaló magyarok itáliai szerezéséből még a könnyen és biztosan megállapítható részleteket sem érthetjük meg kellően, ha előtérbe nem helyezzük azt a példátlanul nagy fejtelenséget, amelyben Itália népe élt a IX. század második felében, s amely fejtelenség éppen a magyarok honfoglalása idejében érte el tetőfokát.

Az első római-frank császárok alatt az annyira-amennyire egységes ország a IX. század második felében darabokra hullott szét és a függetlenségre vergődött nagyhűbéresei ádáz küzdelmet folytattak egymással, a Szentszékekkel, továbbá a Karoling-házból való és a belföldi, de egyaránt tehetetlen császár-királyokkal. A császári méltóság és Itália birtoklása már nem tartoznak szorosan egymáshoz, és e kapcsolat meglazulása vagy megszűnése következtében a pápaság a pártoskodók játékszerévé, maga Itália pedig a polgárháborúk, az idegen beavatkozások, a szaracénok és a kalandozó magyarok kész prédájává lesz. Annyira felbomlott minden belső rend, hogy életveszélyessé lett az utazás mindazok számára, akik pénzt, vagy valamelyes értéket vittek magukkal. A területi urak ugyanis nemcsak nyíltan ragadták magukhoz mindazt, amire tetszésük szerint igényt emeltek, hanem kéz alatt még rablóbandákat is szerveztek, amelyek kifosztották az utasokat, a hivatalos követjárókat, a Rómába zarándoklókat és a tekintélyesebbeket fogságba hurcolták és magas váltságdíjakat szedtek.¹

E fejtelenségből, emésztő zűrzavarból, amelyben mindenki harcolt mindenki és minden ellen, először és tervszerűen VIII. János pápa igyekezett kiszabadítani a Szentszéket és azzal együtt magát Itáliát is olyképen, hogy Itáliát ki akarta szakítani a Karolingok birodalmából és azt független, egységes, de a Szentszék kegyelméből való és a Szentszéket védelmező orszaggá, császársággá törekedett átalakítani. Tervének fölötté kedvezett a Karoling-család hatalmának általános súlyyodése II. Lajos császár² és II. v. Kopasz Károly nyugat-frank király és császár halála után. Mindaddig ugyanis a császári méltóság a Szentszéktől függetlenül szállt át Nagy Károlyról Jámbor Lajosra, majd I. Lothárra és ennek fiára, II. Lajosra. II. Lajos után azonban megszakadt az egyenes ág, amely alkalommal VIII. János pápa a Szentszék hatalmát

¹ „Nos habitatores Italiae vel potius inquilini, quod potissimum veritas ipsa testatur, praeda nunc horum nunc illorum“, — kesereg Antónius brixiai püspök. (*Dümmler: Gesta Berengarii imperatoris.* Halle, 1871. 47.)

² I. Lothár császár idősebb fia.

körét ebben a kérdésben úgy szélesítette ki, hogy a császári koronát II. v. Német Lajos fiainak mellőzésével a Karolingok legfiatalabb ágának képviselőjére, II. v. Kopasz Károlyra segített átszármaztatni. Kopasz Károly mit sem tett a Szentszék és Itália érdekében. A pápa állandó sürgetésére 877-ben némi sereggel megjelent ugyan Felső-Itáliában és a ravennai gyűlésen rengeteg törvényt hozatott a közrend háborgatói, az egyház hatalmas sanyargatói és a szaracénokkal titkon cimboráskodók ellen, de mindennek semmi foganatja sem lett, mert ugyanakkor erős sereggel átlépte az Alpokat Karlmann³ bajor király, aki II. Lajos császár halála után Itáliát a maga természetes örökségének tekintette. Kopasz Károly Karlmann megjelenésének hírére Felső-Itáliából sietve hazaindult, a pápa is visszatért Rómába, az itáliai egyházi és világi urak pedig, élükön Milánó nagytekintélyű érsekével, Ansberttel, mintha mi sem történt volna, nyomban Karlmann mellé állottak és elismerték Itália királyának. Közben Kopasz Károly meghalt, Karlmann pedig otthoni ügyei hazaszólitották, mielőtt még a pápával a császári koronát illetőleg megegyezhetett volna, amire egyébként később sem került sor, mert súlyosan és reménytelenül megbetegedett.

VIII. János pápát, amennyiben nagy elgondolásának kivitelénél felmerülő nehézségek leküzdésére még nem készülődött fel, a dolgok gyors és váratlan fordulata a kelleténél is közelebb hozta eredeti céljához. Kopasz Károlyt a nyugat-frank királyi trónon az alig tizenötévesztendős, gyámoltalan és később is félenk természetű Együgyű Károly követte, Karlmann gyógyíthatatlan betegsége otthonához szögezte, Itália tehát császári és királyi trónjával együtt egészen a pápa rendelkezésére állott. És ekkor VIII. János körülnézett, hogy kit állítson a Karlingoktól függetlenített Itália élére. Választása a gyorsan felemelkedő Viennei Bosora, II. Lajos Irmingard nevű leányának férjére esett, a szerencse gyermekére, aki a nyugat-frank királyok udvarában vezetőszerpet játszott, s aki minden eszközzel arra törekedett, hogy Provençet a maga számára függetlenítse. VIII. János, miután Troyesban aprólékosan megegyezett vele, fiává fogadta és nagy remények között vitte Itáliába, minden illetékes egyházi és világi nagyot felszólítván, hogy fegyveres erővel siessenek támogatására. De senki sem sietett. Nyilvánvalóan kitűnt, hogy VIII. János terve, Itália egyesítése és függetlenítése, az itáliai nagyoknak nem kell, sem a világiaknak, sem az egyháziaknak. Nekik tetszett a meglévő, áldatlan állapot, amelyhez még akkor is makacsul ragaszkodtak, amikor a pápa az ellenzék vezérét, Ans-

³ II. v. Német Lajos legidősebb fia.

bert érseket és főbb követőit egyházi átokkal sújtotta. Boso pedig látván, hogy egyelőre nincs sok keresnivalója Itáliában, hazatért és annál erősebben dolgozott Provence függetlenítéséért a tehetetlen nyugat-frank királlyal szemben, amit aztán el is ért.

VIII. János pápa szívós természetű férfiú volt és keserű csalódásai ellenére sem adta fel a küzdelmet. Magára maradttságában összeköttetésbe lépett Német Lajos ifjabb fiaival, III. Lajos kelet-frank királlyal és III. v. Vastag Károly alemann királlyal, közben pedig szigorú rendeletet adott ki, elsősorban a felsőitáliai püspököknek, hogy pápai beleegyezés ellenére senkit se merjenek itáliai királynak elismerni, e királysághoz járulván a császári méltóság is, amely pedig csak pápai felkenéssel szerezhető meg. Ilyen előzmények után jelent meg 879-ben Felső-Itáliában Vastag Károly, akit legott elismertek Itália királyának és 880 januárjában a ravennai gyűlésen a pápa jelenlétében ünnepiesen is megválasztottak. A következő évben, VIII. Jánosnak már el nem titkolható kedvtelensége ellenére, a császári koronát is megszerezte Vastag Károly. E rövid idő alatt ugyanis bebizonyosodott, hogy Vastag Károly is csak díszes örökségnek tekinti a császári koronával ékesített Itáliát, amelyet nem hajlandó a külső támadásokkal szemben védelmezni, sőt a belső rend helyreállításával sem törődik. A Szentsek nyugalmának és szabadságának őrzését az egyház legismertebb sanyargatóira, Wido spoletumi és Adalbert tusciai örgrófra bízta, hogy azokat ilyképen a maga pártjára vonja.

Nagy terveikhez az újabb csalódások után is kitartóan ragaszkodó VIII. Jánost⁴ gyenge utódok követték, akiket minden nagyobb ellenállás nélkül sodort magával a pusztulás áradata, amely Vastag Károly elhunytával már az egész Karoling-birodalmat teljes felbomlással fenyegette. A Loiretől északra Odo párizsi gróf viaskodott spoletumi Widoval a királyi koronáért, a Loiretől délre Rannulf herceg lett úrrá, Felső-Burgundban Welf Rudolf szervezett új királyságot, Provenceban Boso fia, III. Lajos önállósította magát, Itáliában pedig a nyugat-frank koronáért folytatott harcban hamarosan lemaradt Wido és társai küzdöttek az egyeduralomért friauli Berengárral, Német Lajos Gizella nevű leányának és Eber-

⁴ Mühlbacher Engelbert, e korszak egyik elismert kutatója, önkényesen és a megengedhető határt már bántóan túllépő ellenszenvvel teregeti ki VIII. János sikertelen próbálkozásait (*Deutsche Geschichte unter den Karolingern*. Stuttgart, 1896. 578—602.). Ezt az igaztalan megítélést már csak azért sem érdemli meg VIII. János, mert az egységes és független Itália gondolata, amely egy évezred múlva valóra vált, az ő agyában született meg először.

hard friauli örgrófnak fiával. Csak a kelet-frank birodalomban mutatkozott némi belső összetartás Karlmann törvénytelen fiának, Arnulfnak trónrajutásával. Ily siralmas állapotba került az egykoron oly hatalmas Nagy Károly-féle birodalom, amelyet belső züllöttsége következtében szabadon fosztogattak északon a kalóz normannok, délen pedig a szaracénok. Mellette még a haldokolva élő bizánci császárság is erőt képviselt, amelynek védelmet ígérő támogatását kérte és kereste a szaracénok ellenében Velencével együtt Itáliának sok parti városa, sőt maga a Szentszék is.

Az itáliai koronáért folytatott háborúskodásban a nyugat-frank segítséggel hadakozó Wido erősebbnek bizonyult Berengárnál, aki óvatos előrelátással sietett ugyan Arnulf fennhatóságát elismerni, de attól egyelőre nagyobb katonai támogatást nem kaphatott, mert Arnulfot, bármennyire igényt tartott is „törvényes atyai örökségére“, Itáliára, otthoni életbevágóbb ügyei lekötve tartották. A győztes Wido aztán 889-ben Páviában királlyá koronáztatta magát, Berengárnak pedig meg kellett elégednie „atyai birtokával“, a Veronáig és Cremonáig kiterjesztett friauli örgrófsággal. V. István pápát a Szentszék régi ellenségének, Widónak felülkerekedése igen nehéz helyzetbe hozta. Ő is, miként Berengár, Arnulf segítségét kereste. Arnulf azonban otthoni hatalmának további kiépítését még mindig fontosabbnak tartotta a keveset ígérő, erőt nem jelentő császári koronánál, amelyet később is megszerezhetett. Ilyen körülmények között V. István pápa kénytelen volt meghajolni Wido előtt, aki 891-ben császárrá koronáztatta magát. Hasonló helyzetbe került Formosus pápa is; Wido erőszakos fellépésére Wido fiát, Lambertet is császárrá koronázta, akit aztán atyja, határtalan dölőfősségében, a régi jó idők emlékezetének felújításaképen, társuralkodóul maga mellé vett.

Widoval vezérszerephez jutottak mindazok, akiket korábban féktelenségük miatt Rómából kivetettek, s akiket rendbontásukért Itália-szerte egyházi átokkal sújtottak, mert hiszen maga Wido is ezek közé tartozott. Csak természetes tehát, hogy nyomasztó uralmát hamarosan azok is megsokalták, akik annakidején VIII. János pápa belső rendet és nyugalmat ígérő terveit elgáncsolták. Most már a Szentszéken kívül állók is sürgették Arnulf beavatkozását. „Németország megteremtője“ azonban, ahogyan Arnulfot egyik-másik újkori történetíró eléggé találóan nevezni szokta, éppen akkoriban vívta a német fennhatóság érdekében legkeményebb harcait Szvatoplukkal, akinek országát az etelközi magyaroknak egy kalandozó csapata is segített pusztítani. A morva hadjárat a következő évben, 893-ban is folyt, de ez, bár igazi eredményre ekkor sem vezetett, már nem akadályozta meg Arnul-

fot abban, hogy természetes fiát, Zwentibaldot, némi sereggel Itáliába ne küldje a helyzet és a körülmények kipuhatolására. Nem a Szentszék szorongatott helyzete, nem az itáliaiak segítséget esdeklő követei indították meg a hatalmában megerősödött és még többre vágyó Arnulf szívét, hanem az a tény, hogy Wido uralmának megszilárdulásával kisiklik a kezei közül Itália, amelyet pedig már éppen olyan hűbérenek tekintett, mint Lotharingiát, Felső-Burgundot és Provencet. És Berengár személyében már meg is találta a neki engedelmeskedő hűbéres királyt.

Zwentibald eredménytelen kísérletei után, 894 januárjában, nagy sereggel maga Arnulf indult Itáliába és az első várost, Bergamumot, amely ellenállt neki, példaadás kedvéért szörnyen megbüntette. Szabadjára eresztett serege a szerencsétlen várost kirabolta és irgalmatlanul feldúlta. A kolostorokat és templomokat is felverték, a lakósokat halomra öldösték, nem kímélvén a papokat és az apácákat sem. A példaadás hatott: a felsőitáliai városok az ellenállás megkísérlése nélkül behódoltak és Wido kénytelen volt visszahúzódní Spoletoumba, ahová Arnulf fáradt seregével már csak azért sem követhette, mert a középítáliai nagyhűbéreseket váratlanul elfordultak tőle és ellenállásra készülődtek. A római út, a császári koronázás most már szóba sem jöhetett. Tulajdonképpen minden maradandó eredmény nélkül tért haza Felső-Burgundon át, amelynek hűtlenkedő urát szintén meg akarta fenyeíteni. Egyébként ideje is volt, hogy otthon legyen, mert Szvatopluk halála kedvező alkalomnak mutatkozott a morva ügy olyan elintézésére, amely megfelel a birodalom érdekeinek. Ezenfelül pedig az etelközi magyarok kalandozói az egész Pannoniát felverték, amely a birodalom részéről semmiféle támogatásban sem részesült, noha előzőleg a pannoniái szlávok hűségesen segítettek Arnulfnak Morvaország dűlásában. De végeredményben a 894-i esztendő mégis több jót, mint rosszat hozott Arnulfra. Szvatopluk fiai, Moimir és ifjabb Szvatopluk, elismerték Arnulf fennhatóságát, Wido pedig, akit Arnulf Szvatopluknál is veszedelmesebb ellenfélnek tartott, az év utolsó hónapjában, miközben Berengár ellen készülődött, hirtelen elhunyt. Mondják is az évkönyvesek, hogy Arnulf Isten különös kegyelmének tekintette Szvatopluk és Wido császár váratlan halálát. A pápa kérésére és saját püspökeinek biztatására most már újból hajlandónak mutatkozott hadat vezetni Itáliába, de egynemely súlyos ügy elintézése miatt csak 895 végén indulhatott el.

A külső körülmények ezúttal valóban kedveztek Arnulf vállalkozásának. Otthoni uralma oly szilárdan állt, mint még soha, a morvák már nem jelentettek sem nyílt, sem burkolt

veszedelmet, az etelközi magyarokat, akik az előző évben birodalmi területen, Pannoniában kalandoztak, teljesen lekötötte a bolgárokkal és a bessenyőkkel folyó háborúskodásuk, Itáliában pedig a németellenes párt élén már nem a félelmetes Wido állt, hanem a könnyű életre hajló Lambert császár, aki egyáltalán nem örökölte atyja szívósságát. Most már könnyűnek mutatkozott az út Rómáig, ahol a jelentések szerint Formosus pápa és a nép szabadítóként várták, és várta a császári korona is, amelynek elnyerését hatalma tetőpontján már fontosnak tartotta. Ebben a vállalkozásában annyira biztosnak érezte magát, hogy minden óvatosságról megfeledkezett és Itáliát egy csapásra „személyes birtokába” akarta venni. Páviába érkezése után Felső-Itáliát két részre osztotta, az egyiket Maginfrid itáliai palotagrófra, a másikat Walfrid veronai grófra bízván, Berengárt pedig egyszerűen megfosztotta itáliai királyi méltóságától. Berengár, aki kifogyhatatlan türelemmel és utolérhetetlen számítással tudott a körülményekhez alkalmazkodni, nem lázongott, de módját ejtette, hogy Arnulf ne vehesse hasznát az ő katonai erejének.

Betegségektől gyengítve és a hadifáradalmaktól elcsigázva jutott el Arnulf serege Tuscian keresztül Rómához, amelyet Wido özvegye, Angeltruda császárné, spoletumi fegyveres népével oly rosszul védelmezett, hogy a város könnyűszerrel Arnulf kezére került. 896 február 22-én Formosus pápa császárrá koronázta Arnulfot, akinek ez alkalommal esküvel kellett megfogadnia, hogy a Szentszéket mindhaláláig minden ellenségével, de legfőképen Lamberttel és annak anyjával, Angeltrudával szemben hűségesen megvédelmezi. Arnulf el is indult Spoletum ostromára, de közben súlyosan megbetegedett és annyira sietősen hagyta el Itáliát, hogy hazavonulása futásnak is beillett. Távozása után Rómában a spoletumi párt jó ideig oly visszataszító módon állt bosszút Arnulf hívein, hogy még a sok mindenhez hozzászokott római nép is megborzongott bele. Itália-szerte pedig ismét fellángolt a harc Berengár és Lambert között az egyeduradalomért, mígnem 897-ben békére léptek a magukra maradt és egymással szemben győzhetetlennek mutakozó versenytársak. Berengár megkapta az Adduáig kiterjesztett friauli örgrófságot, Lambert pedig Itália többi részét.

Mindezek a dolgok azonban már nem érdekelték sem a császárt, sem birodalmának nagyjait. De ki is törődhetett volna Itáliával, amikor a tevékeny császárt mindjobban elmérgesedő betegsége egészen megfosztotta régi tetterejétől, amikor a gyermek trónörökösrel kapcsolatban a birodalom főemberei a bizonytalan jövő eshetőségeit mérlegelték első-

sorban magukon keresztül?! Nem törődtek már a birodalom közelebbi érdekeivel sem. Az egyöntetű irányítás megszakad s mindinkább előtérbe nyomulnak a partikuláris vállalkozások. 898-ban, tehát olyan időben, amikor az Etelközből kiszorult magyarok egy része már megmutatkozik a Száva-Dráva vonalán, ilyen partikuláris vállalkozásban tűzzel-vassal pusztítják Morvaországot, pusztán azért, mert az egyik érdekcsoportnak a Szvatoplukfiak közül az ifjabb és tehetetlenebb többetígérő volt, mint az idősebb és erősebb. Morvaország oktalan pusztítását megismételik 899-ben is, sőt ugyanezen évben maga a szélütött császár is, aki járni sem tudott már, magánvállalkozásszerű hadjáratot vezet személyesen, hajón vitetvén magát, a keleti határgrófságba Aribo örgróf fellázadt fia, Isanrich ellen, amikor a honfoglaló magyarok egy része már Itáliát dúlja és elhelyezkedik Dél-Pannoniában. A birodalom vezetésében a 898—899-es években mutatkozó tervtelenségek, kapkodások, a helyi érdekek előtérbe nyomulása és ezek a céltalan hadakozások némileg érthetővé teszik, hogy a németek a Pannoniában megjelenő magyarokról legalább is hivatalosan csak akkor vesznek tudomást, amikor már közvetlenül őket támadják meg.

Ebben a tekintetben majdnem ugyanilyen a helyzet Itáliában is. Lambert császár a Berengárral kötött békét követő évben, 898-ban váratlanul és örökösök nélkül meghalt. Berengárnak most minden tevékenysége odairányult, hogy a lehető leggyorsabban megszerezze a maga számára az egész itáliai királyságot, mielőtt még belföldi vagy külföldi versenytársak pártot szervezhetnének maguknak. Célját, már amennyire az itáliai nagyok hűségében bízni lehetett, el is érte: Lambert hívei Páviától Beneventumig meghódoltak előtte. Közben a honfoglaló magyarok felderítő serege a Brentáig nyomult, de ezzel Berengár, egyebütt és egyébbel lévén elfoglalva, nem törődhetett, sőt — mint a következmények tanúsítják — előkészületeket sem tett a várható megrohanás felfogására. Viselkedése elsősorban kétségtelenül arra magyarázható, hogy neki éppen e válságos időben mindennél fontosabb volt a nyugati és a keleti frank birodalomtól egyaránt megszabadult, egységes itáliai királyság és az azzal járulékos császári korona megszerzése, amelyért 888 óta annyit küzdött, áldozott és annyi megalázást elviselt. Ha ő most Itália keleti kapujánál önfeláldozóan szembe száll a magyarokkal, háta mögött mindent elragadtak volna tőle, mert a pártoskodásba beleszületett itáliai nagyok ellenkirályok nélkül már el sem tudták képzelni Itália, azaz a maguk szabadságának biztosítását. Semper Ita-

lienses geminis uti dominis volunt, quatinus alterum alterius terrore coerceant, — mondja találóan a cremonai püspök.⁵

Egyébként hamarosan bebizonyosodott, hogy Berengár nagy sietsége ugyancsak helyénvaló volt. Hiába igyekezett ugyanis újabb ajándékokkal és ígéretekkel maga mellett tartani Itália urait, azok, mielőtt első meglepetésükből felocsúdtak, minden habozás nélkül összeköttetésbe léptek Viennei Boso és Irmingard császárléány fiával, III. Lajos provencai királlyal, aki Arnulf csúfos hazavonulása óta úgyszólván lesben állott már, hogy mint II. Lajos császár unokája birtokába vegye nagyatyai örökségét. Az újabb polgárháború tehát éppen kitörőben volt 899-ben, amikor a honfoglaló magyarok az előző évi felderítő látogatás kedvező benyomása alapján most már nagyobb erővel jelentek meg Itáliában. Ebben a lappangó, már kitörésre készülő, de kellően még meg nem szervezett polgárháborúban kell keresnünk Berengár egyébként érthetetlen késedelmeskedésének okát, hogy hosszú hónapokra volt szüksége, amíg számottevő haderőt tudott összehozni a Pó-síkságon szabadon dúló magyarok ellen. És milyen hadi értéket képviselhetett ez a sereg, amelynek részesei egymást egymás martalékainak tekintették?! Ad augmentum denique perditionis christianorum non parva inter eos erat discordia. Nonnulli plane Hungariis non solum pugnam non inferebant, sed ut proximi caderent anhelabant; atque ad hoc perversi ipsi perverse fecerant, quatinus dum proximi caderent, soli ipsi quasi liberius regnarent. Qui dum proximorum necessitatibus subvenire neglegunt eorumque necem diligunt, ipsi propriam incurrunt, — jellemzi Liudprand a viszonyok tökéletes ismerete alapján a pártoskodókat, akik még a csatatéren is egymás vesztére törtek.⁶

II.

A honfoglaló magyarok első kalandja a „brentai csata“ elnevezés alatt ismeretes. Az itáliai és a frank-teuton évkönyvesek, krónikások mint jelentős eseményt méltatják, és ezeken felül a pápai, a császári és a felsőitáliai oklevelekben is sűrűn találkozunk emlékeztetével.

A kérdésre vonatkozólag az elbeszélő kútfők összegyűjtésénél a lehetőség határai között teljességre törekedtem. Nemcsak az egykorú és közelegykorú írókra terjeszkedtem ki, hanem a XIII. század végéig minden idevonatkozó feljegyzést figyelembe vettem. Azzal a feltevessel és lehetőség-

⁵ *Liudprand*: Antapodosis I. 37.

⁶ Antapodosis II. 15.

gel is számoltam ugyanis, hogy a kései írók közül egyik-másik talán olyan kútfőkből meríthetett, amelyek nem maradtak reánk. E feltevés kedvéért az itáliaiaknál még a XIII. századon is túlmentem, mert ezeknél azt a feltűnő jelenséget tapasztaltam, hogy a XI—XIII. századbeli írók, a frank-teuton írókkal éles ellentétben, csaknem kivétel nélkül elhallgatják a brentai csatát; nem vesznek róla tudomást sem a hazai, sem a frank-teuton feljegyzések alapján, noha régi híreiket olyan munkákból is szedvegetik, amelyekben szó esik a brentai eseményekről. Ellenben a XIII. századvégi, XIV. és XV. századbeli olasz írók a hosszas hallgatás után már ismét érdekesnek találják a brentai csatát és feltűnő bőbeszédűséggel foglalkoznak vele.

A publikált okleveles anyagnál, amennyire hozzáférhettem, hasonlóképen jártam el. Itt azonban teljességről szó sem lehet. Az apró részletekre vonatkozólag még igen sok és igen becses adatot eredményezhet a további kutatás.

A XIII. század végéig terjedőleg mintegy nyolevan elbeszélő kútfő foglalkozik a honfoglaló magyarok első kalandozásával. Az egykorúakon és a többé-kevésbbé közelegykorúakon túl azonban csak elvétve akadunk olyanokra, amelyek valami figyelemreméltó adattal egészítenék ki a korábbi tudósításokat. A legtöbben szinte feltűnő hűséggel szószerint, esetleg némi átstilizálással, kihagyással vagy összevonással átvették a korábbiak jelentését. Még olyan nagynevű író is, mint *Andreas Dandolo*, akinek ugyancsak módjában állott, hogy a magyarok velencei szereplését jobban megvilágító adatokat keressen szülővárosa gazdag levéltárában, megelégszik azzal, hogy másod- vagy éppen harmadkézből lemásolja *Johannes diaconus Venetus* jelentését azzal a meg bővítéssel és kirívó tájékozatlansággal, hogy az ostrom 906-ban történt. *Béla király névtelen jegyzője*, *Kézai Simon mester* és a *Bécsi Képes Krónika* szerzője másodkézből és rossz időbeli elhelyezéssel *Regino Prumiensis* hírét dolgozzák fel, s még csak halvány nyomára sem akadunk náluk annak, hogy a brentai eseményekre vonatkozólag valamiféle hazai feljegyzésről vagy hagyományról tudnának. Ha nem is új értékeket, de legalább új szint — amint látni fogjuk — csak a XIV. és XV. századbeli íróknál találunk.

A kései feljegyzések összehordása tehát az egybevetés után meglehetősen eredménytelen fáradságnak bizonyult abból a szempontból, hogy a kérdésre vonatkozólag tudásunkat értékes adatokkal nem gyarapítja. Más szempontból azonban sok figyelemre méltó következtetés vonható le az írók felsorakoztatásából. Így pl. megállapítható, hogy egyik-másik kései szerző — elsősorban is olaszok — olyan elveszett vagy leg-

alább is még lappangó munkákból merítettek, amelyek a XI. és XII. században készülhettek, előttünk jó részben ismeretes adatok alapján. Éppen ezért nincs okunk reménykedni, hogy e feltételezett munkák előbukkanásával a brentai eseményekre nagyobb világosság derülhetne. De minden egyébtől eltekintve, már csak azért is érdemes számontartani a kérdésre vonatkozó teljes forrásanyagot, hogy azok, akik foglalkozni óhajtanak a brentai csatával, megszabaduljanak az összekeresgélés és kiválogatás esetről-esetre megisméltendő és ugyancsak hosszadalmas munkájától.

A honfoglaló magyarok itáliai kalandozását tárgyaló, de ebben a kérdésben kútfőértékkel nem bíró feljegyzéseket forrásaik megnevezésével együtt az alábbi kimutatásban foglaltam össze:

Annales Weingartenses, ann. 899⁷ — szószerint az „Annales Alamannici. Continuatio Sangallensis tercia, ann. 899“-ből.

Annales Augienses, ann. 899⁸ — némi összevonással az „Annales Laubacenses. Pars tercia, ann. 899“-ből.

Annales Sangallenses maiores. Pars prima, ann. 899. 900. 902⁹ — szószerint (csupán „Ungri“ helyett „Agareni“) az „Annales Alamannici. Continuatio Sangallensis tercia, ann. 899. 900. 904“-ból.

Annales Colonienses maiores, ann. 899¹⁰ — némi összevonással az „Annales Laubacenses. Pars tercia, ann. 899“-ből és az „Annales Augienses, ann. 899“-ből.

Annales Besuenses, ann. 893¹¹ — szószerint az „Annales Colonienses maiores, ann. 899“-ből.

Annales Hildesheimenses, ann. 893¹² — szószerint az „Annales Lamberti Hersfeldensis, ann. 893“-ből.

Annales Heremi, ann. 899. 901¹³ — szószerint az „Annales Alamannici. Continuatio Sangallensis tercia, ann. 899. 901“-ből.

Annales Ottenburani, ann. 893¹⁴ — szószerint az „Annales Hildesheimenses, ann. 893“-ből.

Herimannus Augiensis: Chronicon, ann. 900. 901.¹⁵ — összevonással az „Annales Fuldenses. Continuationes Altahenses, ann. 900. 901“-ből.

⁷ Pertz: MG. SS. I. 66.

⁸ U. o. I. 68.

⁹ U. o. I. 77.

¹⁰ U. o. I. 98.

¹¹ U. o. II. 248.

¹² U. o. III. 50.

¹³ U. o. III. 140—141.

¹⁴ U. o. V. 3.

¹⁵ U. o. V. 111.

- Marianus Scotus: Chronicon, ann. 921 (899)*¹⁶ — némi összevonással az „*Annales Augienses, ann. 899*“-ból.
- Chronicon Wirzburgense, ann. 12 (899). 1 (900). 2 (901)*¹⁷ — szószerint a „*Chronicon Suevicum universale, ann. 12-899. 1-900. 2-901*“-ból.
- Ekkehardus Uraugiensis: Chronicon universale, ann. 12-4-900. 1-900*¹⁸ — összevonással és némi átstilizálással „*Liudprandus: Antapodosis, II. 1-5*“-ból és a „*Chronicon Wirzburgense, ann. 2 (902)*“-ból.
- Sigebertus Gemblacensis: Chronographia, ann. 903. 909*¹⁹ — nagy összevonással és átstilizálással „*Liudprandus: Antapodosis, I. 5. 13; II. 7-15*“-ból.
- Vita s. Wicberti fundatoris coenobii auctore Sigeberto Gemblacensi. C. 14*²⁰ — Liudprand „*Antapodosis*“-a után a saját munkájából, a „*Chronographia, ann. 903*“-ból.
- Annalista Saxo: Chronicon, ann. 890. 901. 902*²¹ — nagy összevonással „*Regino: Chronicon, ann. 899. 901*“-ból és „*Ekkehardus Uraugiensis: Chronicon universale, ann. 12-4-900. 2-902*“-ból.
- Leo Marsicanus: Chronica monasterii Casinensis, c. 49. ann. 899*²² — szószerint az „*Annales Beneventani, ann. 899*“-ból.
- Annales Mellicenses, ann. 899. 900. 901*²³ — szószerint a „*Chronicon Wirzburgense, ann. 12 (899). 1 (900). 2 (901)*“-ból.
- Honorius Augustodunensis: Summa totius de omnimoda historia, ann. 888*²⁴ — némi összevonással az „*Annales Augienses, ann. 899*“-ból és a „*Chronicon Wirzburgense, ann. 1 (900). 2 (901)*“-ból.
- Annales S. Rudberti Salisburgenses, ann. 900. 901*²⁵ — némi összevonással az „*Annales Mellicenses, ann. 899. 900*“-ból.
- Annales Magdeburgenses, ann. 11-898. 901*²⁶ — szószerint és némi összevonással az „*Annales Colonienses maiores, ann. 899*“-ból és „*Ekkehardus Uraugiensis: Chronicon universale, ann. 1-901*“-ból.
- Annales Halesienses, ann. 898*²⁷ — szószerint az „*Annales Augienses, ann. 899*“-ból.

¹⁶ Pertz: MG. SS. V. 553.

¹⁷ U. o. VI. 28.

¹⁸ U. o. VI. 473.

¹⁹ U. o. VI. 345.

²⁰ U. o. VIII. 513.

²¹ U. o. VI. 587—590.

²² U. o. VII. 615.

²³ U. o. IX. 496.

²⁴ U. o. X. 130.

²⁵ U. o. IX. 771.

²⁶ U. o. XVI. 141.

²⁷ U. o. XVI. 483.

- Otto Frisingensis: Chronicon*, VI. 14²⁸ — némi átstilizálással „Regino Prumiensis: Chronicon, ann. 901“-ből.
- Annales S. Trudperti*, ann. 903²⁹ — átstilizálással és összevonással „Otto Frisingensis: Chronicon. VI. 14“-ből.
- Chronica collecta a Magno presbytero*, ann. 900. 902³⁰ — nagy összevonással és átstilizálással „Liudprandus: Antapodosis. II. 1—5. 7—15“-ből.
- Annales Osterhovenses*, ann. 900³¹ — némi összevonással „Ekkehardus Uraugiensis: Chronicon universale, ann. 12-4-900. 1-901“-ből.
- Annales Gradicenses*, ann. 900³² — némi összevonással „Ekkehardus Uraugiensis: Chronicon universale, ann. 12-4-900“-ből.
- Annales Cracoviensis capituli*, ann. 899³³ — szószerint az „Annales Augienses, ann. 899“-ből.
- Annales Altahenses maiores*, ann. 893. 899³⁴ — szószerint az „Annales Hildesheimenses, ann. 893. 899“-ből és az „Annales Alamannici. Contuniatio Sangallensis tercia, ann. 899“-ből.
- Annales Altahenses breves*, ann. 893³⁵ — szószerint az „Annales Altahenses maiores, ann. 893“-ből.
- Godefridus Viterbiensis: Pantheon s. Chronici. P. XXIII. c. 26. ann. 901*³⁶ — szószerint „Otto Frisingensis: Chronicon. VI. 14“-ből.
- Albericus Trium Fontium: Chronicon*, ann. 900. 902²⁷ — zavaros összevonással „Liudprandus: Antapodosis. I. 11; II. 2“-ből.
- Anonymus Belae regis notarius: Gesta Hungarorum, c. 53*³³ — közvetve, de csaknem szószerint „Regino Prumiensis: Chronicon, ann. 901“-ből.
- Chronica minor auctore Minorita Erphordiensi*, ann. 887³⁹ — zavaros összevonással az „Annales Lamberti Hersfeldensis, ann. 893—911“-ből.

²⁸ Pertz: MG. SS. XX. 235.

²⁹ U. o. XVII. 288.

³⁰ U. o. XVII. 484.

³¹ U. o. XVII. 539.

³² U. o. XVII. 645.

³³ U. o. XIX. 585.

³⁴ U. o. XX. 785.

³⁵ U. o. XX. 774.

³⁶ U. o. XXII. 231.

³⁷ U. o. XXIII. 751.

³⁸ A magyar honfoglalás kútfői. Budapest. 1900. 456.

³⁹ Pertz: MG. SS. XXIV. 184.

- Flores temporum auctore fratre Minorum, ann. (900)*⁴⁰ — zavaros összevonással az „*Annales Lamberti Hersfeldensis, ann. 893—911*“-ből és a „*Chronica minor auctore Minorita Erphordiensi, ann. 887*“-ből.
- Annales Rotomagenses, ann. 898*⁴¹ — szószerint az „*Annales Colonienses maiores, ann. 899*“-ből.
- Annales S. Ebrulfi Uticensis, ann. 898*⁴² — szószerint az „*Annales Colonienses maiores, ann. 899*“-ből.
- Annales Gemmeticenses, ann. 898*⁴³ — szószerint az „*Annales Colonienses maiores, ann. 899*“-ből.
- Annales Cadomenses, ann. 897*⁴⁴ — szószerint az „*Annales Colonienses maiores, ann. 899*“-ből.
- Annales Dorenses, ann. 899*⁴⁵ — szószerint az „*Annales Colonienses maiores, ann. 899*“-ből.
- Kézai: *Chronicon Hungaricum, c. 20*⁴⁶ — közvetve és kihagyással „*Regino Prumiensis: Chronicon, ann. 901*“-ből.
- Sicardus episcopus Cremonensis: Chronicon, ann. 906*⁴⁷ — összevonással és átstilizálással jórészben „*Liudprandus: Antapodosis. II. 1. 42*“-ből és „*Fundatio monasterii Nonantulani. Appendix*“-ből.
- Andreas Dandolo: Chronicon Venetum. L. VIII. C. IX. P. 31—33*⁴⁸ — szószerint „*Johannes diaconus Venetus: Chronicon Venetum (= Chronicon Sagornini)*“-ből, esupán az évszámot „*Sicardus episcopus Cremonensis: Chronicon, ann. 906*“-ből.
- Chronicon pictum Vindobonense, c. 32*⁴⁹ — közvetve és kihagyással „*Regino Prumiensis: Chronicon, ann. 901*“-ből.
- Cronaca detta dei Bolognetti (Corpus chronicorum Bononiensium), ann. 892*⁵⁰ — az események sorrendjének összezetavarrásával „*Johannes diaconus Venetus: Chronicon Venetum*“-ből.
- Ricobaldus Ferrariensis: Compilatio chronologica, ann. (914)*⁵¹ — némi átstilizálással „*Liudprandus: Antapodosis. II. 42*“-ből.

⁴⁰ Pertz: MG. SS. XXIV. 235.

⁴¹ U. o. XXVI. 496.

⁴² U. o. XXVI. 496.

⁴³ U. o. XXVI. 497.

⁴⁴ U. o. XXVI. 497.

⁴⁵ U. o. XXVII. 518.

⁴⁶ M. Florianus: Historiae Hungariae fontes domest. II. 74.

⁴⁷ Muratori: SS. Rer. Italic. VII. 852.

⁴⁸ U. o. XII. 197—198.

⁴⁹ M. Florianus: Hist. Hung. font. domest. II. 135.

⁵⁰ SS. Rer. Italic. (Muratori. Ed. nov. 1906—1914.) Tom XVIII. P. I. Vol. I. 421.

⁵¹ Muratori: SS. Rer. Italic. IX. 258—239.

*Ptolemaeus Lucensis: Historia ecclesiastica. C. XXXI*⁵² — több esemény összevonásával „Liudprandus: Antapodosis. I. 5; II. 7—15“-ből.

*Bonincontrus Morigia: Chronicon Modoetiense. I*⁵³ — több esemény összevonásával jórészen „Liudprandus: Antapodosis. I. 5; II. 7“-ből.

Hamisítványok:

Theotmar salzburgi érseknek és suffraganeusainak levele IX. János pápához, a 900-ik év első feléből.⁵⁴

Hatto mainzi érsek levele IX. János pápához, a 900-ik év első feléből.⁵⁵

III.

A nagy kirotálás után megmaradt feljegyzések, forrásértéküket tekintve, fölötte különböznek egymástól. Vannak közöttük egyidejű, egykorú és közelegykorú tudósítások, amelyek a legszigorúbb mérlegelés után is eredeti értesüléseknek mondhatók; némelyek azonban csak éppen annyi szolgálatot tesznek, hogy több oldalról megerősítenek egy-egy fontos mozzanatot, vagy az időbeli elhatárolásnál nyújtanak becses támasztópontot. A késeiek közül azok kerültek ide, amelyek az ismert kútfőkkel nem mutatnak megegyezést. Híreiket jórészen határozott bizalmatlansággal kell fogadnunk, mert könnyen kinyomozható, hogy nem a régmúltban gyökereznek, hanem koruk hangulatának szüleményei. De azért ezek között is akadnak olyanok, amelyek nyilvánvalóan régebbi feljegyzések vagy hagyományok után indultak, és valamilyen irányban kiegészítik vagy megerősítik az egykorúakat.

A legértékesebbek között is első helyen áll az Annales Alamannici „Continuatio Sangallensis tertia“ nevezetű része, amelyet Wattenbach és Dümmler egyidejű és hivatalos jellegű feljegyzésnek tekintenek.⁵⁶ Ugyanczen eredetre vezethető vissza az Annales Laubacenses „Pars tertia“-ja.⁵⁷ Mindkettő jelentése fölötte szűkszavú, de az idő megjelölésében teljesen megbízható. Súlyukat növeli, hogy megegyeznek az itáliai

⁵² *Muratori: SS. Rer. Italic. XI. 1026.*

⁵³ *U. o. XII. 1079.*

⁵⁴ *Fejér: Codex diplomaticus Hungariae eccl. et civ. Budae, 1829. I. 229—235; Boczek: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Olomucii, 1836. I. 35—40; A magyar honfoglalás kútfői. 323—328.*

⁵⁵ *Fejér: Codex diplomaticus Hung. I. 235—240; Boczek: Codex diplomaticus et ep. Moraviae. I. 63—66.*

⁵⁶ *Wattenbach—Dümmler: Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. Berlin, 1904. 7. Aufl. I. 439.*

⁵⁷ *U. o.*

egykorú jelentéseknek legfontosabbikával, a Fundatio monasterii Nonantulani hírével. Ezek nyújtják azt a biztos alapot, amelyen az idő megjelölésében bizonytalanságot és zavart ébresztő Annales Fuldenses-t, Regino-t, Liudprando-t és a többiekét kellőképpen értékelhetjük.

A kérdésünkre vonatkozó, forrásértékű elbeszélő-kútfők keletkezésiük rendjében a következőképen sorakoznak:

- Annales Alamannici. Continuatio Sangallensis tertia.*⁵⁸
*Annales Fuldenses. Continuationes Althahenses.*⁵⁹
*De restitutione monasterii S. Stephani Altinatis.*⁶⁰
*Additamentum ad vitam s. Geminiani episcopi Mutinensis.*⁶¹
*Fundatio monasterii Nonantulani cum appendice.*⁶²
*Catalogi abbatum Nonantulanorum.*⁶³
*Catalogus tabularii monasterii Nonantulani.*⁶⁴
Versus Waldramni ad Dadonem episcopum a Solomone
 III. *episcopo Constant. missi.*⁶⁵
*Regino Prumiensis abbas: Chronicon.*⁶⁶
*Annales Laubacenses. Pars tertia.*⁶⁷
*Liudprandus episcopus Cremonensis: Antapodosis.*⁶⁸
*Deprecatio Mutinensis populi ad s. Geminianum.*⁶⁹
*Johannes diaconus Venetus: Chronicon Venetum (Chronicon Sagornini).*⁷⁰
*Translatio ss. Senesii et Theopompi martyrum.*⁷¹
*Chronicon Suevicum universale.*⁷²
*Vita Deoderici episcopi maioris Mettensis.*⁷³

⁵⁸ Pertz: MG. SS. I. 53—54.

⁵⁹ U. o. I. 415.

⁶⁰ Fonti per la storia d'Italia. Cronache Veneziane antichissime. 1890. I. 130. V. ö. *Ljubic*: Ugri u Mletačkoj. Privilegio imperial de s. Felixe (Starine na sviet izdaje Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti. U Zagrebu, 1869. Knjiga I. 213—215.).

⁶¹ Muratori: SS. Rer. Italic. II/II. 692.

⁶² U. o. I/II. 195.

⁶³ SS. Rerum Langobardicarum et Italicarum. Saec. VI—I. 570—573.

⁶⁴ Muratori: Antiquitates Italicae m. ae. V. 674.

⁶⁵ A magyar honfoglalás kútfői. 334—335.

⁶⁶ Pertz: MG. SS. I. 600—609.

⁶⁷ U. o. I. 53—54.

⁶⁸ U. o. III. 290—291.

⁶⁹ Muratori: Antiquitates Italicae. I. 21—22. Változata: SS. Rer. Italic. (Muratori. Ed. nov. 1907.). T. VI. P. I. 12.

⁷⁰ Fonti per la storia d'Italia. Cronache Veneziane antichissime. 1890. I. 130.

⁷¹ Ughelli: Italia Sacra. 1720. V. 491—492.

⁷² Pertz: MG. SS. XIII. 65—66.

⁷³ U. o. IV. 476.

*Annales Lamberti Hersfeldensis.*⁷⁴

*Annales Beneventani.*⁷⁵

*Annales ducum Bavariae Althenses.*⁷⁶

*Ricobaldus Ferrariensis: Chronicon Romanorum imperatorum.*⁷⁷

*Bernardus Cremifanensis monachus: Historiae.*⁷⁸

*Liber de origine et ruina monasterii Cremifanensis.*⁷⁹

*Vitae patriarcharum Aquileiensium.*⁸⁰

*Galvaneus de la Flamma: Historia Mediolanensis.*⁸¹

*Andreas Naugerius (Navagiero): Storia della repubblica Venezia.*⁸²

IV.

A fenti kimutatásból világosan megállapítható, hogy a brentai eseményekről aránylag kevés *egyidejű* feljegyzés maradt reánk, s amint a jelek mutatják, eredetileg sem lehetett sokkal több. Csak valamivel később azonban már szinte az egész Közép- és Nyugat-Európát élénken foglalkoztatja a honfoglaló magyarok első bemutatkozása, és a valóságon felül a képzelet is működni kezdett. Ekkor születnek meg a többiek között azok a hírek is, amelyek szerint a Marchia Orientalistól Capuáig és Utrechtig esodás égi jelek, üstökösök, a levegő-égben repülő nyílak és más effélék, már előre figyelmeztetik a népeket az elkövetkezendő ítéletidőkre.⁸³

A honfoglaló magyarok első kalandozásának. közelebből a brentai csatának idejét a megbízható és jórészen egyidejű feljegyzések közül az Annales Alamannici, Annales Laubacenses, a Fundatio monasterii „appendix“-e, az Annales Bene-

⁷⁴ Pertz: MG. SS. III. 51.

⁷⁵ Muratori: Antiquitates Italicae. I. 252—262.

⁷⁶ Pertz: MG. SS. XVII. 366.

⁷⁷ Muratori: SS. Rer. Italic. IX. 305.

⁷⁸ Pertz: MG. SS. XXV. 656.

⁷⁹ U. o. XXV. 647.

⁸⁰ Muratori: Anecdota. IV. 241.

⁸¹ Muratori: SS. Rer. Italic. XI. 604.

⁸² U. o. XXIII. 951.

⁸³ *Annales Palidenses, ann. 898*: „Stella quaedam apparuit mire magnitudinis, que putabatur cometa fuisse. Erat enim deorsum radios magnos emmittens et per multas noctes per zodiacum adscendens, signans gentem Ungarorum multas terras vastaturam.“ (Pertz: MG. SS. XVI. 60.) — *Annales S. Mariae Ultraiectenses, ann. 904*: „Visum est signum, lapsus stellarum, quod prodigium secuta nimia inundatio fluminum et immanissima preda Ungarorum.“ (Pertz: MG. SS. XV/II. 1301.) — *Johannes monachus S. Vincentii, Chronicon Volturnense. L. IV*: „His temporibus visae sunt sagittae volitare per aëra et in terram cadere. Tunc Ungri... venerunt...“ (Muratori: SS. Rer. Italic. I II. 418.)

ventani, a későbbiek közül pedig más, de ismeretlen értesülés alapján a *Chronicon Suevicum universale*⁸⁴ és *Bernardus Cremifanensis*⁸⁵ 899-re teszik. A 899. évvel a brentai csata egyébként is zavartalanul beilleszkedik a felső-itáliai események időrendjébe. 900-ban már III. Lajos, Berengár ellenségeinek királyjelöltje, nagy provençei sereggel, Itáliában van, és koronázására, amely 900 október 12-én ment végbe Páviában, az egyházi és a világi urak nagy tömege gyűlt össze. Mindez természetesen nem történhetett volna meg, ha a brentai csata és a kalandozóknak egész Felső-Itáliára kiterjedő dúlásai ebben az esztendőben zajlanak le. Vagy hogyan képzelhető el a páviai népes gyűlés összeverődése és III. Lajos fényes, ünnepies koronázása ugyanazon napokban, amikor a kalandozók Pávia környékét és a Pávián is jól túleső vidékeket szabadon dúlják? És maga Berengár is hogyan gyűjthetett volna sereget éppen azokon a területeken, amelyeknek hűbérurai őt nyilvános országgyűlésen detronizálták és III. Lajost már királyukká koronázták? A 901. esztendőt még ennyire sem lehet kapcsolatba hozni a brentai csatával. Ebben az évben ugyanis Berengárról, mint Itália királyáról, már szó sem esik; az itáliai évkönyvesek még az időt is a 901 februárjában császárrá koronázott III. Lajos uralkodási évével jelölik. A trónjavesztett Berengárnak tehát 901-ben egyáltalán nem volt módjában, hogy az itáliai királyságban sereget gyűjtsön és azt a magyarok ellen vezesse. Ilyen országos sereg élén 901-ben csak III. Lajos szerepelhetett volna, és semmi esetre sem Berengár. Ezenfelül rá kell mutatnunk még arra is, hogy III. Lajos 901 május 23-án kelt levelében,⁸⁶ amelyben a bergamumi püspöknek kiváltságokat ad sok kárt szenvedett egyházának rendbehozására, már nyomára akadunk a városok helyreállító törekvéének, amely a 899-es magyar dúlást követte.

A felsorolt kútfőkkel ellentétben az egykorúak közül Regino Prumiensis kifejezetten 901-hez fűzi a brentai eseményeket, az *Annales Fuldenses* pedig legalább látszatra 900-hoz. Eppen erre az időszakra mindkettő elsőrendű kútforrás, tehát ezen a ponton is feltétlenül számolnunk kell velük anynyiban, hogy megkeressük tévedésük vagy ellenmondásuk alapját.

Regino Prumiensisnek jellemző vonásai közé tartozik, hogy a külsőségekben bármennyire ragaszkodik is az évkönyvírók szokásos formáihoz, a valóságban nem köti magát szigo-

⁸⁴ *Pertz: MG. SS. XIII. 63.*

⁸⁵ *U. o. XXV. 656.*

⁸⁶ *Bergemenses episcopi. Ughelli: Italia Sacra. 1719. IV. 20.*

rúan a történesek sorrendjéhez, hanem itt is, ott is összekapcsol, összevon olyan eseményeket, amelyek időben nem tartoznak együvé. Így például — szándékosan mellőzve a kérdésünktől távolabb eső hivatkozásokat — a 889. évhez fűződőleg elbeszéli⁸⁷ a magyarok eredetét, szilaj szokásait, harci keménységeit s aztán minden további nélkül odaveti, hogy az itáliai királyság nagy részét is elpusztították. Később a 901. évnél újból visszatér⁸⁸ a magyarok itáliai pusztítására és olyan részleteket is elbeszél, amelyekről más kútfő nem tudósít bennünket. Ilyen részlet Liudward vercellaei püspök esete is, ami azonban, ha egyébként meg is felel a valóságnak, semmi esetre sem történhetett 901-ben, mert akkor már nem Liudward, hanem Sebastianus ül a vercellaei püspöki székben.⁸⁹ A több évre terjedő itáliai kalandozás után mintegy tíz esztendővel később író Regino tévedését az is elősegíthette, hogy a magyarok 901-ben is jártak Felső-Itáliában.

Az Annales Fuldensesnél mutatkozó bizonytalanság már egészen más természetű. Az Annales Fuldensesnek különösen ebben a részében⁹⁰ a kelet-frank birodalmat közvetlenül érintő dolgoknál az időrend annyira pontos, az események elbeszélésében annyi gondosság észlelhető, hogy adatait szinte hivatalos értesüléseknek tekinthetjük. Ez a nagy pontosság, jól értesültség azonban a 899. évnél egy kissé és különösen a külföldi vonatkozásokban elhalványul. Ugy látszik, mintha az a nagy zűrzavar, általános bizonytalanság, kapkodó fejetlenség, amelyben a kelet-frank birodalom Arnulf halála évében valósággal cimerült, még a hivatalos figyelmet is erősen elterelte volna a külső eseményekről, amelyek pillanatnyilag nem érintették a birodalmat. Így terelődhetett el a figyelém az Itáliát pusztító magyarokról is annyiban, hogy csak akkor keltenek komolyabb érdeklődést, amikor a honfoglalók már a birodalom közvetlen területét, a bajor földet is megtámadják. A helyzetnek ez a képe verődik vissza az Annales Fuldenses jelentéséből is, amely a magyarok itáliai szereplését csak magyarázatul, mintegy bevezetésképen kapcsolja össze a főeseménynek, a bajor föld 900-i megrohanásának elbeszélésével; és ebben az időbelileg bizonytalan keretben tulajdonképpen a feljegyző nem mondja, hanem csak az események összevonása kelti azt a látszatot, mintha a magyarok Itáliát is ugyanazon évben dúlták volna fel. Az író ugyanis a 900. év eseményeinek sorát azzal nyitja meg, hogy Arnulf császár temetésének,

⁸⁷ *Pertz: MG. SS. I. 600—601.*

⁸⁸ *C. o. I. 609.*

⁸⁹ *Monumenta historiae patriae edita iussu regis Caroli Alberti. August. Taurin. 1836. Chartarum tom. I. 98.*

⁹⁰ *Continuationes Altahenses.*

Gyermek Lajos trónralépésének és Zwentibaldus diestelen szereplésének felemlítése után elbeszéli a bajor hadak három hétig tartó dúlását Moraviában. Mindjárt rá így folytatja: „Interim vero Avari, qui dicuntur Ungari, tota devastata Italia — és most néhány szóval megemlíti a véres csatát Berengár és a Brenta-folyó megnevezése nélkül — eadem via, qua intraverunt... regressi sunt”.⁹¹ A továbbiakban aztán Pannonia pusztításáról, Bajorország megrohanásáról szól és ezzel be is zárja a 900. év eseményeinek sorát. Az évi jelentés magyar vonatkozású részéből, amint láthatjuk, három főesemény emelkedik ki: a magyarok feldúlják az egész Itáliát, az Itáliából visszatérő magyarok pusztítják Pannoniát, a magyarok Pannonia pusztítása után megrohanják Bajorországot. E három, történésben hosszabb időt igénylő főeseményt az író elsősorban azért vonja össze, mert az említett okokból kifolyólag Itália és Pannonia pusztításáról igen hiányos és elkésett értesülése van. Nem tudja sem a csata helyét, sem Berengár nevét, sem Pannonia pusztításának közelebbi részleteit. Másodsorban pedig azért vonja össze, mert azt hiszi, hogy mind a három esetben ugyanaz a magyar sereg szerepel. Mint-hogy ez az összevonás minden kétségen felül megállapítható, és ebben az esetben a magyarok itáliai dúlása csak mint előzmény szerepelhet a bajor föld megrohanásának elbeszélésénél, azért az *Annales Fuldenses* hírére nem volna szabad, de nem is lehet olyan értelemben hivatkozni, hogy az a brentai csatát 900-ra teszi. Valójában tehát nincs is ellentét a brentai csata évét illetőleg az *Annales Alamannici*, az *Annales Laubacenses*, a *Fundatio monasterii Nonantulani* és az *Annales Fuldenses* között.

Liudprand cremonai püspök és Johannes diaconus Venetus, akik minden más kútfőnél részletesebben és beszédesebben tudósítanak bennünket a kalandozóknak 899-ben viselt itáliai dolgairol, az esztendő nem jelölik meg határozottan, mert ők az eseményeket nem évek szerint csoportosítják.

V.

A honfoglaló magyarok itáliai kalandozását a 899-i brentai csatával úgy egészében befejezett dolognak szokták tekinteni, azzal a záradékkal, hogy Berengár kezeseket és pénzt adott a magyaroknak, sőt szövetkezett is velük, akik aztán 919-ig nem háborgatták Itáliát.⁹² Először is a záradékot

⁹¹ *Pertz*: MG. SS. I. 415.

⁹² *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története Szent Istvánig. Budapest. 1900. 56: „919-ben... más magyarok Olaszországban zsákmányoltak, ahol — egy kis becsapást 901-ben kivéve — a brentai csata ideje, tehát majdnem húsz év óta még nem fordultak.”

vegyük vizsgálat alá. Az egykorú kútfők körül egyik sem említi azt, hogy Berengár a brentai csata után a magyarokkal kibékült vagy azoknak kezeseket és ajándékokat adott volna. Nem tud erről Liudprand sem, aki nagy részletességgel beszéli el a brentai eseményeket. A kibékülést a brentai csatával kapcsolatban először Johannes diaconus Venetus említi, aki kereken száz esztendővel később élt és írt. Hírét a nagynevű történetírók közül Ernst Dümmler minden okadatolás nélkül átvette⁹³ és később is megtartotta;⁹⁴ utána, az ő nagy tekintélyére támaszkodva, mások is hasonlóképen cselekedtek.⁹⁵

Kétségtelen, hogy Johannes diaconus „Chronicon Venerum“-ja velencei dolgokban fölötte értékes és megbízható kútfő. Ez a megbízhatóság főképen onnan ered, hogy Johannes diaconus mint Orseolo II. Péter dogénak⁹⁶ udvari papja könnyen hozzájuthatott a Velence multjára vonatkozó hivatalos vagy hivatalosan őrzött feljegyzésekhez. Velence ostromáról szóló, magyarvonatkozású tudósítása is magán viseli azt a közvetlenséget, amely csak forrásának egykorúságából fakadhat. Nála nem is igen esik szó olyan dolgokról, amelyek Velence érdekkörén kívül állanak, s ha mégis előfordul, mindjárt tapasztalható, hogy az író értesülése hiányos, és hogy a külső dolgokra nem helyez súlyt. A magyarok későbbi itáliai kalandjairól, amelyek pedig a brentai kaland területét minden alkalommal érintik, sőt egy ízben Velence közvetlen szomszédságát is, egy szóval sem emlékezik meg, noha azokról többet kellett hallania, mint Berengárnak és a magyaroknak barátkozásáról, hiszen ő még az itáliai kalandokat követő nemzedékhez tartozott. De nem tartotta feladatának, hogy ezekről a dolgokról, amelyek Velence belső életét nem zavarták, számot adjon. Egyenesen az író célkitűzése követelte tehát meg, hogy Itália nagy megrohanásának és Velence ostromának elbeszéléséhez — hogy egyszer s mindenkorra végezzen a kalandozó magyarokkal — mintegy függelékül odafűzte Berengár kiegyezését a magyarokkal, ami valóban meg is történt, de nem a brentai csatát követőleg, hanem

⁹³ Geschichte des ostfränkischen Reichs. Berlin, 1865. II. 507.

⁹⁴ Gesta Berengarii imperatoris. Halle, 1871. p. 51. és Geschichte des ostfränkischen Reichs. Leipzig, 1888. 2. Aufl. III. 509. — „Liudprand és a magyarok“ c. értekezésemben (Középkori Krónikások. Budapest, 1908. VI—VII. 57—58.) éppen ebben a kérdésben Dümmler hatása alatt magam sem mertem határozottabban állást foglalni Liudprand jelentése (Antapodosis. II. 42.) mellett.

⁹⁵ Huber még meg is toldja (Ausztiria története. I. 112.), minden alap nélkül az időt is megjelölve: „Berengár végre ajándékokkal a körekező éven visszatérésre bírta őket.“

⁹⁶ 991—1009.

néhány évvel később. Megajándékozásról és pénzádásról azonban kifejezetten még akkor sincs szó, hanem csak a kalandozások későbbi folyamán, 919 után.⁹⁷ Feltehető, hogy ennek emlékezete a köztudatban még elevenen élhetett Johannes diaconus korában, s talán ezen a réven került a 899-i eseményekről szóló tudósításához az idő rendjében oda nem illő függelék. Johannes diaconus Venetus híre azonban Berengár és a magyarok egyezkedéséről még ebben a hibás kapcsolatban is fontos, mert megerősíti Liudprandnak a kibékülésről szóló jelentését. Erről a tényről ugyanis csak ez a két, egymástól teljesen független hírünk van.⁹⁸ A későbbiek, amelyek még szóvátesszük a kibékülést, már nem eredetiek, hanem ezek után indulnak.

Liudprand 904-ben és 905 első felében történt eseményekhez fűzi a magyarok kibéküléssel végződő beütését. Miután elbeszéli III. Lajos elfogatását és megvakítását,⁹⁹ így folytatja tovább: „Hungarorum interea rabies...“ Mindenesetre eléggé bizonytalan időmegjelölésnek mutatkozik ez az *interea*, de a Berengár és a III. Lajos között folyó, utolsó mérkőzés alapulvétele mellett nem marad fenn kétség abban a tekintetben, hogy a szóban forgó magyar beütés csak 904-ben történhetett.

A 900 október 12-én itáliai királlyá, majd pedig római császárrá koronázott III. Lajos uralma ugyanis, amely — mint fentebb már tárgyaltuk — kezdetben oly szilárdnak mutatkozott, alig két év múlva teljesen megdőlt. Berengár, aki családi birtokán kívül mindent elvesztett, szokott szívóságával hamarosan visszaédesgette csalárd híveit, és III. Lajos 902 augusztusában úgy szorult ki Itáliából Provenceba, hogy még csak csatát sem állt könnyen diadalmaskodó ellenfelével. Berengár visszahelyezésével azonban egyáltalában nem ért véget az itáliai urak pártoskodása, csak éppen más fordulatot vett és folyt tovább megpihenés nélkül. Ugyanazok a nagyok, akik Berengárt újból hatalomra segítették, sikeres munkájuk után nyomban áskálódni kezdtek ellene és összeköttetésbe léptek a csúfosan cserbenhagyott provencei királlyal. A gyámoltalan és betegesen hiú III. Lajos min-

⁹⁷ *Liudprandi Antapodosis*. V. 19. 33.

⁹⁸ *Liudprandi Antapodosis*. II. 42: „Hungarorum interea rabies, quia per Saxones, Francos, Suevos, Bagoarios nequibant, totam per Italiam nullis resistentibus dilatatur. Verum quia Berengarius firmiter suos milites fideles habere non poterat, amicos sibi Hungarios non mediocriter fecerat.“ — *Johannes diaconus Venetus, Chronicon Venetum*: „Rex igitur Berengarius, datis obsidibus ac donis, predictos Ungros de Italia recedere fecit cum omni preda quam ceperant.“

⁹⁹ *Antapodosis*. II. 41.

den korábbi fogadkozása ellenére ismét szövetkezett Itália megbízhatatlan uraival, és a forradalmi mozgolódás rövidesen annyira megerősödött, hogy Berengár 904-ben, minthogy másfelől is veszedelmes ellenség támadt rá, újból a bukás szélére jutott. Ekkor történt ugyanis, hogy a magyarok, akik a brentai csata után csak kisebb beütésekkel háborgatták Itáliát, ezúttal tekintélyesebb erővel jelentek meg és a szokottnál nagyobb pusztítást vittek véghez. A részleteket nem ismerjük és Salamon konstanzi püspök híradásából is, mint látni fogjuk, csak általánosságokra következtethetünk. Elég tisztán megmutatkozik azonban Berengár helyzete. Ő úgy egészében olyan viszonyok közé került, mint a brentai csata után, amennyiben a magyarok pusztító felvonulása ismét teljes sikerhez juttatta az ellenpártot. Berengár azonban okult a multakon és nem akarta egyszerre felvenni a küzdelmet III. Lajossal is, meg a magyarokkal is. Legalább is jogosan feltételezhető, hogy elsősorban ezért kötött békét a magyarokkal. Már meg nem állapítható, hogy mikor és milyen feltételek mellett jött létre a béke. Abból a tényből, hogy a béke hosszú időn át tartósnak bizonyult, két dologra következtethetünk: valószínű, hogy nem egyszeri megajándékozáson, hanem alkudozást igénylő feltételeken nyugodott; a kibékülési folyamat tehát hosszabb ideig is eltarthatott és talán csak 905-ben vezetett végleges eredményre. Közben III. Lajosnak annyira kedvezett a szerencse, hogy Berengár családi birtokainak főhelyét, Veronát is elfoglalta: de mindjárt rá, szinte minden átmenet nélkül, egyszerre elbukott. 905 júliusában trónfosztottan és megvakítva kerül vissza Provenceba. III. Lajos és Berengár küzdelméből tehát világosan kitetszik, hogy Berengár döntő fellépését, hatalmának és elvesztett országának meglepetésszerűn gyors visszaszerzését 905 júliusában megfelelő előkészületeknek kellett megelőzniök, amilyeneket aligha végezhetett volna, ha a magyarok 905 tavaszán dúlják Itáliát, közelebbről éppen az ő örökségát, amelyet fekvésénél fogva el sem kerülhettek a kalandozók.

A mondottak után valóban nem szorul további bizonyításra, hogy Liudprandnak a 904-i magyar beütéssel kapcsolatos és az itáliai viszonyok keretében is zavartalanul elhelyezhető békejelentése, amely után a magyarok 919-ig kimutathatóan nem háborgatják Itáliát, sokkal helytállóbb, mint a kései Johannes diaconusnak a brentai csatahoz fűzött békehíre, minthogy a brentai csatát szintén kimutathatóan nem követte béke, mert a magyarok, a 904-i beütéstől eltekintve, megelőzőleg 901-ben is járnak Itáliában, amint arra később körülményesebben is rá fogunk mutatni.

Liudprandnak a 904-i magyar beütésre vonatkozó hírét a *Versus Waldramni*¹⁰⁰ ad *Dadonem episcopum a Salomone III episcopo Constantiensi missi* és az *Annales Beneventani*¹⁰¹ is alaposan megerősítik.

A *Versus Waldramni*-nak elsősorban is keletkezési körülményeit és idejét kell tisztába hoznunk. A verses levél tárgya a magyarok itáliai pusztítása, a szerzője pedig Waldram sanctgalleni szerzetes, III. Salamon konstanzi püspöknek¹⁰² szerzetes testvére és bizalmas híve. Waldram a verses-levél megírására a megbízást és a levél tárgyát Salamon püspöktől kapta, aki egyúttal a sanctgalleni kolostor apáti tisztségét is viselte. Salamon korábban III. Károly frank-római császár jegyzője volt, világlátott, igen tanult, mélyérzésű, költői hajlamokkal megáldott férfiú. Az egyház előkelőségei közül különösen Dado verduni püspökkel mindvégig meleg baráti kapcsolatot tartott fenn. Elégiái, amelyekben Waldo freisingi püspök elhunytáról és Gyermek Lajos áldatlan uralkodásáról értesíti Dado püspököt, megkapóan mély és igaz érzésekről tanuskodnak.¹⁰³ A kalandozó magyarok dúlásáról, amelynek megdöbbentő nyomait Itáliában látta, szintén verses levélben értesíti Dado verduni püspököt, mert ez a forma felelt meg legjobban túláradó érzelmeinek kifejezésére és egyben költői hajlamainak is.

Az a kép, amely a magyarok itáliai dúlását tárgyaló verses levélből élénk tárul, friss benyomásokról, eleven közvetlenségről tanúskodik, aminthogy annak valóban nem is lett volna értelme, hogy Salamon püspök régi dolgokról értesítse Dado verduni püspököt: hiszen az elégiákban is a napi események nyomán kelt érzelmeit közli Dadoval. Már most az a kérdés, hogy Salamon püspök a magyarok melyik kalandozásának eredményeit láthatta Itáliában?! Csak a 899—904/5. időszakra eső kalandozásokról lehet szó, mert a nagy szünetet követő, újabb itáliai kalandokat Salamon püspök már nem élte meg. Minthogy a magyarok az adott időhatárok között nagyobb pusztítást Itáliában csak 899-ben és 904-ben vittek véghez, Salamon püspök levelével csak e kettő hozható kapcsolatba. A 899—904 5. időközben pedig Salamon püspöknek csak egy itáliai utazásáról van hír, s ez 904-ben történt.¹⁰⁴

¹⁰⁰ A magyar honfoglalás kútfői. 334—335.

¹⁰¹ *Muratorii: Antiquitates Italicae*. I. 253—262.

¹⁰² 890—920.

¹⁰³ *Wattenbach: Deutschlands Geschichtsquellen*. 1904. 7. Aufl. I. 273—274.

¹⁰⁴ V. ö. *Mitteilungen der Antiquarischen Gesellschaft*. XII. 6. 232.

904-ben viszont a 899-i pusztítás nyomait és hatását a leg-csapongóbb költői elképzeléssel sem lehetett már ennyire élénk színben szemlélni:

Dat necibus plebem, vulgo res, ignibus aedem
Et mensam domini sacram, manus impia scindit
Tractat pollutus sanctorum pignera tactus.
Ecclesiaeque pleno peraeagre trasducit abactum.
Non miseret patris, nulla est maseratio matris
Transfigit natum feritas, ante ora parentum,
Nec natam redimit, quod mater funera plangit.
Junior atque senex lactans puer atque puella,
Alter in alterius moribundi caede volutant.
Instant Italides spoliatae civibus urbes,
Ac desolati demptis cultoribus Agri.
Campi cesorum siccatis ossibus al bent.

Ez a leírás csak azokon a friss nyomokon fakadhatott, amelyek a 904-ben történt és Liudprandnál elbeszélte magyar beütés után tárultak a 904-ben átutazó püspök elé. Egyébként is Salamon püspök egyéniségének és levelezésében megnyilvánuló célzatosságnak az felel meg, hogy a 904-i utazásán szerzett megdöbbenő benyomásokat — mint újságot, friss hírt — sietősen közölje a verduni püspökökkel. A sietésre abból is következtethetünk, hogy ezúttal nem maga szedi versebe a mondanivalóját, hanem a verseléssel járó gondot, ami neki időveszteséges munkát jelentett, kedves hívének, Waldramnak vállalra rakja, aki ezen a téren nálánál otthonosabb volt. Salamon püspök ugyanis a verselés külső formáival erősen küzdött, amit elégiái az első tekintetre elárulnak.¹⁰⁵

Az *Annales Beneventani* Liudprand hírét már határozottabb formában, az évet is pontosan feltüntetve erősítik meg: „904. Hungari per omnia loca vastant et incendunt“.

Muratori minden gyanakvás nélkül közli a szöveget,¹⁰⁶ Pertz azonban azzal a határozott megállapítással,¹⁰⁷ — amelyet Dümmler is elfogad,¹⁰⁸ — hogy ezt a hírt később szúrták közbe.

¹⁰⁵ V. ö. Dümmler: Das Formelbuch des Bischofs Salomo III. von Konstanz. Leipzig, 1857. — Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Gesch. Hannover, 1879. IV. 551—554. és 1883. VIII. 506—540. — Marczali Henrik (A magyar honfoglalás kútfoi. 298.) a Versus Waldramni-t „nem annyira történeti, mint irdalom-történeti érdekű és értékű munká“-nak tartja. Mint magában álló költemény valóban ilyennek látszik, de Liudprand (Antapodosis. II. 42.) és az Annales Beneventani (ad ann. 904.) jelentésével kapcsolatban és keletkezése körülményeinek figyelembevételével fontos kronológiai adatnak bizonyul a magyarok 904-i itáliai beütésére vonatkozólag.

¹⁰⁶ Antiquitates Italicae. I. 257.

¹⁰⁷ MG. SS. III. 175; IX. 202.

¹⁰⁸ Geschichte des ostfränkischen Reiches. 2. Aufl. III. 530.

Pertz és Dümmler feltétlenül megbízható megállapítása ennek a hírnek értékéből csak annyit vonhat le, amennyit az egykorúságtól többé-kevésbé távolabb eső, bármelyik auctornál le kell vonnunk, tehát a mi, időben valamivel hátrább álló interpolátorunknál is, aki olyan adatot közöl, amely ilyen pontos időmegjelöléssel másutt nem fordul elő, azaz: előttünk ismeretlen forrásból merített. Tudott dolog ugyanis, hogy amennyiben az interpolációt nem érdekből követik el, az interpolátor mindig más kútfőből meríti az interpoláció anyagát. Így járt el a mi érdektől nem vezetett interpolátorunk is, és ez módjában is állt. Fentebb már nyomatékosan kiemeltém, hogy az itáliai kútfőkben a honfoglaló magyarok itáliai kalandozására vonatkozólag hosszú időre terjedő hallgatást találunk ellentétben a frank-teuton kútfőkkel, s ezt a hallgatást csak több-kevesebb kútfő elpusztulásával vagy lappangásával magyarázhatjuk meg. Interpolátorunknak tehát volt honnan új adatokat meríteni, aminthogy még a XIV. századbéli olasz auctorok között is akadnak olyanok, akik ebben a kérdésben előttünk ismeretlen munkák után indulnak.

Interpolátorunk hírének értékelésénél nagy súllyal esik a mérlegbe az is, hogy a felhozott 904-i magyar kaland időben összeesik a Liudprandnál elbeszélt beütéssel és Salamon püspöknek a magyarok itáliai dúlásáról szóló verses-levelel. Ez a három hír külön-külön súlytalannak mutatkozik, s ennek tudható be, hogy egymástól elszakítva, külön-külön mérlegelve, nem is kelthettek kellő figyelmet. Együtttes értékelésben azonban szinte kiemelkedően megerősítik a magyarok 904-i itáliai kalandozását.

VI.

A brentai csatától a békekötésig, azaz a 899-től 904/5-ig eltelt évek azt a látszatot keltik, hogy a honfoglaló magyarok itáliai kalandozása hosszára nyúló hadi vállalkozás volt. A közbeeső részletek lehető megvilágításából kell kitűnni annak, hogy a látszat megfelel-e a valóságnak, hogy ez a vállalkozás egységes és céltudatos előtörése volt-e a honfoglaló magyarság egy részének, vagy csak széttöredező, a későbbi beütésekkel hasonlatos, egyjellegű kalandok sorozata.

Továbbhaladásunk vonalán először is a 899-i brentai csata előzményeit kell tisztáznunk. Liudprand azt írja,¹⁰⁹ hogy a magyarok a brentai csatát megelőző évben, tehát 898-ban, betörték Itáliába, a Brentánál táborot ütöttek, kikémlelték az ország természeti viszonyait, a lakosság számát, fontolóra vették a várható ellenállás nagyságát s aztán, nem érezvén

¹⁰⁹ Antapodosis. II. 7.

magukat eléggé felkészülteknek a támadásra, visszatértek 8–10 napi járásra fekvő otthonukba, azzal az elhatározással, hogy a következő évben megfelelő erővel visszatérnek.¹¹⁰

A magyarok 898-i felderítő útjáról Liudprandon kívül az egykorú és későbbi feljegyzések egy szóval sem emlékeznek meg, sőt még a kompilátorok és szószerint másolók sem veszik át Liudprand hírét. És mégis nagy súlyt kell helyezniünk rá már csak azon az alapon is, hogy Liudprandnak minden egyéb magyar híre — a színezés és a stílusbeli föleresztesek leszámításával — helytálló és jórésben más kútfők is megerősítik. Ebben a kérdésben az egykorú és a közel egykorú írókkal szemben rá kell mutatnunk arra a nem ritkán mutatkozó jelenségre is, hogy olykor két-három évet is összefűznek, az egymástól időben távoleső történeteket összevonják, és különösen az olyan eredményeket, amelyeket egyéni felfogásuk vagy helyzetük szerint másodrendűeknek tartanak, időben egy nagyobb esemény köré csoportosítják vagy abba kihámozhatatlanul beleolvasztják. Kétségtelen, hogy a jól kiemelkedő brentai csata is ilyen elnyelő főeseményként hatott. A legtöbb esetben maga Liudprand sem tud az ilyen természetű összevonásoktól megszabadulni, de itt ezt a mellékeseményt kivételesen különös és feltűnő körülményességgel kiemeli, mert ezzel is ki akarta mutatni a magyarok okos előrelátását, harci felkészültségét a pártoskodó, hadirendet nem tartó, minden előrelátásról megfeledkező itáliaiakkal szemben. Egyéb célja nem igen lehetett vele, hiszen a magyarok pusztításáról ez alkalommal említést sem tesz, noha bizonyosra vehető, hogy a kalandozók felderítő-útjukról sem tértek vissza üres kézzel.

Liudprandnak a honfoglaló magyarok 898-i itáliai felderítő útjáról szóló hírét, akármilyen nagy súlyt kölcsönöz is annak az író megbízhatósága, kellően csak akkor értékelhetjük, ha az zavartalanul beilleszkedik a honfoglalás kinyomozható részletei közé. Csak célkitűzésem keretén belül óhajtom érinteni a honfoglalás nehéz kérdését és még itt is csak any-

¹¹⁰ „...Cumque iuxta fluvium Brentam defixis tentoriolis, immo centonibus, triduo exploratoribus directis, terrae situm gentisque multitudinem seu raritatem consciderarent (*i. e. considerarent*), repedantibus nuntiis huiusmodi responsa suscipiunt: „Planities hec nonnullis plena colonobus, uno... ex latere montibus asperimis atque fertilibus, altero mari cingitur Adriatico: opida vero cum nonnulla, tum munitissima. Et gentis quamquam ignoretur inbecillitas aut fortitudo, immensa tamen conspicitur multitudo. Neque enim tam copiis paucis aggredi hanc hortamur... nobis consultis — neque enim longum arduumve remeandi iter est, quod decem potest et eo minus diebus perfici — revertemur, venturo quatinus vere omniibus gentis nostrae collectis fortissimis redeamus...” (Pertz: MG. SS. III. 290.)

nyiban, hogy a honfoglaló magyarok itáliai szereplését erről az oldalról is megvilágíthassuk.

Az etelközi magyarokról az utolsó hírt 896-ból az Annales Fuldensesben találjuk,¹¹¹ ahol a korábbi évek eseményeinek összevonásával és ismételéssel ugyan, de mégis arról van szó, hogy a magyarok a bolgárokkal hadakoznak. A honfoglaló magyarokról pedig az első hírt 898-ból Liudprand Antapodosisában olvassuk, és hozzátehetjük, hogy bizonyos meglepetéssel, mert a magyarok minden átmenet nélkül egyszerre a Brentánál bukkannak fel. Vajjon hol lappangtak 896-tól 898 őszéig?! Valóban nehezen képzelhető el, hogy a magyarok, akik Etelközből is pusztítani tudták Moraviát és Pannoniát, a Duna-Tisza medencéjében mintegy három éven át oly csendesen és megbujva éltek, hogy a nagyon is érdekelt szomszédok csak az utolsó pillanatokban, akkor vették őket észre, amikor váratlan hirtelenséggel kilépnek éveken át jól leplezett rejtőzöttségükből és megrohanják először a tőlük igen messze eső Itáliát, azután a közeli Pannoniát, amelyet csak a Duna választott el tőlük, végül pedig Bajorországot. És mindezek után csak 902-ben fordulnak Moravia ellen, amelyet semmiféle természeti akadály sem választott el tőlük, és leromlott állapotában sokkal könnyebb prédának kínálkozott, mint 892-ben.

A honfoglaló magyarok szereplésének és nyugati szomszédaik viselkedésének szinte az érthetlenségig fokozódó zavarossága mindjárt eltűnik, mihelyt elvetjük azt az elképzelt, adatokkal egyáltalán nem igazolható feltevést, hogy az etelközi magyarok a 895-i bolgár-bessenyő háborúban szenvedett súlyos vereségük után rögtönösen kiürítették Etelközt és legkésőbbben 896 elején mindenestül átkeltek a Kárpátokon. E tarthatatlan és a rendelkezésünkre álló kevés adatot is összekuszáló feltevéssel szemben a megállapítható történések sora azt mutatja, hogy a magyarok 896-ban még nem hagyták el Etelközt és később sem súlyos vereség után és nem egyszerre ürítették ki, hanem csoportonként fokozatosan egymásra következő időközökben, teljes harci készségben és valószínűleg különböző úton költöztek új hazájukba.

A kútfőkben a honfoglalók első csoportja 898 őszén tűnik fel a Brentánál; és mindjárt rá 899-ben az egész Felső-Itáliát hatalmasul feldúlják, ami arra vall, hogy ez a csoport számbelileg is igen erős lehetett. De honnan és hogyan került ez a csoport Itáliába? Semmi esetre sem Pannoniából, mert a nagy itáliai pusztítással kapcsolatban a hivatalos jellegű Annales Fuldenses is megszólalnak már és jelentik, hogy az Itáliából

¹¹¹ Pertz: MG. SS. I. 412—413.

visszatérő magyarok keményen pusztították Pannoniát.¹¹² Nyilvánvaló tehát, hogy ha Pannonián keresztül mentek volna Itáliába, akkor először azt pusztítják és egyszersmind meg is szállják, amint azt az itáliai dúlás után meg is cselekedtek. Ilyformán a brentai magyarok csak a Száva-Dráva-vonalon juthattak Itáliába, olyan területen, amelyet akkori-ban már nem számítottak Pannoniához, noha a terület hercege, 884 óta Brazlavo,¹¹³ a kelet-frank birodalom hűbérese volt. 896-ban erre a Brazlavora bizta Arnulf császár Dél-Pannoniát is,¹¹⁴ amely ezen intézkedés következtében egészen kiesett a bajorok érdekköréből. A bajorokat tehát a brentai magyarok felvonulása nem érintette közelebbről.

A brentai magyarok útját a Száva-Dráva-vonalig nem kutathatjuk, odaérkezésük idejére vonatkozólag azonban itáliai felderítő-útjuk és az azt követő nagyszabású dúlás alapján arra a természetesnek mutakozó feltevése juthatunk, hogy a Száva-Dráva-vonalat sem érhatték el 898-nál korábban. Ha ugyanis hamarabb kerültek volna oda, akkor van idejük Dél-Pannonia megtámadására az itáliai út előtt is. Úgy látszik, hogy mindjárt odaérkezésük után könnyedén végigszárguldottak a Száva-Dráva-vonalon, és előőrseik még Felső-Itáliába is betekintettek. Az onnan hozott jó hírek hatása alatt aztán minden további késlekedés nélkül Felső-Itáliába nyomultak, azt 899 végéig szabadon dúlták, akkor visszatértek és mindjárt megtámadták Brazlavo Pannoniáját, azaz Dél-Pannoniát. Igaz, az Annales Fuldenses írója nem mondja ezt ilyen határozott formában, hanem csak „ex maxima parte“, de hiszen Pannoniának a nagyobb, a Drávától a Bakonyhegységig terjedő része volt a Brazlavoé. Ehhez mérve az északi rész annyival is kisebb volt, mivelhogy a bajorok a Rábától nyugatra eső vidékeket telepeseik révén bajor földnek tekintették a pannoniái szlávok rovására. Egyébként is 900 második felében, tehát a brentai vagy dél-pannoniai csoport után mintegy másfél évvel később, Észak-Pannoniában a honfoglaló magyaroknak egy másik csoportja tűnik fel, amely mindjárt át is lépi a noricum határt.¹¹⁵ Brazlavoról és viselkedéséről nincs közvetlen hírünk, de valami ellenállást ki kellett fejtenie, mert különben a brentai csoport a meg szállás előtt nem dúlta volna Dél-Pannoniát.

¹¹² „...Ipsi namque eadem via, qua intraverunt, Pannoniam ex maxima parte devastantes regressi sunt.“ (MG. SS. I. 415.)

¹¹³ Annales Fuldenses, ann. 884.

¹¹⁴ U. o. ad ann. 896.

¹¹⁵ Annales Alamannici. Cont. Sang. tert. ann. 900; Annales Fuldenses, ann. 900; Chronicon Suevicum universale, ann. 900; Liber de origine et ruina monasterii Cremifanensis. P. II. c. 1.

A honfoglaló magyarok e két csoportja között nemcsak a felvonulás idejét illetőleg, hanem a felvonulás módjában is jelentős eltérés mutatkozik. A második csoport úgy lépi át a noricum határt, hogy háta mögött már biztosította magának Észak-Pannoniát. Ezért írja róluk az *Annales Fuldenses* szerzője, hogy nagy zsákmánnyal tértek vissza oda, ahonnan jöttek, pannoniai otthonukba.¹¹⁶ Az is kitűnik az *Annales Fuldenses* jelentéséből, hogy a második csoport 900-i bajorországi kalandja az első csoport itáliai kalandjával szemben igen gyenge teljesítmény volt időben is, meg terjedelemben is. A honfoglalók északpannoniai csoportja tehát legalább is a nagy itáliai kaland éveiben a délpannoniai csoportnál sokkal gyengébb volt.

A honfoglaló magyarok harmadik csoportja, amely a Duna magyarországi felsőszakaszától északra, a balpart vonalán igyekezett nyugat felé, csak 902-ben éri el és lépi át a Morvát, amelyen túl aztán Morvaországot pusztítja.¹¹⁷

Ezt a helyzetképet nem feltevések, valószínűségek vagy éppen színes elképzelések szerint rajzoltam meg, hanem úgy, ahogyan az a kútfőkben megmutatkozik, és csupán csak az események összefüggésének értékelésében tértem el auctoraim felfogásától. Ők ugyanis mindig és mindenütt ugyanazt a magyar sereget látják. Azt hiszik, mint igen sok újkori író is, hogy 898-tól 904-ig Itáliát, Dél-Pannoniát, Bajorországot, Morviát és közben Carniolát, Carentaniát ugyanazok a magyarok dúlják, ami aztán öntudatlanul, természetszerűleg a történéseknek zavart és homályosságot keltő csoportosítását és összeillesztését vonta maga után.

Lehetséges, hogy kútforrásaim fogyatékosága és gyarlósága miatt itt-ott talán hibásnak fog bizonyulni ez a nagyvonásokban megrajzolt helyzetkép a honfoglaló magyarok felvonulásáról, annyi azonban bizonyos, hogy ebbe a keretbe minden erőszakoltság és minden maradék nélkül behelyezhető nemcsak Liudprand 898-i híre, hanem az *Annales Fuldenses* 900-i jelentése is.

¹¹⁶ „Ungari... ex improviso cum manu valida et maximo exercitu ultra Anesum fluvium regnum Baiowaricum ostiliter invaserunt, ita ut per quinquaginta miliaria in longum et in transversum igne et gladio cuncta caedendo et devastando in una die prostraverint. Quod ut compentes posteriores Baiowarii, dolore compulsi econtra festinare disponunt; sed hoc Ungari preconoscetes cum his, quae depredaverunt, redierunt, unde venerant. *ad sua* in Pannoniam.“ (MG. SS. I. 415.) Hogy a szerző az „*ad sua*“-t olyan értelemben használja, ahogyan mi értelmezzük, azzal is bizonyítható, hogy néhány sorral alább a bajor harcok hazatérését is ugyanígy fejezi ki: „*Quo peracto unusquisque redierunt in sua.*“

¹¹⁷ *Annales Alamannici*, ann. 902: „Et bellum in Maraha cum Ungaris et patria victa.“

VII.

A honfoglaló magyarok 899-i itáliai szereplésének súlypontja a brentai csata. Elsősorban is e csata pontos idejét, hónapját és napját kell tisztáznunk, kapcsolatban a 899-i beütés kezdetének és Velence megrohanásának időbeli megállapításával. E három mozzanat ugyanis egymást követi bizonyos sorrendben, tehát igen alkalmas alapot nyújtanak a fennmaradt adatok további mérlegeléséhez.

Ezen a ponton a legértékesebb feljegyzés, az egykorú *Fundatio monasterii Nonantulani* „Appendix“-e szerint a magyarok 899 augusztus havában törtek be Itáliába és a brentai csata 899 szeptember 24-én volt.¹¹⁸ *Liudprand* cremonai püspök azt írja, hogy a magyarok a 898-i felderítőút után visszatértek, egész télen át fegyvert kovácsoltak, nyilakat élesítettek, újoncaikat fegyverforgatásban gyakorolták, és a következő év, azaz 899 tavaszán, március havában, nagy sereggel Itáliába nyomultak.¹¹⁹ A brentai csata hónapját és napját nem tudja *Liudprand* s még csak hozzávetőlegesen sem érinti. *Johannes diaconus Venetus* azt mondja, hogy a magyarok, miután Berengárt legyőzték és Felső-Itáliát a Szt. Bernát-hágóig elpusztították, Velence ellen fordultak, de Péter doge június 29-én szerencsésen visszaverte őket.¹²⁰ *Johannes diaconus* közelebbről nem emlékezik meg a csata hónapjáról és napjáról, sőt az esztendőről sem, hanem általánosságban csak annyit mond, hogy Itália dulása, Berengár veresége és Velence megrohanása „fuit uno anno“, azaz ugyanazon évben.

Végül meg kell még emlékeznünk néhány oklevélről is, amelyek szintén fontos szerephez jutnak a 899-i betörés kezdetének megállapításánál:

¹¹⁸ *Catalogi abbatum Nonantulanorum*: „... Leopardus... ordinatus anno Domini 899... In ipso anno venerunt Ungari in Italiam de mense Augusto indictione 3. 8. Kal. Oct. iunxerunt se christiani cum eis in bello ad fluvium Brentam...“ (SS. *Rer. Langobardicarum et Italicarum*. 1878. Saec. VI—IX. 572; *Muratorii*: SS. *Rer. Italic.* I/II. 195.)

¹¹⁹ *Antapodosis*. II. c. 8—9: „Nec mora... ad propria revertuntur, totamque hiemis asperitatem in fabricandis armis, in acuendis spiculis, in docendis iuvenibus belli noticiam, ducunt. — Sol neeum piscis signum deserens, arietis occupabat, cum immenso atque innumerabili collecto exercitu Italiam petunt...“ (*Pertz*: MG. SS. III. 291.)

¹²⁰ *Chronicon Venetum*: „Contra quos Berengarius rex direxit exercitum 15 milia hominum, set pauci ex eis reversi sunt. Ungri vero per transeuntes Tarvisium... et Mediolanum venerunt et usque ad montem Job depopulantes cuncta; sed ad Venetias introgressi... Verum etiam temptantes Rivoaltum... in die passionis sanctorum apostolorum Petri et Pauli, tunc dominus Petrus dux... predictos Ungros in fugam vertit.“ (Fonti per la storia d'Italia. *Cronache Veneziane antichissime*. 1890. I. 130.)

1. IX. János pápa 899 jan. 13-án kelt levelében Benedek nonantulai apát kérésére a nonantulai Szt. Szilveszterről nevezett monostort minden javában és kiváltságában megerősíti.¹²¹

2. I. Berengár it. király 899-ben kelt, Leopard nonantulai apáthoz intézett levelében a nonantulai Szt. Szilveszterről nevezett monostort minden javában és kiváltságában megerősíti.¹²²

3. IX. János pápa 899-ben kelt levelében Leopard nonantulai apát kérésére a nonantulai Szt. Szilveszterről nevezett monostort minden javában és kiváltságában megerősíti.¹²³

E három levél közül kettő hiányos keltezéssel maradt reánk, amennyiben az esztendő mellett nincs feltüntetve a keltezés hónapja és napja, ami pedig elsősorban érdekelne bennünket. Egyébként mind a három levél arra utal, hogy a nonantulai monostor 899 legelején vagy 898 végén megválasztott apátját, Benedeket, aki megválasztása után rövidesen elhunyt, Leopard követte az apáti méltóságban. A hírneves nonantulai monostor életében ugyanis az apáti székekben történt minden változás alkalmával rendszeresen megismétlődnek az ilyen megerősítő levelek.

A felhozott levelekben még célzásképpen sem esik szó a kalandozó magyarokról, a monostort fenyegető veszedelemről vagy éppen a monostor pusztulásáról, amiből jogosan következtethető, hogy azokat a magyarok 899-i pusztító felvonulása előtt írták. Még ha fel is tételezzük, hogy Rómában a magyarok általános rémületet keltő dúlásáról érkező első hírek nem ébresztettek nagyobb megdöbbenést, annál kevésbé hihető a fölötte közlőről érdekelt Berengárról, hogy egy szóval sem érintené az egész Felső-Itáliát elborító veszedelmet, amely már megindulásának kezdetén is erősen fenyegette Nonantulát.

Ezen az alapon Liudprandnak egyébként is költőiesen színezett jelentését — sol needum piscis signum deserens, arietis

¹²¹ Jaffé: Regesta pontificum Romanorum. 1881. I. 443. s. 3524.

¹²² Muratori: Antiquitates Italicae. II. 155—162.

¹²³ Jaffé: Regesta pontificum Rom. 1881. I. 443. s. 3525. — Jaffé ebben a kérdésben igen gyenge munkákra való hivatkozással azt hiszi, hogy Leopard IX. János pápasága alatt még nem viselhette az apáti tisztséget, amiért is gyanusnak találja IX. János pápa levelét. Ezzel szemben, eltekintve I. Berengár király megerősítő-levelétől, a Fundatio monasterii Nonantulani és a Catalogi abbatum Nonantulanorum egybehangzóan jelenti, hogy 899-ben Leopard foglalta el az apáti széket. IX. János pápa pedig csak a következő évben, 900 májusában hunyt el. Joffé inkább IX. János pápa 899 január 13-án kelt levelét vehette volna gyanuba, mert Benedek apát, aki megválasztását csak néhány nappal élhette túl, nem is szerepel a Catalogi abbatum Nonantulanorum-ban.

occupabat — nem szabad szószerint értelmeznünk, hanem a betörés kezdetét márciusnál valamivel hátrább kell tolnunk, mert a Leopard megválasztásával hivatalosan esedékes pápai és királyi megerősítő levelek kiállítása, minthogy azokat előbb még kérni is kellett, föltétlenül igénybe vett néhány hónapot.

A felsorolt és számbavehető adatok az első tekintetre szembeszökően ellentmondanak egymásnak. Először is a legbiztosabbat, Péter dogének győzelmi napját, június 29-ét emeljük ki. Ezt bizalommal kell fogadnunk, mert Johannes diaconus Venetusnak a Velence belső ügyeire vonatkozó adatai egybeüti helyiállók; ő ugyanis, amint az elég jól kimutatható, hivatalos feljegyzések után dolgozott. A Velencét nem érintő ügyekben viszont pontatlan.

A nonantulai monostor feljegyzésében a fősúly a brentai csata napján, szeptember 24-én van, általánosságban mintegy a csata napjával jelölve meg a kolostor elpusztításának idejét. Ez érthető is, mert a monostor lakói rettegéssel eltelve várhatták a csata kimenetelét, amelytől az ő sorsuk is függött. A korábbi történésekre és a monostorhoz nem tartozó dolgokra, amint azt a feljegyzés maga elárulja, nem fektetett súlyt az író. Innen van, hogy a brentai esatán és a monostor elpusztításán kívül semmiről sem tesz említést, még a néhány kilométerre fekvő Mutina elfoglalását is elhallgatja. Ilyen szűkszávúság és szűk látókör mellett a beütés kezdetének megjelölése valóban magán viseli az odavetettség jellegét. Még körülbelül sem igen tudhatta azt az író, hiszen a feljegyzés az elpusztított monostor helyreállítása, tehát az események után jó néhány évvel később készült, amikor az ilyen távoli és mellékes részletek az emlékezetben már elmosódtak. A nonantulai feljegyzésben ezt az odavetett időmegjelölést a fentiekben nem cáfolni, hanem csak megérteni igyekeztem, mert egyébként minden körülmény ellene szól, és megdöntésére számos megbízható adatot felsorakoztathatunk. Így pl., ha Péter doge már június 29-én visszaveri a Velencét ostromló magyarokat, akkor azok természetesen nem augusztusban, hanem jóval június 29-e előtt jelentek meg Itáliában. Mint látni fogjuk, Liudward vercellaie püspök is június havában került összejutkozásba a magyarokkal. A beütés sokkal korábbi kezdete mellett szól az is, hogy Liudprand és Johannes diaconus Venetus megegyező jelentése szerint a magyarok a brentai csata előtt már alapos pusztítást vittek véghez a Pótól északra eső vidékeken. A lázongó itáliai urakkal küzködő Berengár királynak is tetemes időre volt szüksége, hogy sereget szedhessen

össze királyságának éppen azon részeiben,¹²⁴ ahol ellenfelének, III. Lajos provencei királynak pártja a legerősebben dolgozott az ő megbuktatásán, ami hamarosan be is következett.

Amennyiben tehát a brentai csata idejét illetőleg nagyobb értéket tulajdonítunk — aminthogy kell is — az egykorú és ezen felül is jobban, közelebből érdekelt nonantulai feljegyzőnek, mint az időben távolabb álló és az esemény e részletében kevésbé érdekelt velencei írónak, azaz Velence ostromát (jún. 29.) az önként mutatkozó sorrendben a brentai csata (szept. 24.) elé helyezzük, akkor már semmi érv sem hozható fel Liudprand ellen abban a vonatkozásban, hogy a honfoglaló magyarok 899 tavaszán, ha nem is éppen március havában, rontottak be Itáliába. Volt idejük tehát a Pótól északra eső területen, az Adriai-tenger mentén pusztítani, Velencét ostromolni, Pávián túl Vercellaeig száguldozni, míg végre Berengár összeszedte hadait és a Brentáig visszahúzódó, egyesült magyar sereggel megütközött.

Az adatok és a körülmények egybevetéséből leszűrhető eredmény tehát ismét Liudprand jólétesültségét igazolja, noha ő csak hallomás után ír. Azok azonban, akiktől híreit kapta, részesei voltak az eseményeknek és olyan állású emberek, akik bejáratosak voltak a királyi udvarba, ahol Liudprand is bizalmi tisztséget töltött be. Innen van, hogy Liudprand nagyobb összefüggésben láthatta a dolgokat, mint a maguk szűk világában mozgó kolostori írók.

VIII.

A honfoglaló magyarok itáliai kalandjával kapcsolatban bizonyos tekintetben tisztázásra szorul a *Strata Hungarorum* elnevezés is.

Az egykorú és a közel egykorú írók jó része az út és az irány minden megjelölése nélkül nagy általánosságban csak annyit mond, hogy a magyarok betörték Itáliába. *Liudprand* úgy számítja, hogy 898-ban a Brentánál kémkedő felderítő-csapatot tíz napos vagy még ennél is rövidebb és nem fáradtságos út választja el otthonától.¹²⁵ A 899-i betörés elbeszélését azzal vezeti be, hogy a kalandozók Aquileiát bántatlanul hagyva vonultak Verona felé.¹²⁶ *Johannes diaconus Venetus*

¹²⁴ „Italorum igitur, Volseorum, Camerinorum, Spoletinorum quosdam libris, alios nuntiis directis, omnes tamen in unum venire precepit, factusque est exercitus...” (Antap. II. 9. MG. SS. III. 290.)

¹²⁵ Antapodosis. II. 7.

¹²⁶ Antapodosis. II. 9.

Tarvisiumnál kezdi jelezni a magyarok útját.¹²⁷ A *Descriptio Mutinensis urbis* egykorú szerzője úgy tudja, hogy északi irányból törtek be, először a friauli örgrófságot pusztítván.¹²⁸

E hiányos adatokból tehát mit sem következtethetünk arra, hogy a kalandozók melyik úton jártak a Szávától a friauli örgrófságba. Csak feltételezhetjük, minthogy egyébként sincs miben válogatni, hogy a kalandozók a számukra is igen alkalmas carniolai római-utat követték, amely a siscia-emonai elsőrangúan kiépített római-útból vezetett több mellék-ággal a friauli örgrófságba. A *Strata Hungarorum* elnevezéshez fűződő régi, figyelembe vehető adatok azonban nem a Szávától Itáliáig terjedő útvonalra vonatkoznak, amint az nagy általánosságban a köztudatba átment,¹²⁹ hanem csak az Aquileiától északra, a Natiso-Sontiustól Tarvisiumnak menő útra. Erre vonatkozólag az első okleveles adatot Nagy Ottó római-német császár 967 ápr. 27-én kelt levelében találjuk, amelyben Rodoaldus aquileiai patriarchát egynémely javak birtoklásában megerősíti.¹³⁰ Az aquileiai patriarchatusra vonatkozó adományszó vagy birtokmegerősítő oklevelekben jóval később is találkozunk a *Strata Hungarorum* elnevezéssel, így III. Sándor pápának 1176-ban¹³¹ és Barbarossa Frigyesnek 1177-ben kelt levelében.¹³² A pápa és a császár levelében is még mindig úgy szerepel a *Strata Hungarorum*, mint közismert útvonal.

IX.

A 899-i betörés egyik leghomályosabb része a magyar sereg felvonulása Itáliában, noha éppen erre vonatkozólag kapunk legtöbb hírt a kútforrásokból. E hírek azonban vagy csak egymással össze nem kapcsolható epizódokra korlátozód-

¹²⁷ Fonti per la storia d'Italia. Cronache Veneziane antichissime. I. 130.

¹²⁸ „...parte Aquilonari Italiam ingressa, Foroiuliensi vastata Marchia...“ (Muratori: SS. Rer. Italic. II/II. 692.)

¹²⁹ Szalay László (Magyarország története. Pest, 1861. I. 21.): „...a Kulpa partjain, s innen a századokig strada hungarorum-nak hívott úton haladva, a juliai havasokon, Isztrián és Friaulon át Olaszországba törtek.“

¹³⁰ „...et quidquid inter flumen Liguentiam usque ad duas sorores et viam publicam, quam stratam Ungarorum vocant, interiacet...“ (Antonius Bellonus: Vitae patriarcharum Aquileiensium. Muratori: SS. Rer. Italic. XVI. 35.)

¹³¹ Aquileienses patriarchae. Ughelli, Italia Sacra. 1720. V. 70; Jaffé: Regesta pontificum Romanorum. 1888. Ed. sec. II. 299. s. 12.722.

¹³² „...Villam de Fara cum adiacentibus villis... a monte, qui dicitur Grast, usque ad Stratam Ungarorum...“ (Ughelli, Italia Sacra. 1720. V. 67.)

nak és a másutt történeteket szóra is alig méltatják, vagy pedig szinte kibogozhatatlanul összevonják a brentai csata előtt és után történeteket. Sok tekintetben az utóbbiak közé tartozik legértékesebb és legbeszédesebb híradónk, Liudprand cremonai püspök is.¹³³ Ő a harcban részes tanúk után, akik azonban a háború természetes rendje szerint az események csak egy-egy részletének lehettek többé-kevésbé jó megfigyelői, úgy látja a helyzetet, hogy a magyarok elhaladtak Aquileia, Verona és egyéb megerősített helyek mellett és akadálytalanul eljutottak Páviáig. Amikor aztán megtámadta őket Berengár háromszorta erősebb sereggel, nagy összevisszaságban, súlyos veszteséggel és közben békéért könyörögve visszavonultak a Brentáig. Tovább már nem tudtak menni, annyira ki voltak fáradva. A magyarokkal egyidőben érkeztek a Brentához a keresztények is, — mondja Liudprand.¹³⁴ A holtrafáradt magyarok minden baj nélkül átkeltek a Brentán, mert a győzedelmes üldözők, akik a Brenta jobb partján maradtak, az ellenség átkelésének megakadályozására mit sem tettek. És most jön az előzmények után csodálatosnak mondható sorsfordulat, amin azonban Liudprand nem ütközik meg. A holtira fáradt magyar sereg váratlanul átkel a Brenta balpartjáról a jobbpartra és megsemmisíti a háromszorta nagyobb keresztény sereget.¹³⁵ Aztán — most már minden részletezés nélkül teszi hozzá Liudprand — az egész ország áldozatul esett a magyarok duhének.¹³⁶

Liudprand érdekes, eleven és színes leírását kevés kivétellel az újkori írók is, — magyarok,¹³⁷ németek¹³⁸ és olaszok¹³⁹

¹³³ V. ö. *Gombos Albin*: Liudprand és a magyarok. (Középkori krónikások. VI—VII. 43—72.)

¹³⁴ Antapodcsis. II. 7—13.

¹³⁵ Antapodcsis. II. 14—15. — *Salamon Ferenc*, aki kicsinyléssel fogadja Liudprand színes, a látszatnak azonban egészen megfelelő leírását, maga minden krónikáson túltesz, amikor ilyenféle tervszerűségeket tulajdonít a brentai kalandozóknak: „Végül ezen meglepetés (t. i. a magyarok meglepetésszerű támadása a Brentánál) lehetőségére nézve szükséges volt, hogy a csata napját *esős idő* előzze meg... Nem lehetetlen, a magyarok az *időjárás kedvezésére is vártak* a csata hosszas halasztásával“. (Századok, 1876. 841.)

¹³⁶ „Interfectis demique fugatisque christianis, omnia Hungarii regni loca saeviendo percurrunt.“ (MG. SS. III. 291.)

¹³⁷ *Szabó Károly*: A magyar vezérek kora. Pest, 1869. 115—118; *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története Szt. Istvánig. Bpest, 1900. 38—40.

¹³⁸ *Koepeke*: De vita et scriptis Liudprandi commentatio historica. Berolini, 1842; *Dümmeler*: Geschichte des ostfränkischen Reiches. 2. Aufl. 1888. III. 506—507.

¹³⁹ *Bisoni*: Gli Ungheri in Italia (Scuola Cattolica. Milano.

egyaránt elfogadták,¹⁴⁰ sőt egyik másik még friss színeket is vegyített bele.¹⁴¹

Külső látszatra úgy egészében tényleg olyanféleképpen folyhattak le a dolgok, ahogyan azt szemtanuk, az események részesei Liudprandnak elbeszélték. A látszat mögül azonban szinte kirívóan a szemünkbe szökik az igazi valóság: a magyaroknak az a sajátságos, a nyugatiak előtt még teljesen ismeretlen haremmodora, amelyről oly részletesen tudósít bennünket Böles Leó császár a Taktiká-jában. Amit Leó császár a Taktiká-jában a magyarok haremmodoráról mintegy *elvon-tan* mond, azt a magasabb katonai tudományokhoz nem értő Liudprand püspök eleven elbeszélésében — hogy úgy mondjam — *alkalmazva* találjuk. Ha Liudprand leírásában nem volna annyi közvetlenség, naiv hiszékenység, látszat után való indulás, akkor bátran ráfoghatnánk, hogy valamit közelebből is hallhatott Leó császár munkájáról, amikor követi minőségben, két ízben is, Konstantinápolyban időzött.¹⁴²

Liutprand leírását tehát a magyarok sajátságos, a nyugatiak előtt akkor még teljesen ismeretlen haremmodorának szellemében kell értelmeznünk és akkor az eddiginél valamivel világosabb képet nyerhetünk a brentai csata előzményeiről.

E szerint a kalandozók 899 tavaszán már az előző év őszén kitapasztalt úton a Brentáig nyomultak, ahol hadászati szempontból a számukra legalkalmasabb helyen olyan főhadszállás-félére rendezkedtek be. Ilyen találkozóhelyet okvetlenül ki kellett jelölniök, mert — amint látni fogjuk — kisebb rajokra oszolva, egymástól elszakadozva dúlták Felső-Itáliát az Adria-tengertől egészen a Nyugati-Alpokig és a döntő csatára mégis pontosan összeverődtek éppen a Brentánál. Ez a szállás a Brenta mentén Patavium és Vicentia között lehetett, amit abból következtethetünk, hogy ezt a vidéket pusztították el legjobban és a környékbeli castrumokat is feldúlták, amíg egyebütt a keveset ígérő castrumok elfoglalásával nem vesződtek. E vidéken még húsz esztendő múlva is vannak

1900. Ser. 3. IX. 288); *Andrea Gloria*: Dissertazione. XIII—CVII (Codice Diplomatico Padovano).

¹⁴⁰ Némileg kivételes állást foglalnak el: *Dändliker* u. *Müller*: Liudprand v. Cremona. Leipzig, 1871. I. 81. (*Büdinger*: Untersuchungen zur Mitt. Geschichte. I.); *Salamon Ferenc*: A magyar hadi történethez a vezérek korában. 1877. 130—131.

¹⁴¹ *Czimer*: Brentai csata (Hadtörténelmi Közlemények. X. 1—26.); *Ványolós*: Berengár és a magyarok Kolozsvár. 1911.

¹⁴² *Gombos Albin*: Liudprand élete. (Középkori krónikások. VI—VII. 19.)

romokban heverő templomok, kolostorok¹⁴³ és castrumok.¹⁴⁴

Innen, a brentai középponti szállásról aztán kisebb-nagyobb rajok indultak különböző irányba a zsákmányolás mellett elsősorban a várható ellenséges sereg erejének, felvonulási útjának és minden egyéb számottevő ellenállásnak felderítésére. Az előjáró, messze elportyázó csapatok feladatai közé tartozott az is, hogy az ellenséges sereg támadását magukra irányítsák és azt arra a helyre csalogassák, ahol az egyesült magyar had a csatát megvívni kívánta. Az igazi zsákmányolásra és pusztításra tulajdonképpen csak akkor került sor, amikor a portyázó csapatok megállapították, hogy a Pó mentén sehol sincs ellenséges sereg. Hogy valóban ilyen keretek között mozoghatott a kalandozók rajokra szakadozott brentai serege, arra igen jó bizonyosságul szolgál Velence ostroma és Liudward vercellaei püspök szomorú esete.¹⁴⁵ A Velenecét ostromló magyarok visszaverése ugyanis 899 június 29-én¹⁴⁶ és a Vercellaéból menekülő Liudward püspök találkozása a kalandozókkal és elesése az összeütközésben 899 június 24-én¹⁴⁷ időbelileg, az ostrom folyamatát is tekintetbe véve, egészen összeesnek, holott az események szinterei közül az egyik a Pó-síkság keleti, a másik pedig a nyugati szélén van, egymástól légvonalban mintegy 320 km-re. Azaz, 899 június második felében a Vercellae vidékén működő magyar csapat nem lehet azonos azzal, amely ugyanebben az időben Velenecét ostromolja.

A velencei és a vercellaei kalandozók egyidejű működéséből joggal következtethetjük, hogy másfelé is jártak-keltek ilyen száguldozó csapatok, amelyeknek bázisa a Brenta-vidék volt, ahova aztán a döntő csata idejére mindannyian összeverődtek. Más elgondolással egyébként is hajós volna megmagyarázni, hogy a kalandozók kisebb rajokra való szakadozás nélkül aránylag nem hosszú idő alatt az Apenninek és az

¹⁴³ Translatio ss. Senesii et Theopompi martyrum (*Muratorius*: SS. Rer. Italic. I/II. 195.); Vita Deoderici episcopi maioris Mettensis (*Pertz*: MG. SS. IV. 476.).

¹⁴⁴ Eriprandus veronai archidiaconus, 922-ben kelt levelében, bérbeadja a romokban heverő Ceretae castrum-ot, amelyet a magyarok annak idején feldúltak. (*Ughelli*: Italia Sacra. 1720. V. 732.)

¹⁴⁵ *Regino*: „Liudwardus episcopus Vercellensis ecclesiae... assumptis secum opibus atque incomparabilibus thesauris, quibus ultra, quam estimari potest, habundabat, cum effugere eorum (sc. *Unqarorum*) cruentam ferocitatem omnibus votis elaboraret, super eos insecutus incidit ac mox interfecit: opes quae secum ferebantur diripiuntur.“ (*Pertz*: MG. SS. I. 609.)

¹⁴⁶ *Chronicon Venetum* (MG. SS. VII. 22.).

¹⁴⁷ A *Necrologium Augiense* (Mon. Germ. Hist. Necrol. I. 277.) és a *Libri anniversariorum et necrologium Sancti Galli* (Mon. Germ. Hist. Necrol. I. 476.) tanúsága szerint.

Alpok között elterülő hatalmas vidéket oly alaposan és aprólékosan beszárguldozhatták és kifoszthatták volna.

Amikor aztán Berengár Etruria felől, éppen a pártos főurak fészkeiből, nagykésedelmesen összegyűjtött seregével megjelent a Liguri-Apenninek és a Felső-Pó között, a kalandozók legnyugatibb előhadai tervszerűen maguk után vonták. Közben — amint azt Liudprand is a dolgok külső látszata után más megítéléssel részletesen elbeszéli — különféle hadifogással és fortélyoskodással mindent elkövettek, hogy a keresztényekben felkeltsék a kalandozók erejének lebecsülését, és ennek következtében azok fokról-fokra kevesebbet törődjenek az óvatossággal. Céljukat annál is inkább könnyebben elérhették, mert Berengár seregében ugyancsak megvolt a hajlam a széthúzásra, az együttműködés lazítására.

A kalandozók egyesült előcsapatai az ellenséggel állandó érintkezésben — hol megfutamodva, hol meg jelentéktelen küzdelembe bocsátkozva¹⁴⁸ — csalogatták, húzták maguk után Berengár seregét a Brentához, arra a kiszemelt esataterre, ahol a gondosan elhelyezett oldal-lesek már felkészülten várták az elbizakodottságában rendet nem tartó, gondatlan, a hosszú „üldözésben“ kifáradt keresztény sereget.

A keresztény sereg felvonulásának irányára, Etruria felől, az nyújt némi alapot, hogy a Vercellae vidékéig előnyomult portyázók egy része valahol a Tanarus torkolata táján átkelt a Felső-Pón és a Tanarus mentén Albáig¹⁴⁹ szárguldott, tehát a Liguri-Apenninek lábáig, azaz Etruria északi határáig.¹⁵⁰

¹⁴⁸ *Antap. II. 11:* „...pagani... cepta sese liberare satagunt fuga...“. *Antap. II. 12:* „Christianorum primi horum iam novissimos insecuntur; fitque eodem pugnae pro ludium, in quo victoriam habuere pagani. Validiore vero propinquant exercitu, fugae non immemores, ceptum iter percurrunt.“ (MG. SS. III. 290.)

¹⁴⁹ A régi Alba Pompeia.

¹⁵⁰ *Albenses episcopi (Ughelli: Italia Sacra. 1719. IV. 285.):* „Floccardus ex monacho celebris abbatiae Bremetensis ... episcopus fuit, qui ecclesiam suam ita afflictam, civitatemque ipsam ab Saracenis et Ungaris adeo devastatam reperit, ut ibi victum propriis manibus comparare cogeretur. Quod cum Otho Magnus Alba pertransiens deprehendisset, et ubi Romam devenit, rem ad pontificem summum detulisset, nulla aptior ad eam ecclesiam in pristinum revocandam visa ratio, quam si Astensi tum maxime florenti ecclesiae uniretur.“ — Ez a hír azonban még további tisztázásra szorul. Nem tudtam ugyanis biztosan megállapítani, hogy valóban 899-re vonatkozik-e, ámbar az egészen bizonyos, hogy a későbbi időkben a Tanarus völgyét a magyarok részéről ilyen nagyszabású pusztítás nem érte. De még ha helytálló is ez a jelentés, akkor is célzatosan tülcza a magyarok pusztításának messze kihatását a két püspökség egyesítésének érdekében, hiszen a kalandozók az újtjukba eső astai püspökségnek éppen annyi kárt okozhattak, mint az albainak.

Először tehát a Tanarus mentén kalandozók értesülhettek Berengár seregének előnyomulásáról, és ezeknek híradására sereglettek össze a Felső-Pó vidékein zsákmányoló csapatok Pávia, Milánó és az Addua közötti térségen, ahol aztán felvették az érintkezést Berengár seregével. Liudprand is azzal kezdi elbeszélni a magyarok visszavonulását, hogy Berengár hatalmas seregétől meghökkenve, nagy sietséggel átkeltek az Adduán.¹⁵¹

X.

A csata helyét a jelentősebb kútfők közül általánosságban a Brentával jelölik meg Liudpranddal egyetértően az Annales Alamannici¹⁵² és a Fundatio monasterii Nonantulani „appendix“-e;¹⁵³ Berengárt pedig, mint a keresztény sereg vezérét, csak Liudprand és Johannes diaconus Venetus¹⁵⁴ említik meg.¹⁵⁵ Néhány kései és minden tekintetben csekély jelentőségű írónak a kalandozók vezéről is tudomása van. Így Ricobaldus Ferrariensis a magyar sereg vezérét *Salodonak*,¹⁵⁶ Andreas Naugerius pedig *Attilá-nak* nevezi.¹⁵⁷

A kútfőkben aránylag elég sok adatot találunk Berengár és a kalandozók seregének nagyságára vonatkozólag is, amely adatok azonban a valóságot még nagy vonásokban is alig-alig tükröztetik vissza. Liudprand a Berengár seregét a magyarokénál háromszorta nagyobbának mondja,¹⁵⁸ az Annales Fuldenses szerint a brentai csatában a keresztények közül húsz-ezren estek el,¹⁵⁹ a száz évvel későbben író Johannes diaconus

¹⁵¹ „...persequentibusque christianis, Adduam fluvium nando, ita ut nimia festinatione plurimi necti submergentur, pertranseunt.“ (Antapodosis. II. 10.)

¹⁵² Ad ann. 899: „...Bellum inter Ungaros et christianos in Italia ad Parentum...“. (Pertz: MG. SS. I. 53.)

¹⁵³ „...iunxerunt se christiani cum eis in bello ad fluvium Brentam.“ (Waitz: SS. Rer. Langobardicarum. 572.)

¹⁵⁴ Fonti per la storia d'Italia. I. 130.

¹⁵⁵ Az Annales Laubacenses, Annales Fuldenses, Annales Beneventani és Regino Prumiensis nem említik sem a Brentát, sem Berengárt.

¹⁵⁶ *Chronicon Romanorum imperatorum* (Muratori: SS. Rer. Italie. IX. 306.): „In questo tempo gli Ungari passati nella Provincia di Venezia sotto il conducimento di Salodo lor Duca...“ Minden valószínűség szerint azonos Liudprand „Salardus“-ával, aki Pávia 924-i ostrománál szerepel (Antapodosis. III. 2., 4., 6.).

¹⁵⁷ *Storia della repubblica Veneziana* (Muratori: SS. Rer. Italie. XXIII. 951.): „Nel detto tempo un Re d'Ungheria, detto Attila, venne con un grande esercito per la via del Friuli in Italia, nella quale era un Re, nominato Berengario...“

¹⁵⁸ *Antapodosis. II. 9*: „...omnes tamen in unum venire precepit, factusque est exercitus triplo Hungariorum validior.“

¹⁵⁹ „...Italicei contra eos depellare (sc. *debellare*) molientes in uno prelio una die ceciderunt XX milia“ (Pertz: MG. SS. I. 415.).

Venetus pedig úgy tudja, hogy Berengár serege 15.000 emberből állott.¹⁶⁰ Más kútfők csak általánosságban szólnak a seregek nagyságáról vagy Berengár seregének veszteségéről. Így Regino Prumiensis¹⁶¹ és a Fundatio monasterii Nonantulani¹⁶² is csak annyit mondanak, hogy a keresztények közül sok ezen estek el a csatában.

Dümmler Johannes diaconus Venetus után, a többi adat minden további mérlegelése nélkül, 15.000 főre becsüli Berengár seregét,¹⁶³ Szabó Károly megmarad Liudprand mellett,¹⁶⁴ Pauler Gyula pedig 5000-re teszi a kalandozók számát,¹⁶⁵ elosztván Liudprand osztószámával (3) Johannes diaconus Venetus 15.000 emberét.

Egyáltalán nem szorul bővebb magyarázatra, hogy a régi, még a megbízható írók seregbecslését is nagy óvatossággal kell fogadnunk, mert minden irányban fölötte hajlandók a túlzásra, hogy ily módon is kiemeljék a szerencsétlenség vagy a siker nagyságát. Itt mindannyian összetalálkoznak abban az igyekvésben, hogy minél inkább rátereljék a figyelmet a kereszténységet ért szörnyű csapásra. Ezt a felfogást festőien jellemzi az Annales Fuldenses írója, aki a brentai csatában elesett keresztények számát 20.000-re teszi, a következő évben, 900-ban pedig a bajor örgróf fiával, Liutpaldal, olyan diadalt arattat a magyarokon, hogy a csatatéren halva maradt 1200 pogány között alig tudtak egy elesett bajort találni.¹⁶⁶

A felsorolt seregbecslések között a Liudprandé a legtárgyilagosabb, mely szerint Berengár a magyarokénál háromszorosa nagyobb sereget gyűjtött össze. De mennyien lehettek hát a kalandozók?! Ebben a tekintetben első sorban azt kell figyelembe vennünk, hogy milyen nagy lehetett a honfoglaló magyarok fegyveres ereje összességében, másodsorban pedig

¹⁶⁰ „... Contra quos Berengarius rex direxit exercitum 15 milia hominum, set pauci ex eis reversi sunt“ (Fonti per la storia d'Italia. I. 130.).

¹⁶¹ „...cum terrae incolae in unum agmen conglobati resistere conarentur, innumerabilis multitudo ictibus sagittarum periit“ (Pertz: MG. SS. I. 609.).

¹⁶² „...ubi multa milia christianorum interfecta sunt ab eis, et alios fugarunt...“ (SS. Rer. Langobardicarum. 572.).

¹⁶³ Geschichte des ostfränkischen Reiches. 2. Aufl. III. 567: „Ein Heer von mindestens 15.000 Mann strömte unter seinen Fahnen (t. i. Berengár) zusammen.“

¹⁶⁴ A magyar vezérek kora. 1869. 116.

¹⁶⁵ A magyar nemzet története Szent Istvánig. 36: „... mintegy 5000 válogatott magyar lovas megindult Olaszországba...“

¹⁶⁶ Ad ann. 900: „... tanta Dei gratia christianis occurrit, ut mille CC gentilium inter occisos et, qui se in Danuvio merserant, perempti invenirentur. Vix tantum unum de christianis occisum in apparatu belli inveniunt...“ (MG. SS. I. 415.).

azt, hogy az itáliai kalandban a honfoglalóknak csak egy kisebb-nagyobb főredéke, a délpannoniai csoport vett részt. Ha Ibn Roszteh és Gurdézi némileg szintén túlzott jelentése nyomán az etelközi magyarok hadierőjét 20.000 főre tesszük,¹⁶⁷ amely számot a bolgár-bessenyő háborúskodás semmi esetre sem növelt meg, akkor a brentai kalandozók törzsi arányban legfeljebb kétezren lehettek, Berengár serege pedig Liudprand becslése szerint hatezer főre rughatott. Berengár serege még így is igen tekintélyesnek mondható, ha számításba vesszük, hogy a III. Lajos érdekében megindított belső, forradalmi mozgolódás már kitörőben volt, és Berengárnak a magyarok gyors előnyomulása következtében éppen a főpártosok területén kellett sereget gyűjteni. Ugyancsak tekintélyesnek mondhatjuk a brentai kalandozók kétezer főből álló seregét is, ha figyelembe vesszük, hogy ennél összehasonlíthatatlanul kisebb rajok nehezebb terepen távolabbi területekre is eljutottak és nagy felfordulást okoztak. Liudprand maga is hallotta a konstantinápolyi császári udvarban, hogy 300 főből álló magyar sereg Szaloniki mellett elfogott 500 görögöt, akiket aztán magukkal vittek Magyarországra; a következő évben pedig 200 főből álló magyar csapat egészen Konstantinápolyig elkalandozott.¹⁶⁸

A magyarok teljes győzelmét, nyilazásuk pusztító hatását, a keresztény sereg főkéletes vereségét, igen sok püspök és előkelő világi úr elesét a kútfők egybehangzóan jelentik. De csodálatosképen az elesett előkelőségek közül senkit se neveznek meg néven. Még a dolgok közelebbi tudója, Liudprand is hallgat. Csak feltevészerűen sejthető, hogy a Wido, Lambert és Berengár között folyt küzdelmek egyik kimagasló alakja, „Ewardus comes“, a brentai csata után menekülés közben lelte halálát.¹⁶⁹

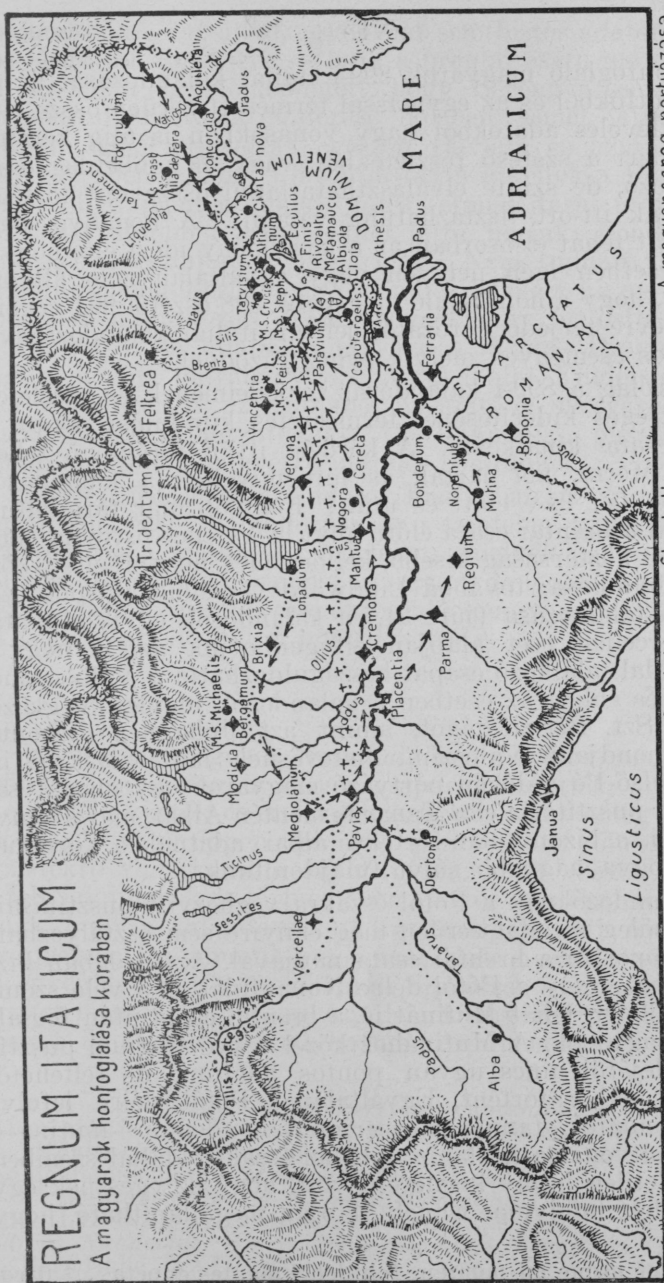
A brentai csatában állítólag oly nagy számmal elesett egyházi és világi előkelőségek neveinek e feltűnő elhallgatásából némi joggal következtethetjük, hogy a kútfők a keresztények veszteségét ebben a tekintetben is erősen túlozzák.

¹⁶⁷ „Fejedelmük 20.000 lovas-sal indult ki hadjáratra“ (A magyar honfoglalás kútfői. 167.).

¹⁶⁸ Liudprandi Relatio de legatione Constantinopolitana. c. 45.

¹⁶⁹ Legalább is Dümmler (Geschichte des ostfränkischen Reiches. 2. Aufl. III. 508.) úgy sejtí, hogy a Berengárt diesőítő, 915—922 között írt „Gesta Berengarii imperatoris“ következő sora a brentai meneküléssel kapcsolatban Ewardus comesre vonatkozik (Lib. II. 46—49. *Pertz*nél MG. SS. IV. 197.):

....Iubet tandem Lamberticus horror
Praecipuum truncare, *siti perit alter in arvis*,
Ungarorum cupit infaustus differre sagittas —
Tertius alta poli scandit...”

Monasterium. ♦ Megerősített város. Ms = Mons. ↔ Orsz. határ. ↔ Strada Hungarorum. A magyar sereg portyázása a bentai csata előtt. + + + Berengár seregének felvonulása. → A magyar sereg felvonulása és visszaterése bentai csata után. 1927.

XI.

A honfoglaló magyarok 899-i itáliai kalandozását az elbeszélő kútfőkből és az egymással természetesen össze nem függő okleveles adatokból nagy vonásokban is alig kerethetjük, mert a széteső részletekből, vagy az időbenleg össze nem tartozó, de szinte elválaszthatatlanul összevont történetsekből csak itt-ott tisztázhatunk valamit. A homályosságot és a zavart tehát elsősorban az a körülmény idézi elő, hogy a legtöbb esetben igen nehezen vagy egyáltalán nem állapítható meg, hogy a honfoglaló magyarok 898 őszétől 904 végéig, azaz hét évre terjedő, sorozatos jellegű itáliai kalandozásával kapcsolatos események melyik évhez fűződnek.

Kizárólag a 899-i kalandozás terjedelmének és részleteinek lehetséges kiderítésénél természetes kiindulási pontul a brentai csata kínálkozik. A kérdést ilyen formában tehetjük fel: Merre, hol jártak és mit műveltek a kalandozók 899 szeptember 24-e előtt és után? Fentebb már tárgyaltuk, hogy jóval a brentai csata előtt folyt le Velence ostroma (jún. 29.), azaz a köztársaság kisebb, kellően meg nem erősített községeknek feldúlása; továbbá Liudward vercellaei püspök szerencsétlen találkozása (jún. 24.) a kalandozók egyik csapatával. A vercellaei eset alapján elfogadhatjuk azt is, hogy a Liudwarddal találkozó csapat beszáguldozhatta a Vallis Ametegis-t is, és ebben az esetben a kalandozók tényleg megközelítették a Szt. Bernát-hágót, amint azt Johannes diaconus Venetus mondja.¹⁷⁰ Valószínű feltevésnek mutatkozik az is, hogy a Felső-Pó vidékén portyázó magyarok egy másik csapata ekkor pusztította el a Tanarus mentén Albát, már amennyiben t. i. a bizonytalan értékű albai adatnak a körülményeknél fogva nagyobb súlyt tulajdonítunk.

A kalandozóknak a Pótól északra véghezvitt pusztításait továbbmenőleg és adatszerűen még ennyire sem osztályozhatjuk két csoportra a brentai csata napjával. Azt azonban biztosan tudjuk, hogy a Pótól délre Nonantulát és a vele szomszédos területet, tehát Mutinát is, a brentai csata után foglalták el a magyarok. A Mutinához közel fekvő Regium pusztításának idejéről nincs ugyan pontos adatunk, de feltehető, hogy ez is akkor történt. Egyáltalán a Pótól délre lefolyt dűlás az adatok tanúsága szerint a bondenum—mutina—placentiai útvonalra korlátozódott, az északi oldallal szemben tehát területileg is oly kisméretű volt, hogy az egésznek egy időben kellett lefolynia. Ennek alapján megállapítható, hogy

¹⁷⁰ „...et usque ad montem Iob depopulantes cuncta...” (Cronache Veneziane antichissime. I. 130.).

a kalandozók — az albai, egyébként sem biztos adaton nyugvó portyázásától eltekintve — csak a brentai csata után lépik át a Pót. Talán úgy történhetett, hogy Berengár szétszóródott seregmaradványainak üldözése közben ismét átkeltek az Adduán, újból eljutottak egészen Páviaig és aztán részben vagy egészben valahol Placentia táján átkeltek a Pón. A jelzett útvonal mentén fekvő vidék elpusztítása után pedig, amint azt később a részleteknél látni fogjuk, Bondenumnál sietve visszavonultak a balpartra.¹⁷¹ Nem tudható, hogy mi készítette a kalandozókat az elvonulásra, mert hiszen ellenség sehol sem mutatkozott. Talán a zsákmány biztosítása, vagy az a bevégzetlen állapot, amelyben a Száva—Dráva-vonalat maguk mögött hátrahagyták? Az Annales Fuldenses jelentése, mely szerint az Itáliából visszatérő magyarok szinte pihenés nélkül hozzáfognak Dél-Pannonia pusztításához, inkább az utóbbi feltevésre utalnak bennünket.

Bővebben tájékoztató adatok hiányában az egyébként oly eseménydús 899-i kalandozásnak e színtelen keretezése után soravesszük a széthulló részleteket, amelyek kevés kivétellel több évre terjedő összevonásban ugyan, de legalább területileg tiszta képet nyújtanak a honfoglaló magyarok 898 ősztől 904 végéig terjedő itáliai pusztításairól.

XII.

Helyzeténél fogva a *Marchia Foroiuliensis*-t, mint átjáróterületet, ismételten is súlyos csapások érhatték, amelyekről az elbeszélő kútfők csak általánosságban, odavetőleg emlékeznek meg,¹⁷² vagy éppen tudomást sem vesznek róluk. Az apró részletekre vonatkozólag azonban már több adatot találunk. A feltriai püspökök történetében tartós emlékezete maradt annak, hogy a kalandozók a Karni-Alpok déli nyulványai közé mélyen benyomultak és magát Feltria városát is a földdel egyenlővé tették.¹⁷³ A friauli órgrófság körzetében a tengerpart mentén különösen Aquileia környékét pusztították el erősen. A „Vitae patriarcharum Aquileiensium“ — amely

¹⁷¹ A bondenumi átkelő-helyre vonatkozólag l. Berengár 905-ben kelt levelét Lunushez, a Bondenumnál építendő vár ügyében (*Mühlbacher: Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Innsbruck. 1881. II. 451.*).

¹⁷² *Additamentum ad vitam s. Geminiani (Muratori: SS. Rer. Italic. II. II. 692.)*: „... Foroiuliensi vastata Marchia...“ — V. ö. m. *Andreas Nauquierius: Storia della repubblica Veneziana (Muratori: SS. Rer. Italic. XXIII. 951.)*.

¹⁷³ *Feltrenses episcopi (Ughelli: Italia Sacra. 1720. V. 368.)*.

műnek szerzőjéről és keletkezési idejéről semmit sem tudunk — tanúsága szerint¹⁷⁴ ugyan Frigyes patriárka keményen és messze időkre kiható eredménnyel visszaverte a magyarokat, amint azt sírfelirata is bizonyítja; az okleveles adatok azonban egészen más színben tüntetik fel a dolgot. Így I. Berengár 904-ben kelt és némi bővítéssel ugyanezen évben újból kiadott levelében azzal a hivatkozással erősíti meg az aquileiai egyházat egy s más birtokában, hogy a magyarok pusztításai következtében a régi iratok megsemmisültek.¹⁷⁵ Jóval később, 963 dec. 13-án, VIII. Leó pápa, Rodoaldus aquileiai patriárkának palliumot küldvén, „privilegium illud antiquum, S Hermagorae, b. Marci evangelistae successori, ab. Petro contraditum, verum a paganorum saevitia concrematum“ szintén ezen az alapon erősíti meg.¹⁷⁶ Az Aquileia szomszédságában fekvő concordiai püspökséget is, amely a kalandozások alatt teljesen tönkrement, a magyaroktól okozott kárai fejében kapja meg az aquileiai egyház.¹⁷⁷ Még nyolevan esztendő múlva is azon a címen szerez magának újabb adományokat az aquileiai egyház, hogy „iamdudum“ sokat szenvedett a magya-

¹⁷⁴ *Vitae patriarcharum Aquileiensium* (Muratori: Anecdota. IV. 241.): „....Quos dictos Federicus patriarcha repressit et longius fugavit, reddem pacem Hesperiae, quae est caput ecclesiae. Corpus ipsius in Aquileia quiescit et supra eius sepulchrum est tale epitaphium:

Conditur inferius nitido patriarcha lapillo,
Praeclarum nomen cui Federicus erat.
Pannoniae rabiem magno moderamine pressit,
Et pacem afflictae contulit Italiae.“

A sírfeliratot Ughelli is közli (Italia Sacra. 1720. V. 42.), de más forrásból és némi eltéréssel:

„Conditur *interius* nitido hoc patriarcha sepulchro,
Praeclarum nomen cui *Fridericus* erat.
Pannoniae rabiem magna *virtute* repressit,
Et pacem afflictae contulit Italiae“.

¹⁷⁵ „....Et quia multa cartarum instrumenta casu condam incendii ac perfidorum persecutionibus paganorum abolita noscuntur et perdita...“ (Monumenti storici. Venezia, 1885. Serie IV. Miscellanea III. Diplomi inediti attenenti al Patriarcato di Aquileia. Nr 9. p. 25., és Nr 10. p. 25—27.).

¹⁷⁶ *Jaffé: Regesta pontificum Romanorum*. 1881. Ed. sec. I. 468. s. 3701; (*Ughelli: Italia Sacra*. V. 44.).

¹⁷⁷ „....ob totius Hesperie regni stabilimentum et christiane religionis solidamentum omnia inrecuperabilia scilicet episcopia que peccatis imminetibus a seivissima Ungorum rabie pene usque ad solum depopulata ad diocesim Aquilegie pertinere videntur...“ (Hugó it. kir. 928-ban k. lev. Monumenti storici. Ser. IV. Misc. III. Dipl. ined. Nr 12. p. 28—29.).

roktól.¹⁷⁸ Arról azonban nincs hírünk, hogy a kalandozó magyarok magát Aquileia városát is elfoglalták volna,¹⁷⁹ amint azt a későbbi írók közül néhányan elbeszélik. E tévedés valószínűleg Poppo aquileiai patriárka¹⁸⁰ (Sz. Mária tiszteletére emelt templom építkezései befejeztével kiadott) adománylevelének, azaz a levél néhány sorának félreértéséből keletkezhetett.¹⁸¹ Poppo ugyanis az Aquileiát tényleg feldúló pogányokon nem a magyarokat érti, hanem az Itáliában hont foglalt longobardokat, akik elől az aquileiai egyház kincseit még idejében „Insula Gradenis“-re vitték.¹⁸²

A tulajdonképeni friauli ögrófságon túl Tarvisium, Vicentia, Patavium és Verona körzetében találkozunk a kalandozók pusztításainak legtöbb nyomával.

Johannes diaconus Venetus¹⁸³ és talán az ő nyomán Andreas Naugerus¹⁸⁴ csak úgy emlékeznek meg *Tarvisium*-ről, mint a magyarok útjába eső egyik városról. Részletekre nem térnek ki, tehát valószínű, hogy a város nem esett el, legfeljebb itt-ott felgyújtották a kalandozók tűzesóvás nyilai,¹⁸⁵

¹⁷⁸ „...ecclesie Aquileiensi iamdudum a paganis malisque perdonibus devastate subvenientes eiusdem sedis Rodaldi patriarche venerabilis nostrique dilecti fidelis necessitatibus compatiētes...” (II. Ottó római-német császár 981-ben kelt adománylevele. Monumenti storici. Ser. IV. Misc. III. Dipl. ined. Nr 13. p. 30.).

¹⁷⁹ Liudprand Aquileiára vonatkozólag csak annyit mond (Antapodosis. II. 9.), hogy a 899-ben beözönlő magyar hadak elhaladtak mellette; a későbbi események elbeszélése közben pedig meg sem említi Aquileiát.

¹⁸⁰ 1016—1044.

¹⁸¹ „...videns itaque ego Poppo praedictus eiusdem sanctae Aquileiensis ecclesiae patriarcha, eandem Aquileiensem urbem quondam famosissimam paganorum saevitia omnibus aedificiis et munitioibus destructam et maximo ecclesiarum decore destitutam, inspirante Deo omnium auctore, hanc ecclesiam fabricavi et eo auxiliante eam in honorem S. Dei Genitricis et... martyrum Hermagorae et Fortunati... consecravi...” (Aquileienses patriarchae. *Ughelli: Italia Sacra*. 1720. V. 51.).

¹⁸² A világcság kedvéért v. ö. m. XIX. János pápának 1026-ban Poppohoz intézett levelével (*Ughelli: Italia Sacra*. V. 50.).

¹⁸³ Fonti per la storia d'Italia. I. 130.

¹⁸⁴ *Muratorii: SS. Rer. Italic. XXIII.* 951.

¹⁸⁵ Pávia néhány évvel később történt felgyújtásáról szóló hír (Antap. III. 3.) élénken élénk tárja, hogy a kalandozók a jól megerősített városokban is veszedelmes tüzeket tudtak támasztani:

„...Ungroꝝ furiꝝbunda manus cum gaudet in urbem
Flatibus Aeoliis adiuta infundere flammās.
Spiritus validis parvus diffunditur ignis;
Nec iuvat Hungarios solis hos urere flammis,
Undique conveniunt, mortemque inferre manantur,
Confodiunt telis, calidus quos terruit ignis.

mint annyi más megerősített várost. Az utóbbi esetet annál is inkább feltételezhetjük, mert a *Catalogus tabularii monasterii Nonantulani*¹⁸⁶ és a *Translatio ss. Senesii et Theopompi martyrum* jelentéséből tudjuk, hogy a város közvetlen környékét kegyetlenül feldúlták. A „Monasterium B. V. Mariae et S. Crucis“, amely Tarvisium mellett a Camanus és a Sylus alkotta kis szigeten feküdt, annyira tönkrement, hogy hosszú évek múltán is romokban hevert.¹⁸⁷

Vicentiáról az egykorú kútfők külön nem emlékeznek meg, és a késeiek közül is csak Andreas Naugerus tudja,

Uratur infelix olim formonsa Papia!
Vulcanusque suos attollens flatibus artus,
Ecclesias patriamque simul conscendit in omnem.
Extinguntur matres, pueri, innuptaeque puellae.
Sancta catervatim moritur catecumina plebs tunc,
Presul in urbe sua hac moritur sanctusque sacerdos,
Nomine qui proprio bonus est dictusque Johannes.
Quod fuerat longo thecis in tempore clausum,
En iacet, hoc aliena manus ne tangeret aurum,
Atque per immensas dissolvitur igne cloacas.
Uratur infelix olim formonsa Papia!...”

¹⁸⁶ *Muratori: Antiquitates Italicae. V. 674.*

¹⁸⁷ „...quidam dux... quamdam ecclesiam ad honorem et venerationem Beatissimae Virginis Mariae Santaeque Crucis... in suo proprio magno cum studio aedificaverat et Sancti Silvestri cenobio Nonantulensi subdiderat... Haec autem ecclesia... sita est quadam insula, duobus fluminibus Camano et Sylo circumdata, tertia stadii parte ab urbe Tervisio distans in qua ecclesia beatissimorum martyrum Senesii et Theopompi corpora a sanctis viris fuerunt recondita... Post multorum igitur annorum curricula gens Hunnorum perfida, servientibus Deo invida, plurimas Italiae devastans provincias, hunc sanctissimum locum peccatis ingruentibus, funditus destruxit. Huius doloris fama percurrens ad Nonantulam, ubi sanctissimi Silvestri corpus requiescit, sub cuius potestate et fiducia post Deum hoc monasterium semper fuerat Petro venerabili eiusdem loci abbati (911 és 913 között apát; Potthastnál — *Bibl. hist. med. aev. 1896. II. p. 1568 — tévesen: 907—910*) hoc magnum nefas denuntiavit. Abbas vero... alumnum Deo dignum monachum, nomine Rodulphum, cui tres venerabiles sociavit fratres, et magna cum festinatione ad hunc recuperandum locum transmisit... Cum vero idem praepositus, venerabilis videlicet monachus ad hunc sanctissimum locum venisset et cum undique dirutum reperisset, flens et dolens praenimia tristitia tres dies nihil locutus est atque nullum omnino cibum sumpsit. Ad quem ita flentem quaedam mulier Dei ancilla Anserada nomine, quae a sua infantia praedictorum sanctissima corpora multum dilexerat et custodierat, tunc quoque eadem in secreto loco collecta et recondita habebat, cum tremore et timore veniens omnis tristitiae luctum auferens magni gaudii domum secum detulit...” (*Translatio ss. Senesii et Theopompi. Ughelli: Italia Sacra. 1720. V. 491—492.*).

hogy a magyarok Vicentia vidékét is beszáguldozták.¹⁸⁸ E hírnék tulajdonképen Sigebertus Gemblacensis ad komolyabb jelentőséget, elbeszélvén, hogy a magyarok teljesen feldúlták a város közelében fekvő „Monasterium S. Felicis“-t, amelyet aztán az egyháziak nem is mertek helyreállítani a közeli szomszédságban lakó magyarok beütései miatt.¹⁸⁹ Egészen véve tehát Vicentia a magyarok kalandozása idején olyan helyzetbe kerülhetett, mint Tarvisium, azaz maga a város nem jutott a magyarok kezére.

Pataviumot Anonymus Belae regis notarius a magyarokkal alaposan feldúlatta,¹⁹⁰ egyébként pedig az elbeszélő kútfők közül csak a *Chronicon Venetus* említi meg névszerint, minden egyéb megjegyzés nélkül a magyarok útjába eső nagyobb városok közé sorozván Pataviumot is.¹⁹¹ Az okleveles adatokból annyi mégis kiderül, hogy a pataviumi terület sokat szenvedett ugyan, de maga a város nem esett el. A környék és a püspökség pusztulásáról némi fogalmat alkothatunk magunknak I. Berengár király 911-ben kelt leveléből, amelyben a pataviumi püspököt megerősíti korábbi birtokaiban és megengedi neki és utódainak, hogy a püspöki területeken castellumokat emelhessenek.¹⁹² A későbbi adománylevelekben is gyakran hivatkoznak a magyarok gyújtogatása és dúlása következtében elpusztult iratokra. Ezek közül Ildebertus pataviumi püspöknek 964-ben kelt¹⁹³ és Gauslinus pataviumi

¹⁸⁸ *Storia della repubblica Veneziana. Muratori: SS. Rer. Italic. XXIII. 951.*

¹⁸⁹ *Vita Deoderici episcopi maioris Mettensis, c. 16: „De sanctis Leontio et Carpofo. Hunc (sc. Leontium) et beatum Carpofo. Romae passos, ab eadem civitate (sc. Vicentia) non longa ante tempora translatos, incolae asseverabant; ubi et nobile quondam monasterium sancti Felicis visebatur. Set eo ab Ungris, qui pene locorum ipsorum vicini sunt, exusto, atque assidua incurisione eorum reparationem prohibente, ad sedem episcopalem infra urbem sub altare depositi sunt...“ (Pertz: MG. SS. IV. 476.).*

¹⁹⁰ *Gesta Hungarorum, c. 53: „Et per Forum Julii in marchiam Lombardie venerunt, ubi civitatem Paduam cedibus et incendiis et gladio et rapinis magnis crudeliter devastaverunt“ (A magyar honfoglalás kútfői. 456.).*

¹⁹¹ *Pertz, MG. SS. VII. 22.*

¹⁹² „...quia olim peccatis exigentibus sancta Pataviensis ecclesia incendio flammata... et depredatione paganorum frustrata est omnibus instrumentis cartarum concessionibus atque preceptis nostrorum antecessorum... Concedimus ut liceat illi eiusque successoribus infra suum episcopatum ubicumque... sua adquirere potuerint terram castella aedificare...“ (*Monumenti storici. Venezia, 1877. Serie I. Documenti II. Codice diplomatico Padovano. Nr 27. p. 40–41.*)

¹⁹³ „...quoniam antiqua munimina cartarum propter rabiem paganorum igne crematae et consumatae atque perditae...“ (*Mo-*

püspöknek 978-ban kelt levele¹⁹⁴ a pataviumi káptalan régi kiváltságainak megújítására azt bizonyítja, hogy a magyarok nem tudták ugyan elfoglalni a várost, de felgyújtották. Egyébként ugyanis nem lehetne a városban székelő káptalan iratainak elpusztulását kapcsolatba hozni a magyarok gyújtogatásával.

Veronát a magyar sereg páviai felvonulásával és visszavonulásával kapcsolatban ismételtén is megemlíti Liudprand,¹⁹⁵ de egyébként semmit sem mond a kalandozóknak a városra és környékére vonatkoztatható pusztításairól. Az *Additamentum ad vitam s. Geminiani episcopi* ismeretlen szerzője, aki 910 körül élt, csak annyit tud, hogy a magyarok első nagy előretörésük alkalmával Veronáig dúlták Itáliát.¹⁹⁶ Okleveles adatok sem adnak hírt a várostól messze fekvő veronai községek vagy castrumok pusztulásáról. Feltehető tehát, hogy a kalandozók meg sem kísérelték a jól megerősített város ostromát, hanem megelégedtek a Garda-tótól a Póig húzódó veronai kerület dúlásával. A pusztítás méreteire főképen abból következtethetünk, hogy a veszedelem elmúltával a veronai kerületben kértek a legtöbben engedélyt várak építésére a magyaroknak továbbra is várható portyázásaival szemben. Így I. Berengár 906-ban kelt levelében Audibertus veronai diaconusnak megengedi, hogy a pogányok ellen való védekezés céljából *Nogarában* várat emelhessen az uralkodói jogok figyelembevételével.¹⁹⁷ 909-ben kelt levelében pedig a *lonadumbeli*eknek engedi meg Berengár, hogy tekintettel a magyar beutésekre, földjüket erősségekkel biztosíthassák.¹⁹⁸ Idők múltával azonban a magyarok pusztításai nyomán támadt rettegés elcsitult és az engedélyezett várépítések és helyreállítások közül egyik-másik sohasem valósult meg. Eriprandus veronai diaconus is 922-ben kelt levelében a magyarok dúlásának áldozatul esett *Cerretae castrum* helyreállításáról egyháza nevében lemond és bérbeadja az odavalósiaknak a veronai egyház számára évenként fizetendő összeg fejében.¹⁹⁹

numenti storici. Ser. I. Doc. II. Cod. Dipl. Padovano. Nr 47. p. 69—71.). Ugyanilyen hivatkozással I. Ottó 964-ben kelt adománylevele a pataviumi püspökhöz. I. m. Nr 48. p. 72—73.

¹⁹⁴ Monumenti storici. Ser. I. Dcc. II. Cod. Dipl. Padovano. Nr 63. p. 88—90.

¹⁹⁵ Antapodosis. II. 9. 11.

¹⁹⁶ Muratori: SS. Rer. Italic. II/II. 692.

¹⁹⁷ Monumenti storici. Venezia, 1883. Serie IV. Miscellanea II. Fonti edite della storia regione Veneta. 59.

¹⁹⁸ Cod. Dipl. Bresciano. Stor. Brese. IV. 75.

¹⁹⁹ Veronenses episcopi. Ughelli, Italia Sacra. 1720. V. 752.

Brixiat egyedül Johannes diaconus Venetus említi meg a magyarok útjába eső nagyobb városok felsorolása közben.²⁰⁰ Egyébként semmiféle adatunk sincs rá, hogy a kalandozók a várost ostromolták vagy a környéket pusztították volna, noha az utóbbi erősen feltételezhető, amennyiben a szomszédos Bergamum területén már kimutathatóan sok kárt okoztak.

A kalandozók *bergamumi* szerepléséről csak okleveles adataink vannak; az elbeszélő kútfők a magyarokkal kapcsolatban a nevét sem említik meg Bergamumnak. A brentai csata után uralomra jutó III. Lajos király 901-ben kelt levelében a bergamumi egyház régi kiváltságainak megerősítése mellett újabb adományokkal is gazdagítja Adalbert püspököt, hogy feldúlt egyházát könnyebben rendbehozhasa.²⁰¹ 903-ban már Berengár ad kiváltságokat a hozzá átpártolt Adalbert bergamumi püspöknek, akit nemcsak a magyarok, hanem a III. Lajos mellett pártoskodó urak támadásai is fenyegettek.²⁰² A város kívánatos megerősítése, a falak és tornyok helyreállítása azonban nem történhetett meg kielégítő módon, mert Rudolf király 922-ben kelt levele Adalbert bergamumi püspökhöz²⁰³ szóról-szóra úgy hangzik, mint Berengár 903-i levele, nem hiányozván belőle a magyar veszedelemre való hivatkozás sem. III. Lajos, I. Berengár és Rudolf király leveleiből csak általánosságban következtethetünk a bergamumi püspökségben a magyarok pusztításaira; I. Ottó római-német császár 968-ban kelt, Oldericus bergamumi püspöknek adott kiváltság-

²⁰⁰ Cronache Veneziane antichissime. I. 130.

²⁰¹ "...imminente Ungarorum hactenus persecutione pleraque suae ecclesiae munimina seu instrumenta chartarum perdita fuisse ...quidquid tempore nefande persecutionis Ungarorum ipsa ecclesia iure quieto habuit..." (*Ughelli: Italia Sacra*. 1719. IV. 420; *Codex Diplomaticus Longobardiae*. H. p. m. XIII. 657.)

²⁰² "...Quapropter omnium fidelium sanctae Dei ecclesiae nostrorumque praesentium scilicet et futurorum industria comperiat, Hildegarium venerabilem episcopum et Sigefredum gloriosum sacri Palatii comitem nostrum dilectos consiliarios nostros nostram adiisse mansuetudinem vice Adalberti reverendi sanctae Pergam. ecclesiae episcopi innotescentes eandem urbem Pergamum, hostili quadam impugnatione devictam, unde nunc maxima saevorum Ungarorum incursione et ingenti comitum suorumque ministrorum oppressione turbatur, postulantes ut turres et muri ipsius civitatis reaedificentur, et studio et labore praefati episcopi suorumque concivium et ibi confugientium... quorum devotis precibus libentissime assensum prebentes, hos apices inseribi iussimus, per quos iustam praefati episcopi per predictos fideles nostros petitionem compensantes statuimus, ut pro imminenti comitum necessitate, et paganorum incursu, civitas ipsa Pergamensis reaedificetur..." (*Ughelli, Italia Sacra*. 1719. IV. 424; et eadem ep. ad ann. 904. *Codex Diplomaticus Langobardiae*. H. p. m. XIII. 690.)

²⁰³ *Ughelli, Italia Sacra*. 1719. IV. 431.

leveléből azonban már biztosabban megállapíthatjuk, hogy a kalandozók valóban ostromolhatták magát Bergamumot is. A levélben említett Abbatia S. Michaelis²⁰⁴ ugyanis, amelyet a magyarok „olim“ teljesen feldúltak, közvetlenül a városfalak mellett feküdt. De ebből aztán többre, talán Bergamum elfoglalására következtetni már csak azért sem lehet, mert Bergamum Felső-Itália legerősebb várai közé tartozott.

Cremona környékén a magyarok pusztításaira Rudolf királynak 924-ben kelt, a cremonai egyháznak adott kiváltságlevele nyújt némi felvilágosítást,²⁰⁵ egyébként pedig semmi hírünk sincs a kalandozók itteni szerepléséről.

Milano polgárai Galvaneus de la Flamma elbeszélése szerint²⁰⁶ felkészülve, a várost és környékét is jól megerősítve várták a magyarokat, akik későbbi beütéseikkel sem okozhattak nagyobb kárt a milánóbelieknek.

Páviáról úgy emlékezik meg Liudprand,²⁰⁷ mint ameddig a kalandozók gyorsan előrenyomulól serege minden nagyobb ellenállás nélkül eljutott; a város ostromáról vagy környékének pusztításáról külön nem szól. Johannes diaconus Venetus is csak a magyarok útjába eső városok között említi meg Páviát.²⁰⁸ Az okleveles adatok sem tudnak Pávia ostromáról vagy a magyarok pusztításairól a város környékén, hanem csak a páviaiak felkészülődéséről adnak hírt, olyan formában, mint ahogyan azt Galvaneus de la Flamma a milánóiakról elbeszéli. Így Berengár 915-ben kelt, Adalbert bergamumi püspök páviai javainak biztosítására adott levele világosan elénk tárja, hogy a városbeliek milyen lázas gyorsasággal javították vagy bővítették Pávia védműveit.²⁰⁹ A veszedelem elmúltával a város környékét is újabb erősségekkel igyekeztek biztosítani. Legalább is erre enged következtetni Beren-

²⁰⁴ „...et Abbatia quae dicitur Monasteriolum, quae Abbatia a paganis olim destructa et nunc ab ipso episcopo restauratur...“ (*Ughelli*, Italia Sacra. IV. 437.)

²⁰⁵ „...nos autem ad eandem ecclesiam a paganis... desolatam multisque calamitatibus et miseriis attritam intelligentes...“ (*Muratori*: Antiquitatis Italiae. VI. 49–52.)

²⁰⁶ Manipulus florum seu Historia Mediolanensis. Cap. CXXIX. (*Muratori*: SS. Rer. Italic. XI. 604.)

²⁰⁷ Antapodosis. II. 9.

²⁰⁸ MG. SS. VII. 22.

²⁰⁹ „Berengarius rex omnibus sanctae Dei ecclesiae fidelibus notum fieri volumus Adelbertum ven. sanctae Pergamensis sedis antistitem notrae proclamassem mansuetudini suam ecclesiam habuisse mansiones et solarium in Ticinensi civitate in loco, qui dicitur Faramania, et imminente persecutione Hungarorum propter munitionem ipsius civitatis a civibus, et domus destructae fuerint, et murus civitatis aedificatus sit super terram suae ecclesiae...“ (*Bergomenses episcopi*. *Ughelli*: Italia Sacra. 1719. IV. 430.)

gárnak 912-ben kelt levelé, amelyben a Sz. Máriáról nevezett páviai kolostor apátnőjének megengedi, hogy a kolostor földjén, ahol éppen jónak látja, a pogány magyarok betöréseire való tekintettel várat építtethessen.²¹⁰

A *Vercellae* környékén kalandozó magyarokról Regino Prumiensis helyrajzilag keveset mondó értesítésén²¹¹ kívül nincs más hírünk.

Az *Alba* feldúlásáról szóló jelentés,²¹² amint azt fentebb már kifejtettük, fölötte bizonytalan értékű, még abban a tekintetben is, hogy a magyarok 899–904-ben egyáltalán eljutottak-e a Tanarus völgyébe.

Placentia környékén, amint Eberhard placentiai püspök 903 márc. 30-án kelt leveléből értesülünk, nagy dúlást vittek véghez a magyarok, a többek között a Placentia falain kívül épült Szt. Savinus-templomot is elhamvasztván, éppen akkor, amikor Eberhard placentiai püspök ugyanott kolostort akart alapítani. A történetek után még a templomot sem merte helyreállítani, annyira félt a magyarok újabb látogatásától.²¹³ Feltehető, hogy a kalandozók Placentia városában is tüzet támasztottak, mert a falakon belül fekvő Szt. Sixtus-kolostor iratai „per irruptionem paganorum“ semmisültek meg.²¹⁴ Az elbeszélő kútfők a kalandozókkal kapcsolatban nem emlékeznek meg Placentiáról, valamint *Regium*ról sem, pedig I. Berengár 904-ben kelt, a regiumi egyházat adományokkal kárpótló levelének tanúsága szerint a magyarok Regium környékét is felprédálták.²¹⁵

Mutina a Pó-síkság egyetlen jelentősebb városa, amelyről adatszerűen kimutatható, hogy a kalandozó magyarok elfoglalták és kifosztották. Különösebb szerencsétlenség azonban Mutinát sem érte, mert a rosszul megerősített várost a

²¹⁰ „...una cum bertiseis, merulorum propugnaculis, aggeribus atque fossatis omnique argumento ad paganorum deprimentas insidias...“ (*Muratori: Antiquitates Italicae. II. 467–468.*)

²¹¹ *Pertz: MG. SS. I. 169.*

²¹² *Ughelli: Italia Sacra. 1719. IV. 285.*

²¹³ *Campi: Dell' Historia ecclesiastica di Piacenza. Piacenza, 1651. I. 478–479:* „...supervenit misera horrendaque gens infelicium paganorum, qui hostili gladio corpora trucidantes igneque furoris ecclesias Dei cremantes concremaverunt pariter praefatam b. Savini ecclesiam... quia praedictam b. Savini ecclesiam a paganis succensam nequivimus eo tempore reaedificare ob enormitatem suae magnitudinis, timentes etiam, ne maligni pagani suae malignitatis cursum iterantes eandem ecclesiam denuo concremarent...“

²¹⁴ *Codex Diplomaticus Langobardiae. H. p. m. XIII. 728.*

²¹⁵ „...toto mentis affectu providentes eiusdem ecclesiae necessitates vel depredationes atque incendia, quae a ferocissima gente Hungrorum passa est...“ (*G. Tiraboschi: Memorie storiche Modenesi. Modena, 1793. I. 86; Muratori: Antiquitates Italicae. VI. 199.*)

lakosság élén Gothifredus püspökkel még idejében elhagyta, a magyarok pedig, minthogy nem találtak ellenállásra, a város feldúlását fölöslegesnek tartották. Az *Additamentum ad vitam s. Geminiani episcopi Mutinensis* egykorú írója úgy beszéli el az emlékezetes eseményt, hogy a kiűrt várost a magyarok minden zugában átkutatták és a nagy munka bevégeztével Szt. Geminianus temploma előtt egy kis időre megpihentek. Aztán összeszedelőzködtek és továbbmentek, ami — mondja a jámbor szerző — a város védőszentjének érdeme, Szt. Geminianusé, aki egykoron Attilával szemben is megoltalmazta Mutinát.²¹⁶ Valamelyes kárt azonban mégis csak okozhattak a kalandozók a városban és hírneves egyházában, mert Berengár 904-ben kelt levelében Gothifredus mutinai püspököt azért ajándékozza meg gazdag kiváltságokkal, hogy renoválja Mutina széke-egyházát, amelyben a kalandozók sok kárt tettek.²¹⁷ A „*Deprecatio Mutinensis populi*“ is arról tanuskodik,²¹⁸ hogy a magyarok mutinai szereplése

²¹⁶ „...Ungarorum saevissimam et paene omnibus metuendam gentem, quam ex horrendo Scytharum genere originem duxisse comperimus. Haec sane communi promerente facinore... Italiam ingressa... omnemque regionem inaudita feritate depopulans, cuncta firmissima urbium moenia, cunctaque murata nullo resistente invasit oppida. Itaque lue illa (quam utinam nesciremus) non dico certaminis, sed insoliti funeris, quo omnis simul corruit Italia, heu heu magnifica potiti victoria, Domino permittente, omne Latium obtinuerunt. Quumque incredibili depopulatione omnia circumquaque lustrasset, tandem ad Mutinense devenit episcopium, quo sanctissimi patris Geminiani tumulatur corpusculum. Denique eiusdem loci antistes cum omni plebe tam cleri, quam populi, horrifico eorum metu compulsi, fugae praesidium quaesierant et sacrosantum domini Geminiani corpus una cum ecclesiae aliquantulum ornamendo moribundi dimiserant. Sed licet fuerit ab hominibus incustoditum, Christi tamen mansit potenti dextera defensum. Sane saevientes Ungari civitatem ingressi, ipsa penitus perlustrata, tandem ad ecclesiam veniunt, atque sine alicuius laesione aliquantulum diei spatium inibi cecupavere. Obtentu igitur gloriosissimi et saepe nominandi patris urbem velociter reliquere. Idque mirum dictu: Sic iam defunctus ab Ungaris propriam defendit plebiculam, uti quondam ab Ungarorum rege Attila suam liberaverat ecclesiam...” (*Additamentum ad vitam s. Geminiani episcopi Mutinensis sive Descriptio Mutinensis urbis.* — *Muratori: SS. Rer. Italic. II/II. 692.*)

²¹⁷ Mutinenses episcopi. *Ughelli: Italia Sacra. 1717. II. 102.*

²¹⁸ A „*Deprecatio Mutinensis populi ad sanctum Geminianum patronum civitatis*“-t *Muratori* a mutinai székesegyház levéltárában egy 1000 körül írt codexben találta (*Antiquitates. Italiae medii aevi. I. 21–22.*). *Giulio Bertoni* az említett codex szövegének alapján újra közli a „*Deprecatio*“-t (*SS. Rer. Italic. Ed. nov. 1907. Tom. VI. P. I. pag. 12.* A Bertoni közlésében az utolsó sorban „*Servis puris*“ h. „*Pro vestris*“) és annak egy változatát is, amelyet *Muratori* nem ismert. — *Muratorinál és Bertoninál:*

nem folytatható le olyan símán, mint ahogyan azt az „Additamentum“ szerzője hiszi; vagy pedig arra az álláspontra kell helyezkednünk, hogy a magyarok a következő években is meglátogatták Mutina vidékét. Ebben az esetben a meg-megújuló veszedelem hangulatát tükrözi vissza a „Deprecatio“. Az azonban minden esetben tisztázott ténynek tekinthető, hogy a kalandozók, ha okoztak is több-kevesebb kárt az elhagyott városban, azt semmi esetre sem dúlták fel, ami kedvező fényt vet az egyébként szilaj harcosokra.

Nonantulát, Itália egyik leghírnevesebb, leggazdagabb monostorát, amely mutinai területen feküdt, a kalandozók teljesen kifosztották, felgyújtották és egyéb értékek között a könyvtárát is elhamvasztották.²¹⁹ Néhányat a szerzetesek közül is megöltek, a többiek azonban Leopard apáttal együtt még idejében elmenekültek. Később az elmenekültek visszatértek és a feldúlt monostort helyreállították.²²⁰ Fentebb már

„Confessor Christi, pie Dei famule,
O Germiniane, exorando supplica,
Ut hoc flagellum, quod meremur miseri,
Coelorum Regis evadamus gratia,
Nam doctus eras Attilae temporibus
Portas pandendo liberare subditos.
Nunc te rogamus licet servi pessimi,
Ab Ungerorum nos defendas jaculis,
Patroni summi exorate iugiter
Servis puris (*Pro vestris*) implorantes Dominum.“

(*Változata Bertoninál:*)

„Confessor Christi pie Dei famule
Germiniane, supplicando optime
Ut hec flagella, que meremur sedula,
Regis coelorum evadamus gratia.
Nam doctus eras Attilae sup tempore
Portas pandendo (liberale) subditos.
Nunc te rogamus, ut eadem specie
Ab Ungerorum nos defendas jaculis,
Patroni summi de celesti patria,
A Christo nobis petite solatia
Ab ipso.“

²¹⁹ Catalogus tabularii monasterii Nonantulani (*Maratori: Antiquitates Italicae*. V. 674.): „Leopardus abbas XVI... sub isto abbate Hungari e Pannonia egressi magnam Italiae partem ferro et flammis populando, ipsum Nonantulanum coenobium diro incendio vastarunt. Codices ibi multi concremati, ex monachis nonnulli occisi, reliqui cum Leopardo abbate fugam arripuerunt...“

²²⁰ „...venerunt Ungari... usque ad Nonantulum et occiderunt monachos et incendierunt monasterium et codices multos concremaverunt atque omnem depopulati sunt locum. Predictus autem venerabilis abbas Leopardus cum certis aliis monachis fugierunt et aliquamdiu latuerunt. Postea vero re congregati sunt et recondiderunt monasterium et ecclesiam. Et misit ad Sergium

megállapítottuk, hogy Nonantula feldúlása a brentai csata után történt; III. Sergius pápának Leopard apáthoz intézett leveléből pedig kitűnik, hogy a monostor helyreállítása csak hosszú évek múlva kezdődhetett meg. Leopard apát ugyanis Nonantula szomorú sorsáról és a monostor helyreállítási munkálatairól, amikor azok már befejezésükhöz közeledtek, részletesen értesítette a pápát és egyúttal kérte, hogy intézkedjék a monostor egyházának ünnepies felszentelése ügyében. III. Sergius pápa levele, melyben tudomásul veszi a Nonantulában történeteket és intézkedik a monostor újból felépített egyházának felszentelése dolgában,²²¹ keltezés nélkül maradt fenn.²²² III. Sergius pápának uralkodási idejéből, 904-ben lépven Szent Péter örökébe, önként következik, hogy a levél kelte 904-nél korábbi évre nem tehető. A „Catalogus tabularii monasterii Nonantulani“ szerint Leopárd apát csak 909-ben hívja vissza az elmenekült szerzeteseket és csak akkor állítja helyre a monostort.²²³ Az utolsó év, amely még szóbajöhetne, 911, amikor III. Sergius pápa elhunyt. Annyi bizonyos, hogy 912-ben már ismét régi fényében pompázik Nonantula, amikor is Szt. Senesius és Szt. Theopompus vértanuk hamvait nagy ünnepséggel szállítják át a kalandozók dúlásának áldo-

papam, qui tunc Romanam et apostolicam gubernabat sedem, consulendo de consecratione ecclesie sui monasterii et de diversis eruminis, quas passus est a barbaris atque ab aliis malis hominibus. Cui prelibatus papa scripsit epistolam...“ (Fundatio monasterii Nonantulani in agro Mutinensi sub novissimis regibus Langobardis auctore monacho Nonantulano cum appendice de Anselmi fundatoris successoribus et monachis Nonantulae ab Hungaris cesis. *Muratori*: SS. Rer. Italic. II. 195; Nomina abbatum Nonantulensium. MG. SS. Rer. Langobardicarum et Italicarum. Saec. VI—IX. 572.).

²²¹ „...Visis humilitatis tuae literis condoluimus satis de ecenbio Nonantulense tibi commissio, eo quia sub cura tui regiminis commissus tibi monachorum grex nonnullis afficitur indigentis. Siquidem barbarorum gladio vastante, tuumque monasterium ab eisdem igne crematum malorum hominum infestatione te ipsum cum tuis turbatum audimus. Sed misericordia omnipotentis Dei esto sisus, beatorumque Apostolorum suffragiis adiutus, quia ab hoc prevaluisti, ut post tot flagella, tui laboris certamine, ecclesiam ipsius tui monasterii usque ad culmen levaris, quam cum toto tuo monasterio sub Apostolica nostra tuitione, quemadmodum sub antecessorum nostrorum tempore fuit, pro amore beati Silvestri pontificis Romanae Sedis, cui Deo auctore deservimus, decernimus esse. Et ubicunque te adiuvare et protegere debemus...“ (*Muratori*: Antiquitates Italicæ. I. 23.).

²²² *Jaffé* (Regesta pontificum Romanorum. Ed. sec. I. 446. s. 3539) azt hiszi, hogy minden valószínűség szerint 907-ben kelt.

²²³ „...Sedata procella, Leopardus ad restituendam ecclesiam suam studium omne convertit, ideoque anno Christi 909 revocatis, qui diffugerant, monachis, monasterium reparavit simulque ecclesiam...“ (*Muratori*: Antiquitates Italicæ. V. 674.).

zatul esett Monasterium Sanctae Crucis-ból,²²⁴ amely Tarvisium mellett feküdt. A magyarok 898—904-i kalandozásainak tisztázása szempontjából Nonantula helyreállítása idejét illetőleg nem a 907., 908., 909. vagy 910. év biztos meghatározása fontos, hanem az, hogy az ügybuzgó Leopard apát a munka megkezdését 904 vége előtt meg sem kísérli. Minden valószínűség amellett szól, hogy a helyreállítási munka korábbi megkezdésétől a magyarok folytatólagos, 904 végéig újból megismétlődő beütései riasztják el, amelyek rettegésben tarthaták a népet a Pó-síkság olyan vidékein is, ahová a kalandozók a brentai csatát követő években már nem is jutottak el.

A kalandozók Nonantula feldúlása után *Bondenum*-nál átkeltek a Pón és visszatértek Dél-Pannoniába, amint azt fentebb már tárgyaltuk. A bondenumi átkelést arra alapítottuk, hogy Berengár király 905-ben kelt levelében, tehát már a magyarokkal kötött béke után, egyik kedves hívének, Lupusnak, Bondenumnál a magyarok ellen való védekezés céljából várépítésre ad engedelmet és törekvését azzal igyekszik előmozdítani, hogy feloldja őt a Pón és a velencei részen a hajók átkelését illetőleg mindennemű megadóztatás alól.²²⁵ Ez a Bondenum pedig az Al-ó-Pó jobbpartján feküdt, az Exarchatus határához közel, azon a ponton, ahol mint főátkelési helynél a római császárok korában is négy út találkozott. A kalandozóknak, akik kimutathatóan mindenütt a római főútvonalakat követték, Regium, Mutina és Nonantula dúlása után szükségképen ide kellett jutniok, amennyiben portyázásuk Nonantulán túl keleti irányban nem terjedt tovább. Még csak nyoma sincs annak, sem az elbeszélő kútfőkben, sem az oklevelekben, hogy a magyarok az Exarchatus határát bárhol is átlépték volna, noha mind Bononia, mind Ferraria felé a könnyű terepen gyorsan mozoghattak volna és ebben a szándékukban senki sem akadályozhatta volna őket. Előttünk ismeretlen okok azonban sietős visszatérésre sarkalták a kalandozókat, akik — minthogy ebben semmiféle ellenállás sem zavarta őket — a Pón való átkelésre az önként kínálkozó legjobb helyet választották, amelyet a belföldiek már

²²⁴ „...Quum vero Hungari Monasterium non longe Tarvisium situm... uno cum templo, in quo erant corpora ss. Synesii et Theopompi, delevisent, Petrus abbas Nonantulanus, cui monasterium illud erat obnoxium, anno Salutis 912 misit, qui ea corpora inde Nonantulanam deportarent: quod factum solemnium pompa...” (Catalogus tabularii monast. Nonantulani. *Muratorius: Antiquitates Italicae*. V. 674. V. ö. m. *Ughelli: Italia Sacra*. 1720. V. 491—492: Translatio ss. Senesii et Theopompi martyrum ad Nonantulae coenobium tempore abbatiss Petri.).

²²⁵ Monumenti storici. Venezia, 1883. Serie IV. Miscellanea II. Fonti edite della storia della regione Veneta. 59.

hosszú századok óta használták. De kedvezőtlenebb körülmények között sem igen válogathattak volna az átkelési helyek között, mert az Alsó-Pó széles medrét az újkori szabályozások előtt csaknem mindenütt mocsaras árterületek kísérték. Berengár király tehát a bondenumi várépítéssel az Alsó-Pó déli vidékét legalább a jövőre időkire biztosítani igyekezett a magyarok esetleg megújuló kalandozásaival szemben.

XII.

Velence ostromáról az egykorú és a közélegykorú kútfők egyáltalán nem emlékeznek meg és a velencei terület pusztításáról is csak egy egykorú adatunk van, de egyelőre még ez is bizonytalan értékű.²²⁶ A nevezetes és sok színes leírásra alkalmat nyújtó eseményt a száz évvel későbbben élő Johannes diaconus Venetus beszéli el szintelen adatszerúséggel. Az ő tudósítását a későbbi írók közül néhányan, közöttük a nagytekinélyű Andreas Dandolo is,²²⁷ közvetve, több-kevesebb hibával, de szóról-szóra lemásolták, mások pedig már harmad- vagy negyedkézből szabadon átirták és a felismerhetetlenségig elrontották. Az utóbbiak közül Ricobaldus Ferrariensis²²⁸ és Andreas Naugerus velencei patriciust²²⁹ annyiban

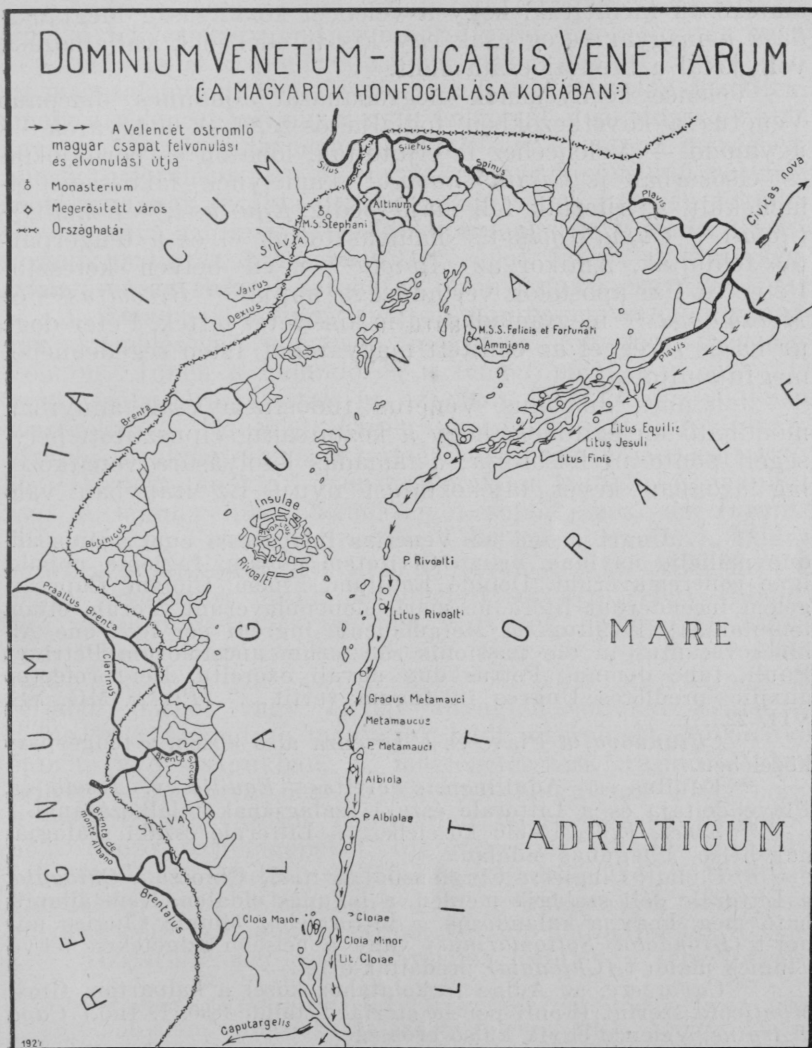
²²⁶ De restitutione monasterii S. Stephani Altinatis (Starine na sviet izdaje Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti. U Zagrebu, 1869. Knjiga I. 213—215; Fonti per la storia d'Italia. 1890. I. 130.). X. János pápa 920 májusában kelt levelét ugyanis (*Jaffé*: Regesta pontificum Romanorum. Ed. sec. I. 450. s. 3561; *Ughelli*: Italia Sacra. Ed. sec. II. 401.), amelyben Pál adriai püspöknek bizonyos javakat engedélyez várépítésre „ad servandum populum tam a paganis quam a perfidis Christianis”, nem vonatkoztathatjuk ide, mert *Adria* városa nem tartozott a velencei területhez.

²²⁷ Chronicon Venetum. Lib. VIII. Cap. IX. P. 31—33. (*Muratori*: SS. Rer. Italic. XII. 197—198.) Csak annyi szabadságot enged meg magának, hogy Velence ostromát Sicardus episcopus Cremonensis után (Chronicon, ad ann. 906. *Muratori*: SS. Rer. Italic. VII. 852.) indulva a 906-ik évhez fűzi és Johannes diaconus Venetus egyik nagyon fontos mondatának — „Fuit namque haec persecutio in Italia et Venetia anno uno” — tiszta, világos értelmét egy oda nem való szó közbeszúrásával, egy másíknak pedig elhagyásával — „Fuit namque haec persecutio in Italia uno anno continuo” — elhomályosítja. Szövegrontásával aztán az ő közlésére támaszkodó írókat hibás fejtegetésekre indította. Így Paulert is, aki Johannes diaconus Venetusra hivatkozva, de Dandolo rossz szövegközlése alapján (A magyar nemzet története Szt. Istvánig. 156.) mondja: „900-ban pedig jókor haza kellett térniök az *egy évig tartó* olasz hadjárathól, hogy Pannoniát... még dülhassák”.

²²⁸ Chronicon Romanorum imperatorum (*Muratori*: SS. Rer. Italic. IX. 305.).

²²⁹ Storia della republica Veneziana (*Muratori*: SS. Rer. Italic. XXIII. 951.).

mégis ki kell emelnünk, hogy ők más, előttünk ismeretlen forrásokból vagy velencei népies mondákból is merítettek, bár

alapjában véve ők is Johannes diaconus Venetus már elferdített tudósításához igazodnak.

Az ostrom-híreknek e jellegzetes vonása már egymagában is azt a gyanút ébreszti, hogy Velence elhíresült ostroma nem

tartozhatott a kalandozó magyarok nagyobb haditényei közé, és ez alkalommal maga Velence sem foroghatott különösebb veszélyben. Fentebb, a hadjárat általános jellemzésénél is nyomatékosan kiemeltük, hogy a velencei köztársaság megtámadása a magyar sereg csak egy kis töredékének vállalkozása volt jóval a brentai csata előtt.

Velence környékének megrohanását Johannes diaconus Venetus a következőkben foglalja össze.²³⁰ A magyarok — úgymond — Velencéhez is eljutottak, lóháton és bőrhajókon és elsősorban is *Civitas nová-t*,²³¹ amelynek lakossága elmenekült, gyújtották fel, majd pedig *Equilus-t*,²³² *Finis-t*,²³² *Cloia-t*,²³⁴ *Caputargelis-t*²³⁵ hamvasztották el és a tengerpartot feldúlták. Amikor az *Albiola*²³⁶ nevű helyen keresztül Péter és Pál apostolok vértanúsága napján²³⁷ *Rivoaltus*²³⁸ és *Metamaucus*²³⁹ megtámadására is kísérletet tettek, Péter doge úr hajós sereggel az említett magyarokat Isten segédelméből megfutamította.

Johannes diaconus Venetus tudósítása csak annyiban mondható kielégítőnek, hogy a köztársaság elpusztított helysegeit pontosan felsorolja; a támadás lefolyására vonatkozólag azonban kevés tájékoztatást nyújt. Ez irányban való

²³⁰ „....Ungri... sed ad Venetias introgressi cum aquis adque pelliciiis navibus. primo Civitatem novam, fugiente populo, igne concremaverunt. Deinde Equilum, Finem, Cloiam, Caputargelem incenderunt litoraue maris depopulaverunt. Verum etiam temptantes Rivoaltum et Metamaucum ingredi per loca que Albiola vceantur in die passionis sanctorum apostolorum Petri et Pauli, tunc domnus Petrus dux navali exercitu, Dei protectus auxilio, predictos Ungros in fugam vertit...” (Pertz: MG. SS. VII. 22.).

²³¹ *Cittanuova*, a Piave és a Livenza alsó közén, a tengerpart közelében.

²³² *Equilus* s. *Aquilinensis civitas* = *Equilio* v. *Iesolo*, a Piave deltája és a Littorale északi szalagjának találkozásánál.

²³³ *Fines*, *Fine*, *Iesolo* közelében, a Littorale északi szalagjának belső, a lagunás oldalán.

²³⁴ *Clcia*, *Clugies*, *Clugiensis civitas*, *Chiozza*, *Chioggia*, a Littorale déli szalagja mentén, a lagunás oldalon. Nem állapítható meg, hogy a kalandozók a Littoraléhoz hasonló Clugies minor-t (*Brondolo?* *Sottomarina?*) vagy a belsőbb szigeteken fekvő Clugies maior-t (*Chioggia*) prédálták-e fel.

²³⁵ *Cavarzere*, az Adige torkolatához közel a balparton. Giov. Monticolo szerint (Fonti per la storia d'Italia. 1890. I. Ind.) *Capo d'Argine*, Velence egyik külső erőssége.

²³⁶ A Littorale déli szalagjának belső szélén.

²³⁷ Június 29.

²³⁸ *Rivoaltus*, *Rivoaltensis insula*, *Insulae Rivoalti*, *Velence* városa, *Venezia città*.

²³⁹ *Matemaucus*, *Mathemaucus*, *Malamocco*, a Littorale déli szalagján az *Insula Mathemaucensis*-en (a „Lido di Malamocco“-n).

szükszavúsága bizonyítja legjobban, hogy nem a népies mende-mondák, hanem hivatalos feljegyzés után dolgozott, amihez mint Orseolo II. Péter doge udvari káplánja és bizalmas embere könnyen hozzáférhetett. Az elpusztított községeket fekvésük sorrendjében sorolja fel. Ezek Civitas nova és Caputargelis kivételével valamennyien azon a hosszú, itt-ott megszakadozott homokpadon, az ú. n. *Littoralén* feküdtek, amely a velencei lagunát a nyílt tengertől elválasztja. Civitas nova és Caputargelis nem tartoztak sem a laguna mentéhez, sem a Littoraléhoz; az első az akkor még kisterületű velencei köztársaságnak északi, a másik pedig a déli határán feküdt: Civitas nova a Plavis és a Liquentia tengerparti közén, Caputargelis pedig az Athesis alsófolyásánál, az itáliai királyság, a köztársaság és az Exarchatus bizonytalan mesgyéjén.

A támadás kiindulási pontját Civitas nova felgyújtásának kiemelésevel világosan megjelöli Johannes diaconus Venetus. Innen a kalandozók a tenger mentén a Littorale északi szalagjára jutottak és az azon fekvő apró, védtelen községeket — Equilust, Finist — könnyűszerrel feldúlván, további útjukban ahhoz a természetes, nagy bejáró-esatornához érkeztek, amely a Littoralét derékban kettétöri és víziutat nyit a laguna híres homoksziget-csoportjához, az *Insulae Rivoalti*-hoz: *Velenca* városához. Csak most, amikor a kalandozók a bejáró-esatornán át a Littorale északi szalagjáról a délre igyekeztek jutni, kerülhetett sor arra, hogy valamiféle vízijárműveket is igénybe vegyenek. Komolyan szövé sem tehető, hogy a kalandozók akár a bejáró-esatornán való átkelés, akár az *Insulae Rivoalti* megostromlása céljából bőrből vagy egyéb anyagból hajókat csináltak volna.²⁴⁰ A kalandozó magyarok hadi sikereinek egyik titka éppen gyorsaságukban, a meglepetésszerű rajtaütésekben rejlett; s ha arra nem szakítottak maguknak időt, hogy a megerősített városok ostromához egyszerű, sok bajlódást nem okozó ostromgépeket rögtönözzenek, annál kevésbé hihető, hogy ezúttal hajóépítésre adták volna fejüket. Egyébként sem találkozunk sem a magyarok, sem más európai nép történetében bőrből készült hadihajókkal. Ilyenféle vízijárműveket csak Herodotos látott²⁴¹ a sebesfolyású

²⁴⁰ Horváth Mihály szerint (Magyarország történelme. 1860. I. 61.) „talpakon“ intéztek támadást Velenca ellen. Szalay László úgy hiszi (Magyarország története. 1861. I. 21.), hogy „idomtalan talpakon és bőrtömlőkön“. Szabó Károly (A magyar vezérek kora. 1869. 115.): „Sikerült is a vakmerő vállalkozóknak lóháton és tömlőkön a lagunák közé nyomulni s az ezek között terülő szigetek közül többet kirabolni“. Salamon Ferenc (Századok. 1876. 843.): „Föl kell tennünk, hogy itt gyalog harcoltak a magyarok“.

²⁴¹ I. e. 194.

Euphratesen, és azokat sem hadicélokra, hanem élelmiszerek szállítására használták. Nem alkalmazható erre az esetre Béla király névtelen jegyzőjének elbeszélésén²⁴² kikerekített „tömlő-elmélet” sem, hiszen Velencénél harcról van szó és nem családias átkelésről, mint a névtelen jegyző Etyl folyójánál. De mindettől eltekintve, a kalandozóknak egyébként sem volt szükségük arra, hogy hajóépítéssel vesződjenek; mert amíg Civitas nová-tól a szokott, meglepetésszerű gyorsasággal a bejáró-csatornáig jutottak, a sűrűn lakott tengerparton bőségesen szerezhettek maguknak halászbárkákat, dereglyéket, amelyeket — talán tűz ellen való védekezés céljából — nyers állatbőrökkel teregethettek be.²⁴³ A tűz ellen való védekezésnek ez a módja a pusztai lovas népeknél is ismeretes volt, tehát a kalandozó magyarok is használhatták, — és ebben az esetben már meg is találtuk a „bőrből készült hajó” mondájának magvát.²⁴⁴

A magyarok gyors és vakmerő előtörése annyira meglephette a velenceieket, hogy Péter dogenak már nem volt ideje a harcot a bejáró-csatornánál felvenni a kalandozókkal. A késlekedés másik oka pedig talán az lehetett, hogy a velencei polgárok húzódoztak a hadiszolgálattól, amire abból a későbbi hírből következtethetünk, hogy azok a polgárok, akik a magyarok visszaverésében résztvettek, külön kitüntetésben részesültek — példaadásképen másoknak.²⁴⁵ A kalandozók azonban, akik ilyenképpen nagyobb nehézségek nélkül átjutottak a Littorale déli szalagjára, még így is nehezebb viszonyok

²⁴² „....Venientes autem dies plurimos per deserta loca, et fluvium Etyl super tulbou sedentes ritu paganismo transnata-verunt...” (Gesta Hungarorum, c. 7. A magyar honfoglalás kút-fői. 1900. 401.).

²⁴³ A dolog lényegét már *Ricobaldus Ferrariensis* is megsejtette és Johannes diaconus bőrhajóit odamódosította, hogy a magyarok a nagy sietséggel épített hajócskákat — szurokkal nem rendelkezvén — bőrrrel vonták be. *Muratori*: SS. Rer. Italic. IX. 306: „....e fatte con molta fretta navette piccole coperte di pelle per mancamento di pece...”

²⁴⁴ *Navagiero*, aki velencei patricius volt és a hajózási ügyekben járatos ember, a magyarokkal már egyáltalán nem épített hajókat és Johannes diaconus Venetus bőrhajóit teljesen elhallgatja. — *Muratori*: SS. Rer. Italic. XXIII. 951: „....Et volendo il detto (t. i. a kalandozók vezére) con alcuni navaly passare all' Isola di Rivoalto, il Doge gli andò incontro con alcuni navaly...”

²⁴⁵ „....Essendoci portato bene alcuni Cittadini sopra l'armata... furono fatti Nobili Tribuni del gran Consiglio. E questo fu fatto per buon' esempio d'altri...” (*Navagiero* i. m. *Muratori*: SS. R. It. u. o.). — A görög császár, mint a velencei köztársaság főpatronusa, a kései hagyomány szerint Péter doget ez alkalommal tüntette ki a „protospatarius” címmel.

közé kerültek, mert itt már megerősített helyek voltak: a Rivoaltusnál sokkal jobban körülbástyázott Metamaucus és Albiola, ahol korábban, 810-ben, a longobardok hatalmasul felkészült ostromserege is vereséget szenvedett.²⁴³ A kalandozók csak Cloiát tudták felgyújtani, amely akkor még jelentéktelen község volt, a jól megerősített Metamaucust azonban, amely a mögötte fekvő kis homokszigetekkel a tulajdonképeni város, Rivoaltus kulcsa volt, már eredménytelenül támadták. Közben aztán megjelent Péter doge hajós-serege, és a lovas portyázókat déli irányban kiszorította a Littoraléről. Vereségről csak a kései írók beszélnek, Johannes diaconus Venetus azonban találóan a magyarok megfutamodásával fejezi be a csatát. A kalandozók ugyanis a megbonthatatlan, nagyobb hadierő elől könnyen kitértek.

A Littoraléről kiszorított csapat déli irányban még az Athesisig elkalandozott, ott feldúlta Velence déli határközségét, Caputargelist, és ezzel szemben az Athesis másik ágánál, már nem velencei területen fekvő *Adria* város környékét,²⁴⁷ s aztán az Athesis mentén visszafordult a sereg főhadiszállása irányában.²⁴⁸

A kalandozók felvonulását a Littoralén idevonatkozólag az egyetlen számbavehető kútforrás, Johannes diaconus Venetus nyomán igyekeztem szemléltetni, minden kis részletnél pontosan figyelembevéve a köztársaság területéről, a lagunáról, a Littoraléről készült legrégibb térképvázlatokat, amelyek legalább némileg visszatükrözik a régi, a maival sok részletben nem egyező térszíni állapotot.²⁴⁹ Ezen a vonalon

²⁴⁶ „...quendam locum, qui Albiola vocatur...” mondják a longobardok vereségének elbeszélésénél is (Fanti per la storia d'Italia. I. 104.).

²⁴⁷ X. János pápának fentebb idézett levele Pál adriai püspökhöz (*Jaffé: Regesta pontificum Romanorum. Ed. sec. I. 450. s. 3561; Ughelli, Italia Sacra. Ed. sec. II. 401.*).

²⁴⁸ *Pauler Gyula* szerint (A magyar nemzet története Szent Istvánig. 37—38.): „A magyarok először Cittanuovát égették fel a Piave torkolatánál, azután lóháton, tömlőkön a sekély vízben Fine, Equilio vagy Iesulo szigeteket pusztították el; tovább azonban a nyílt vízben előre nem mehettek. Megkerülték tehát a lagunákat és a mai Mestre mellett lementek a Brenta torkolatához, felgyújtották Capodarginét, Chioggiát és délről a palestrinai sziget felől próbálták megtámadni, elfoglalni Malamoccat. Rialtot, ahol kevéssel előbb (898) épült város, fal...” — Paulerben a kettős támadás gondolatát valami közvetítéssel talán Navagiero kelthette, aki Johannes diaconus Venetusszal ellentétben Chioggia felől vezeti a magyarokat Velence ostromára, Civitas nova, Equilus és Finis sorsát pedig elhallgatja („...e pe' lidi di Chiozza, e scorse sino a Malamocco Vecchio...” *Muratori: SS. Rer. Italic. XXIII. 951.*).

²⁴⁹ Különösen jó hasznát vettem annak a XIII—XIV. századból való térképvázlatnak, amelyet *W. Carew Hazlitt* közöl „The

elsősorban azt kell kiemelniünk, hogy a X—XIV. században Velence városa a szárazulat felől a lagunán át megközelíthetetlen volt minden ellenséges sereg számára, akár lovasokból, akár gyalogosokból állott, még abban az esetben is, ha hajóácsokkal és a megfelelő építőanyaggal rendelkezett. Innen van, hogy a longobardok, akik 810-ben már ugyancsak otthon voltak a Pó-síkságon és erővel, idővel is bőven rendelkeztek, nem a lagunán át, hanem a tenger felől, a Littoralén, szintén Albiolán és Malamoccon át próbálták elfoglalni a Rivoaltus-szigetecsoportot, amelyet a Littoraléről is csak itt lehetett megközelíteni. A magyarok szereplésével kapcsolatban Rivoaltuson kívül, amelyet a kalandozók meg sem közelíthettek, a laguna belső homokszigetei és községei közül egyetlenegynek a nevét sem említik meg a kútforrások, sem Johannes diaconus Venetus, sem a későbbiek, akik pedig sok mesés részlettel szövik át Velence ostromát. Ami természetes is, mert a laguna sohasem volt és nem is lehetett harcászati sem a magyarok, sem mások számára. Végleg át kell tehát utalnunk a mondák világába azt a tüneményes csataképet, amikor a kalandozó magyarok — a külföldi írónál gyakran emlegetett előrelátásukat megtagadva — vakon nekivágnak a velencei lagunának, az azt környező feneketlen mocsárnak, a járhatatlan „holt víz”-nek, és lóháton, talpakon, tömlőkön megrohanják kincses Velence városát, másfelől pedig Péter doge úr hajós-sereggel vonul fel a talpak és tömlők ellen a hajók számára járhatatlan vízen és sárban.

Ami Velence elhíresült ostromából a történetírás számára leszűrhető, az nem más, mint egy maroknyi magyar csapat futó, megszokottan vakmerő kalandja a velencei laguna tengerfelőli szalagján, az ú. n. Littoralén. Kétségtelen, hogy még ilyen színefosztott bemutatásban is kiemelkedő haditelménységnek tűnik fel, amely azonban Velencére nem jelenthetett komolyabb veszedelemet, aminthogy nem is hagyott maga után mélyebb nyomokat sem a lelkekben, sem a feljegyzésekben.²⁵⁰ Még arra sincs megbízható adatunk, hogy a velenceiek a magyarok támadása következtében szükségét érezték volna városuk újabb megerősítésének, amint az a Pó-síkság veszélyeztetett városainál tapasztalható. Amit ebben

Venetian Republic. London, 1900.“ c. munkájában. Carew Hazlitt becslése után a köztársaság lakóinak számát 899-ben mintegy 30.000-re tehetjük (Vol. I. 68—72.).

²⁵⁰ A dolgok nem ismerésére vall *Adolf Schaubc*-nak az az indokolatlan és teljesen önkényes megállapítása, hogy a kalandozó magyarok lényegesen megakasztották Velence kereskedelmi életét (*Handels-geschichte der romanischen Völker im Mittelalter*. München-Berlin, 1906. 4.).

a tekintetben a kései Ricobadus Ferrariensis²⁵¹ és utána Andreas Naugerus²⁵² felhoz, az a legenyhébb megítélés szerint a város régi, a XIV. században már romokban heverő erődítményeihez fűződő népi mondákból sarjadhatott.

XIV.

A 899-i nagyszabású kalandozás és a 904-i, békével végződő betörés közé eső évek eseményeiről az Itáliátjáró magyarokkal kapcsolatban csak éppen annyi hírünk van, amennyiből megállapítható a betörések folytonossága; lefolyásukat azonban még nagy vonásokban sem vázolhatjuk. A feljegyzések gyérségének, szűkszavúságának kétségtelenül az az oka, hogy a közbeeső kalandozások jelentőségben meg sem közelítették a 899-it, sőt a 904-it sem, és ennek következtében mint kisebbszerű események beolvadtak a nagyobbakba és teljesen elmosódtak, amire számtalan példát találhatunk az évkönyvíróknál. Legalább feltevésszerűen azonban még abban az esetben is számolnunk kellene a közbeeső beutésekkel, ha semmiféle adat sem állana a rendelkezésünkre, mert egyébként nem tudnánk okát adni annak, hogy a kalandozók, akik 899-ben olyan fényes eredményt értek el Itáliában, miért hagyták volna 904-ig békességben Berengár országát, ahol éppen ezekben az években még nagyobb volt a belső felfordulás, mint 899-ben. Szinte azt mondhatná az ember, hogy még magának az itáliai királyságnak helyzetképe is fogyatékosnak mutatkoznék a magyarok szereplése nélkül.

A közbeeső beutések mellett szóló, közvetett bizonyítékok között első helyen áll az a feltűnő jelenség, hogy a Pó-síkságon, Bondenumnál, Nogarában, Lonadumnál, a pataviumi és a veronai püspökség területén, továbbá a páviai Sz. Máriáról nevezett monostor földjein, amint azt fentebb már részletesen

²⁵¹ „... Ma Pietro Tribuno allora Duce, avendo molto prima la venuta de' Barbari presentita, avea chiusa la Terra di muro dal rivo di Castello sino a Santa Maria in Jubenico, e ferrato il canale maggiore con una catena di ferro: per lo che ributtati i Barbari...” (*Muratori*: SS. Rer. Italic. IX. 306.).

²⁵² „... Il timore... fu ch'eglino terminarono di fare un muro di San Pietro di Castello fino a Santa Maria Zobenigo e di lì fino a San Gregorio. E fecero trammezzare con una catena il Canal Grande. Il qual muro in processo di tempo cascò...” (Storia della republica Veneziana. *Muratori*: SS. Rer. Italic. XXIII. 951.). — Johannes diaconus Venetus szerint (*Pertz*: MG. SS. VII. 23.) Péter doge uralkodásának 9. évében, tehát a magyarok beutése előtt, kezdi meg Rivoaltus erősítését. Eppen azért ezt a dolgot Johannes diaconus külön beszéli el és nem hozza kapcsolatba a magyarok kalandjával. V. ö. *Cicogna*: Serie dei Dogi dall' 888 al 1043. (Archivio storico Italiano. 1845. VIII. 712.).

tárgyaltuk, csak 904 után, azaz Berengár és a magyarok kibékülése után indulnak meg a várépítések kifejezetten a portyázók elleni védekezés céljából. A Pó-vidék leghíresebb monostorát, Nonantulát is csak 904 után kezdik helyreállítani, a Monasterium Sancti Michaelist, a Monasterium Sanctae Crucist, a Monasterium Sancti Felicist pedig még később. És elvértve sem találunk adatot arra, hogy 904 előtt, a portyázások ideje alatt, valamelyik lerombolt monostor vagy erősség helyreállításához hozzá mertek volna fogni. Minden egyes esetben nem tudjuk ugyan beszédes adatokkal bizonyítani, hogy a városfalakon kívül feldúlt templomok, monostorok és apátságok helyreállításában a késedelmeskedést a magyarok újból és újból megismétlődő becsapásai okozták, de itt-ott még ilyen bizonyíték is akad. A vicentiabeliek például Szt. Carpoforus és Szt. Leontius hamvait határozottan azért szállították át a püspöki székhelyre, mert a Szt. Felix-monostort a szomszédságban lakó magyarok beütései miatt évek múltán sem tudták helyreállítani.²⁵³ Eberhard piacenzai püspök a magyarok portyázásai miatt 903-ban még mindig nem meri helyreállítani a Szt. Savinus-templomot, amelyet 899-ben dúltak fel a kalandozók.²⁵⁴ Berengár király is a magyarok beütéseire való hivatkozással rendeli el 903-ban — „nunc maxima saevorum Ungarorum incursione“ — Bergamum falainak megerősítését.²⁵⁵

Milánó krónikása, Galvaneus de la Flamma is tud róla, hogy a magyarok a brentai szerencsétlenség után évről-évre megjelentek Itáliában, szélteben fosztogattak s aztán hazatértek; amikor azonban azt látták, hogy mindenfelé várakat emeltek, abbahagyták Itália háborgatását.²⁵⁶ Galvaneus de la Flamma tehát csak annyiban látja másképen a helyzetet, hogy kizárólag az újonnan épített várakkal okadatolja meg a kalandozások megszűnését és nem veszi figyelembe a Berengár-féle békét, mint a várépítések kiinduló pontját.

Navagiero velencei patricius nemcsak odavetőleg, hanem némileg a részletekre is kiterjeszkedve jelenti, hogy a magyarok Velence ostroma után ismételten betörték Itáliába.

²⁵³ Vita Deoderici episcopi maioris Mettensis, c. 16. (Pertz: MG. SS. IV. 476.).

²⁵⁴ Campi: Dell' Historia ecclesiastica di Piacenza. Piacenza, 1651. I. 478—479.

²⁵⁵ Ughelli: Italia Sacra. 1719. IV. 424; Codex Diplomaticus Langobardiae. H. p. m. XIII. 690.

²⁵⁶ „...Mortuo Arnulfo imperatore... namque singulis annis Hungari Italiam intrabant et expoliatis cunctis populis ad propria redibant. Cum autem vidissent totam Italiam castris ac turribus redimitam de cetero redire ausi non sunt...“ (Historia Mediolanensis. Cap. 129. Muratori: SS. Rer. Italic. XI. 604.).

A veszedelem megújulása annyira megijesztette a velenceieket, hogy Péter doge, aki korábban Albiolánál legyőzte a magyarokat, a köztársaság területének megvédése céljából seregeket küldött Chioggiába és Gradóba. Összeütközésre azonban ezúttal nem került sor, mert a magyarok másfelé vették útjukat.²⁵⁷

Ismételten rá kell mutatnunk a „Deprecatio Mutinensis populi“-ra is, amely a magyarok megismétlődő kalandozásai következtében állandósult rettegést tükrözi vissza és nem egyedül a 899-i látogatás nyomán fakadhatott, amikor Mutina lakossága kellő időben elmenekült.

Van azonban mindezeken felül néhány általános hitelű hírünk is az egykorú elbeszélő-kütfőkből. Így a pontos, de szűkszavú Annales Alamanniei és az Annales Laubacenses arról értesítenek bennünket, hogy a magyarok 901-ben ismét betörték Itáliába.²⁵⁸ De egyebet aztán nem is tudunk e kalandozás lefolyásáról. Feltehető azonban, hogy ezzel szoros összefüggésben van a délpannoniai magyarok 901-i beütése Carantanum déli részébe.²⁵⁹ Úgy látszik tehát, mintha a délpanno-

²⁵⁷ „...il detto Re tornò un'altra volta in Italia. Egli venne rovinando il Trivisano e Vicentino. E dubitando i Veneziani, che venisse su i lidi, subito mandarono una grande armata a Chiozza, e un'altra a Grado. Ma il detto Re tornò senza danneggiare i Veneziani, ma scorse tutta la Lombardia, quella rovinando... Ma non fecero cos' alcuna. E così se ne ritornò indietro...“ (Storia della republica Veneziana. Pietro Tribuno. *Muratori*: SS. Rer. Italic. XXIII. 951.).

²⁵⁸ „901. Iterum Ungari in Italiam“ (*Pertz*: MG. SS. I. 54.).

²⁵⁹ Annales Fuldenses. Cont. Altah. Ann. 901: „...Interdum vero Ungari australem partem regni illorum (sc. *Baiowariorum*) Carantanum devastando invaserunt...“ (*Pertz*: MG. SS. I. 415.). Eppen itt, a 901. év tavaszának utolsó eseményeiről szóló jelentéssel megszakadnak a fuldai évkönyvek. A magyarok betörésének kimeneteléről időben a legközelebbi kütfő, *Herimannus Augiensis* „Chronicon“-ja, így értesít bennünket: „901. Ungarii Carantanum petentes, commissa pugna victi caesique fugerunt...“ (*Pertz*: MG. SS. V. 111.). Messze vezetne bennünket kitérőzt célunktól a 901-i carantanumi betörés tisztázása és ezért csupán az általános megítélés kedvéért hozom fel, hogy *Szabó Károly* (A magyar vezérek kora. 1869. 129–130.) és az ő nyomában haladók Andreas Dandolo, *Kézai* (II. 1/12.) és a Bécsi Képes Krónika (c. 31.) jelentése alapján a carantanumi kalandozókkal győzelmet arattatnak, bár „tetejes veszteség“ árán. Andreas Dandolo így beszéli el a dolgot: „Hungari hoc tempore (t. i. 914 és 928 között) Pannoniam egressi Moraviani et Bohemiani invadentes spoliavere, interfecto eorum duce. Postea Croatiam invadunt. Ultra Castrum Leopoli Moraviae dux Gottifredus, duxque Hardus cum Aquilegiense patriarcha illis occurrunt. In eo proelio uterque dux occiditur, patriarcha vero fuga salvatus est. Exinde spoliata Croatia et Styria, cum maxima praeda in Pannoniam redeunt et postea Bulgariam spoliant“ (*Muratori*: SS. Rer. Italic. XII. 199–200.).

niai magyarok ezúttal megosztották volna az erejüket: egy részük Itáliába vonult, más részük pedig a Száva mentén Carantanumba. Erejük szétforgácsolódásának az lett az eredménye, hogy a carantanumi vállalkozás nem sikerült, ami aztán valószínűleg maga után vonta a következő években, 902-ben és 903-ban az itáliai portyázások ellanyihulását is, de semmiesetre sem teljes abbamaradását egészen 904-ig, mert a carantanumi kalandnak, bárhogyan végződött is, nem volt irányító kihatása a magyarok további vállalkozásaira.

A 899 és 904 között lefolyt portyázások egyik részletének közelebbi megvilágítására igen jelentős adaléknak kínálkozik a velencei köztársaságnak 900 vagy 901 februárjában hozott az a törvényszerű határozata is, amely a magyarok pusztításának áldozatul esett Monasterium S. Stephani Altinatis helyreállításáról szól. E fontosnak mutakozó okmányt először Ljubič közölte 1869-ben, mint amelyet ő talált a velencei levéltárban.²⁶⁰ Huszonegy évvel később, 1890-ben, miután már *Grot*^{260a} Ljubič közlése nyomán a magyarok velencei kalandját új alapra fektette, a velencei Arch. di Stato-ban²⁶¹ Giovanni Monticolo is rábukkant a híres iratra és a „*Fonti per la storia d'Italia*“ első kötetében mint újdonságot közli annak egyik, magyarvonatkozású részletét.²⁶² Az okmánynak ezt a magyarvonatkozású részét, amelynek bemutatása nélkül tárgyalásunk elvont színezetet nyerne, én is közlöm Ljubič és Monticolo után,²⁶³ mert a szövegközlésben itt-ott eltérnek egymástól.

(*Ljubičnál:*)

(*Monticolonál:*)

„In nomine sancte et individue trinitatis. Anno ab incarnatione domini nostri ihesu christi nongentesimo, imperanti-

²⁶⁰ *Ugri u Mletačkoj*. Starine na sviet izdaje Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti. Knjiga I. 211—215. „Tu nestasice bar djelomice izpunjava ovaj naš podobi valjda drugi ugar. diplomatički spomenik, koj smo mi iznašli u arhivu mletačkom i kao prvi stavili ondje u red popisanih listina“ — mondja Ljubie (i. m. 212.). Ahogy találta, ex tergo documenti. „Privilegio imperial de s. Felixe. Anno christi 900.“ címmel látta el, aminek ugyan kevés köze van a tartalomhoz. Ebben a tekintetben még messzebbre ment *Pauler Gyula* (A magyar nemzet története Szent Istvánig. 156.), aki Ljubičra hivatkozva — de Ljubičnál erről szó sincs — „San Felice nell' isola d'Ammiana velencei kolostor alapításáról szóló oklevél“-ről beszél.

^{260a} *Moravija i Madjari z polovini*. Sanktpetersburg. 1881. 356.

²⁶¹ *Busta ducale* I.

²⁶² *Fonti* I. 130.

²⁶³ Teljesen az ő közlésükre vagyok utalva, minthogy az eredeti fénykép mását nem kaptam meg.

bus dominis piissimis perpetuis Augustis Leone et Alexandro coronatis, pacificis, magnis imperatoribus; anno autem imperii eorum tercio decimo, mense februarii, indicione tertia, curtis palatii.

Dum imminentibus nostris peccatis crudelissima gens Ungrorum Italia *intrasset*, et tam pro suis quamque et in nostris finibus plurimas depredationes atque *incendia* perpetrassent seu homicidia multa fecisset devastassetque episcopales incendia; immo mensis *aprilis* die quadam residente in publico placito nos Petro domino protegente imperiali protospatario et Veneciarum duce, *sicul* cum domno Vitale sanctissimo patriarcha et cunctis episcopis *claris*, qui subter adscripti sunt, pariterque primatibus et populo terre nostre, et conloquente de *tantis* malis, ecce Joanicus venit abba monasterii sancti Stephani Altinatis adveniens, cepit cum gemitu et cordis dolore proferre damna eiusdem zenobii sui, et quomodo possessiones ipsius depopulantes, et coloni pariter interfecti vel efugati ab Ungris.

Dum imminentibus nostris peccatis crudelissima gens Ungrorum Italia *venisset* et tam pro suis quamque et in nostris finibus plurimas depredationes atque *inomnidia* perpetrassent seu homicidia multa fecisset devastaretque episcopales incendia, immo mensis *ipsius (febbraio)* die quadam residenti in publico placito nos Petro Domino protegente imperiali protospatario et Veneciarum duce *insimul* cum domno Vitale sanctissimo patriarcha et cunctis episcopis *aliis* qui subter adscripti sunt pariterque primatibus et populo terre nostre et conloquente de *ecclesiae* malis, ecce Joanicus venit abba monasterii sancti Stephani Altinatis adveniens cepit cum gemitu et cordis dolore preferre damna eiusdem cenobii sui et quomodo possessiones ipsius depopulantes et coloni pariter interfecti velefugati ab Ungris.

Nos igitur hec audientes, nimium tunc doleimus, et pertractavimus insimul, quomodo disponente domino subvenire potuissimus, ut predictum monasterium, quod ab antiquis constructum est, affideli populo temporibus ipsis fuerit gubernatum, nostris temporibus non periret, set pocius, actum et restauratum, in sua stabilitate maneret...“.

A két szövegközlés egybevetésénél a lényegét nem érintő eltérések közül élesen kiemelkedik Ljubič „mensis aprilis“-ével szemben Monticolo „mensis ipsius“-a. Bizonyosra vehetjük, hogy Monticolo, a jónevű szövegkritikus közlése a helyes. Ljubič gyengeségét mutatja az is, hogy ő minden megütkezés nélkül elfogadta a 900 áprilisában hozott határozatot 900

februári keltezéssel.²⁶⁴ A figyelmes Grot azonban, aki Ljubič közlése útján jutott a „császári privilégiumos“ okmányhoz, legott észrevette az áprilisi gyűlés határozatának februári keltezését és mindjárt meg is oldotta a másolási hibából kinőtt rejtélyt olyképen, hogy itt tulajdonképen velencei időszámításról van szó, mely szerint az év nem január, hanem márc. 1-gyel kezdődik, azaz: az okmány a mi számításunk szerint 901-ben kelt. Ennek az alapján aztán, minthogy a Monasterium S. Stephani Altinatis elpusztítását Velence megrohanásával fűzte össze, Velence ostromát 900-ra tette.²⁶⁵ De lássuk most már közelebbről az okmány magyarvonatkozású jelentését. E szerint 900-ban vagy akár 901 februárjában a köztársaság egyházi és világi nagyjai, valamint a nép vezető emberei Péter dogeal és Vitalis patriarkával az élükön gyűlést tartottak, amelyen a magyarok által a köztársaság területén okozott károkat beszélték meg. És egyszerre csak megjelenik az altinumi Szt. István-monostor apátja és nagy jajveszékelés közepette előadja, hogy monostorát a magyarok feldúlták, a lakosokat pedig részint leöldösték, részint világgá zavarták. Ezeknek hallatára a gyűlés elhatározta a hírneves és régi monostor helyreállítását, amiről mindjárt hivatalos iratot állítanak ki, amelyet Péter doge és Vitalis patriarka mellett a gyűlés kiválóbb személyiségei is sajátkezü aláírásukkal hitelesítenek.²⁶⁶

A meglehetősen zavaros és nehezen érthető előadásból legalább az az egy dolog világosan kitűnik, hogy itt nem régi, hanem friss, eleven történelemről van szó, amelyet nem lehet kapcsolatba hozni Velence 899 június 29-i ostromával még akkor sem, ha a gyűlés 900 februárjában folyt le. Igazolja ezt maga az okmány is annyiban, hogy még csak célzás sines benne Velence ostromára, és a 899-ben elpusztított községek közül névszerint egyet sem nevez meg. Erdemileg a legfontosabb azonban az, hogy Johannes diaconus Venetus, aki a 899 június 29-i ostrom és az azt megelőző dúlás elbeszélése

²⁶⁴ A „Privilegio imperial de s. Felixe“-hez fűzött zavaros bevezetésében egyébként is elárulja, hogy nem látta tisztán a helyzetet (Starine I. 211—212).

²⁶⁵ Pauler Gyula sem ismerte Monticolo helyes szövegközlését és ennek következtében Grot hatása alá került, elfogadván a „velencei időszámítás“-t az „április“ magyarázataképen. Velence ostromát azonban ennek ellenére is 899-re teszi (A magyar nemzet története Szent Istvánig. 157.).

²⁶⁶ „Petrus dux manu mea subscripsi. Vitalis patriarcha manu mea. Ego Ingelbertus episcopus sancte Altinatis ecclesie manu mea subscripsi. Ego Cyprianus episcopus manu mea subscripsi. Ego Johannes Gradonicus manu mea subscripsi. Ego Ursus Bado-varius manu mea subscripsi. Ego Raphael presbiter et notarius complevi et roboravi.“

alkalmával a köztársaság területén elpusztított legjelenték-
telenebb helyeket is pontosan felsorolja, egy szóval sem emlé-
kezik meg a gazdag, rég' idők óta hírneves Monasterium S.
Stephani Altinatis-ról, amely pedig értékben többet jelen-
tett, mint a Littoralén feldúlt kisközségek együttvéve. Bizo-
nyos figyelmet érdemel az is, hogy a későbbi írók sem tudnak
a kalandozó magyaroknak akár 899-ben, akár a későbbi évek-
ben a laguna mocsaras, erdős, nehezen megközelíthető nyu-
gati peremén való portyázásairól. A Szt. István-monostor
pedig a nehéz laguna-vidéknek is a legjobban fedett terüle-
tén, nagykiterjedésű erdőség ölében feküdt, az elpusztult Altin-
um közelében, de attól vízerekkel és árterületekkel elvá-
lasztva. Ezen a vonalon az oklevelek sem emlékeznek meg
egyetlenegy elpusztított helyről sem.²⁶⁷

Mindazonáltal lehetséges, hogy okmányunk híradása
szerint a portyázó magyarok ide is eljutottak a közbeeső
kalandozások idején; ezt a megállapítást azonban még fel-
tevészerűen sem helyezhetjük el a honfoglaló magyarok itá-
liai kalandozásainak történetében mindaddig, amíg okmá-
nyunk gyanús vonásai kellőképpen nem tisztázódnak. Mert
nemcsak a magyarokra vonatkozó híradása zavaros az érthe-
tetlenségig, hanem az egésznek a fogalmazása is olyan kez-
detleges, a latinsága olyan gyatra, amilyennel az ezen időből
való legközönségesebb itáliai oklevelekben sem találkozunk.
Elfogadható-e szó nélkül, hogy a velencei köztársaság gyűlé-
sén, a doge elnöklete alatt hozott törvényt hivatalos formá-
ban így állították volna ki? Ezenfelül erősen szembeszökő a
torcellói püspökség érdekeinek előtérbeállítása minden egyéb-
bel szemben; és végül határozottan gyanúkteltő az az aggo-
dalmas pontosság, amely záradékképpen az okmány hitelessé-
gét igyekszik biztosítani. Okmányunk ugyanis 1247-ből való
másolatban maradt fenn, amelyet egy 1126-ban készült máso-
latról másoltak; az 1126-i másolatot pedig egy 1094-i másolat-
ról. Talán, a legkedvezőbb eshetőség alapján indulva, a má-
solások e hosszú sorozata alatt forgatódott ki okmányunk ere-
deti mivoltából.

²⁶⁷ A „Monasterium S. Stephani Altinensis“ sorsával, minden
vonatkozás és hivatkozás nélkül a magyarokra, *Andreas Dandolo*
is foglalkozik (Chron. Ven. Lib. XIII. c. 10.), de szóbanforgó
okmányunkra feltűnően emlékeztető zavartsággal, mert a Monast.
S. Stephani a Dandolo korabeli térképázatokon még mindig a
régí helyén szerepel.

XV.

A 898 ősztől 904 végéig terjedő itáliai kalandozás sorozatos megmutatkozása az újabbkori írók közül először Dussieuxnek tűnt fel;²⁶⁸ összefüggésüket és egymásba kapcsolódásuk jellegzetességét azonban nem vette észre, mert a kútforrásokat nem összeegyeztetően dolgozta fel, és ezen felül is annyira kritikátlanul, hogy nála a kései kompilációk, téves adatokkal megtoldott másolások és a teljesen értéktelen átírások ugyanolyan súllyal esnek a mérlegbe, mint az egykorú feljegyzések. Felületességének egyik visszás következménye az, hogy a kalandozás idejét 907-ig kibővíti, ebben a kérdésben olyan értéktelen és egyáltalán nem használható munkákra támaszkodva, mint amilyen Sicardus episcopus Cremonensis „Chronicon“-ja és Andreas Dandolo „Chronicon Venetum“-ja. Dussieux munkája azonban még ilyen nagy fogyatkozásokkal megterhelten is valamelyes haladást jelent. A mi íróink közül kimutatható hatással Szalay Lászlóra volt, aki keményen megrójjá ugyan kritikátlanságáért, de mégis az ő nyomán jelenti ki, hogy a hosszúra nyúló itáliai kalandozás 902-ben ért véget,²⁶⁹ noha éppen arra az évre vonatkozóan egyetlen egy közvetlen adatunk sincs.

A németek nagy történetírói közül Dümmler foglalkozik a legalaposabban, némileg a részletekre is kiterjedő figyelemmel a honfoglaló magyarok itáliai kalandozásával; de ez a kérdés ránézve mégis csak másodrendű, és ezért a széthulló részletek egybeállításával nem törődik. Nagybeesű munkájának, a „Geschichte des Ostfränkischen Reiches“-nek megjelenése óta²⁷⁰ a magyar történetírók ezen a vonalon ő utána igazodtak, mellette megtartván a régi alapot is: Horváth Mihály eleven és érdekes összefoglalását.²⁷¹

XVI.

Amennyire túlzottan szomorú, a valóságtól fölötté eltérő képet kapunk Magyarországnak a tatárjárást követő állapotáról, a kényelmes helyzetből kemény megpróbáltatások közé jutott Rogerius siralmas leírása alapján, éppen annyira hamis az a kép is, amelyet a honfoglaló magyarok itáliai dűlőisairól szoktak elénk tárni azok a történetírók, akik a kolos-

²⁶⁸ Essai historique sur les invasions des Hongrois en Europe (Memoire sur les irruptions des Hongrois en Europe). Paris, 1839. 22—27.

²⁶⁹ Szalay László: Magyarország története. Pest, 1861. I. 20—22.

²⁷⁰ Az első kiadás 1862—1865-ben (két kötetben), a második kiadás 1887—1888-ban (három kötetben).

²⁷¹ Magyarország történelme. Pest, 1860. I. 57—63.

toraik és templomaik pusztulását sirató egyházi krónikások és évkönyvesek jalkiáltásait általánosítják. A leírhatatlan dúlásokat, öldökléseket és egyéb rémségeket már magában az az egy megállapítás is mélyen leszállítja, hogy a Pó-síkságon mintegy hat éven át szabadon száguldozó kalandozók a jelentősebb városok közül kimutathatóan csak Mutinába tudtak benyomulni. És ebben az ellenállás nélkül elfoglalt, nagy és gazdag püspöki városban, amelyet lakói még idejében elhagytak, a szilaj harcosok még kevesebb kárt okoztak, mint azokban, amelyeket ostromoltak, de elfoglalni nem tudtak. Az „Additamentum ad vitam s. Geminiani episcopi Mutinensis” egykorú szerzőjének jelentése szerint, amint azt fentebb már tárgyaltuk, a zsákmányra vágyó kalandozók átkutattak ugyan minden zugot, de nem romboltak, nem gyujtogattak a védtelen városban, sőt Szt. Geminianus templomát még csak ki sem fosztották. Kétségtelen, hogy az író a maga istenes jámborságában Szt. Geminianusnak, a város égi patrónusának kiemelése céljából túlozza a kalandozók nemes viselkedését, de egészben véve mégis bizonyosságot tesz amellett, hogy a kalandozó magyarok pusztán kedvtelésből nem romboltak, nem gyujtogattak.

A megerősített és védett helyek ostromlásával mindenfelé megpróbálkoztak, ha ugyan ostromnak lehet nevezni azt a futó kísérletet, hogy nyilakat lövöldöztek és hajító-dárdákat dobáltak a városokba és a falakon belül kisebb-nagyobb tüzeket okoztak. Legtöbbet a városfalakon kívül fekvő kolostorok és templomok szenvedtek, amelyekben a kalandozók jó tapasztalatok alapján arany- és ezüsthalmikat reméltek találni. A föld szegény népével igen keveset törődhettek a zsákmány után járók, akiknek ilyen aprólékos és céltalan üldözésekre idejük sem volt, és egyébként sem tértek le szívesen a főútvonalokról. Ennek következtében a félreeső vidékek, az erdős és mocsaras területek teljesen érintetlenül maradtak. Legalább is adatszerűen ezeken a helyeken nyomát sem találjuk a magyaroknak.

Az okleveles adatokból világosan megállapítható, hogy a kalandozók nem vérengzésükkel és rombolási dühükkel hagytak maradandó nyomot maguk után, hanem gyujtogatásukkal, amelynek a védtelen kolostorok iratgyűjteményei mellett igen sok helyen a megerősített és ostromolt, de el nem foglalt városok levéltárai is áldozatul estek. Pusztán ezen szempontból ítélve meg a dolgot, a magyarjárás valóban határátkelő Felső-Itália történetében. A Felső-Itáliára vonatkozó oklevélgyűjteményekben ugyanis 899/904-től visszamenőleg olyan üresség mutatkozik, mint a magyar gyűjteményekben 1241-től

visszamenőleg. De még ez a csapás sem írható egészen a kalandozók rovására, mert az itáliai királyságot éppen ezekben az években példátlanul elkeseredett belvillongás emésztí, amelynek több anyagi érték és főképen több emberi élet esett áldozatul, mint a zsákmányt kereső magyar kalandozóknak. Az itáliai királyok, Berengár, Lajos, Hugó és Rudolf, továbbá az egyházi főméltóságok ez időben kelt leveleiben bőségesen találunk híreket olyan pusztításokról is, amelyeket egyáltalában nem hozhatunk kapcsolatba a magyarokkal, vagy pedig a magyarok mellett másokra is hivatkoznak.²⁷² Még Leopoldus nonantulai apát sem tulajdonítja egyedül a magyaroknak monostora szerencsétlenségét, hanem más „rossz emberek”-nek is.

A magyarok okozta csapás nagyságának megítélése szempontjából éber vigyázattal kell fogadnunk a 898/904-i kalandozás bevezgetése után kelt új birtokleveleket is, amelyekben egyesek és testületek a magyarok pusztításai következtében megsemmisült, régi adománylevelekre való hivatkozással kérnek és kapnak birtokot. Mindenesetre feltűnő véletlenség, hogy a magyar pusztítást szerencsésen túlélő, régi adománylevelekkel sehol sem lehet igazolni az új birtoklevelek adatainak helytállóságát. Talán nem egészen a véletlen műve az a jelentéktelennek látszó mozzanat sem, hogy az új birtoklevelekben hosszú időn át székemaszerű egyformasággal, olykor szó szerinti egyezéssel ismétlődik a magyarok gyűjtögetésére való hivatkozás. Mindezek csak mellékes jelenségek ugyan, de mégis gyanút ébresztenek abban a tekintetben, hogy a birtokszerzők igen gyakran erősen túlozhatták a magyarok okozta csapást, amennyiben ez a hivatkozás egymagában is hatásos kereseti alapnak mutatkozott mind a kétes, mind a helytálló, de egyaránt nehezen igazolható igények kielégítésére.

²⁷² „....consulendo de conversatione ecclesiae sue monasterii et de diversis aerumnis, quas passus est a barbaris atque aliis malis hominibus...” (Fundatio monasterii Nonantulani. App. *Muratorii*: SS. Rer. Italic. I/II. 195.)

„....Siquidem barbarorum gladio vastante, tuumque monasterium ab eisdem igne crematum *malorum hominum infestatione* et ipsum cum tuis turbatum audimus...” (III. Sergius pápa levele Leopoldus apáthoz. *Muratorii*: Antiquitates Italicae. I. 23.)

„....maxima sevorum Ungarorum in cursione *et ingenti comitum suorumque ministrorum oppressione*...” (I. Berengár király levelei a bergansumi püspökhöz. Codex diplomaticus Langobardiae. H. p. m. XIII. 690. *Ughelli*: Italia Sacra. 1719. IV. 424.)

„....tam a paganis quam a perfidis Christianis...” (X. János pápa levele Pál adriai püspökhöz. *Ughelli*: Italia Sacra. Ed. sec. II. 401. *Jaffé*: Regesta pontificum Romanorum. Ed. sec. I. 450. s. 3561.)

A pusztítások eredményét összegezve tehát teljes határozottsággal megállapíthatjuk, hogy a honfoglaló magyarok 898/904-i kalandozása csak könnyen múló szerencsétlenséget hozott Felső-Itáliára és semmi irányban sem volt bénító hatással annak továbbfejlődésére, sőt valósággal meggyorsította a korábban is fejlett városi élet végleges kibontakozását.

XVII.

A 898/904-i kalandozás lefolyása, amennyiben az a rendelkezésünkre álló adatokból megítélhető, erősen különbözik a későbbi, mind az Itáliába, mind a más országokba intézett kalandozásoktól. Az utóbbiak ugyanis valamennyien megtelepedésszerű, gyorsan lefolyó beütések voltak. Találunk ugyan ezek között is időben némileg elhúzódó kalandozásokat, de az ilyenek is minden vonatkozásban magukon viselik a száguldozó jelleget, mert időbeli elhúzódásuk nem azt jelenti, hogy egy vidékhez kötődtek, hanem hogy nagy területre, esetleg egyszerre több országra is kiterjeszkedtek. Ezekkel ellentétben a 898/904-i itáliai kalandozás kizárólag a Pó-síkságra korlátozódik és ámbár meg-megszakadozik, mégis határozottan tartós jelleget mutat. Abban a tekintetben is erősen különbözik a későbbi kalandozásoktól, hogy akkor indul meg és akkor folyik a legnagyobb erővel, amikor a honfoglalás még nagyjából sem fejeződött be. A nyugati szomszédos területeket, Noricumot és Moraviát ugyanis csak a Dunántúl és az azzal északról határos vidék megszállása után háborgatják a honfoglalók, a Pó-síkságra pedig két ízben is benyomulnak Pannonia meghódítása előtt.

A 898/904-i itáliai kalandozásnak e feltűnően jellegzetes vonásai arra a feltevésre engednek következtetni, hogy a honfoglaló magyarok ú. n. délpannoniai csoportja, a honfoglalók többi csoportját jóval megelőzve, úgy haladt végig a Száva-Dráva-vonalon, hogy egy részük meg sem állt a Pó-síkságig, amelyet aztán meg-megújuló támadással és makacs kitartással nem csupán fosztogatni, hanem megszállani igyekeztek. Ez a honfoglalási kísérlet azonban nem sikerülhetett, mert Felső-Itália már a magyarok megérkezése előtt telve volt erősségekkel, falakkal övezett városokkal, amelyek a lakosság zömének kellő védelmet nyújtottak, és miattuk a maroknyi magyar sereg sehol sem vethette meg a lábát. A megostromolhatatlan várak és városok közepette csak portyázni lehetett, de megszállni nem.

Az itáliai királyság belső zavarai is csak a portyázásoknak kedveztek, a magyarok betelepedési kísérletének azonban erősebb gátlói voltak, mint amilyen a királyi hatalom

lehetett volna jobb belviszonyok között. Mert a nagy hűbéresek pártoskodásaikkal jelentékenyen gyöngítették ugyan a fegyveres erő együttes összefogását, amint azt már Liudprand cremonai püspök is kiemeli, de ezzel szemben aztán annál jobban kifejlesztették a helyi védelmet. A királyi hatalommal dacoskodó várak és megerősített városok megszokták a kitartó védekezést a magyarokénál sokkal felkészültebb ostrom-sereg ellenében is, különösebb meglepetés tehát nem érhetette ezeket akkor sem, — aminthogy nem is érte — amikor a királyi sereg a Brentánál döntő vereséget szenvedett. Innen van, hogy a magyarok fényes brentai győzelmének nem volt stratégiai eredménye, s ezért nem változott meg a hadművelleti alap sem. Folytatták tovább a brentai csatát megelőző száguldozást, csak éppen valamivel szabadabban és gyorsabb menetben, mint a győzelem előtt, de sehol sem juthattak tartósságot ígérő nyugvóponthoz.

A magyarok a honfoglalási célt szolgáló itáliai kalandozásnak már az első éveiben beláthatták, hogy törekvésük legyőzhetetlen akadályokba ütközik, amiért is a későbbi években már nem támadnak nagyobb erővel, hanem csak a portyázásoknak kedvező helyzetet használják ki. Amikor pedig Berengár ajánlata számukra többet jelentett, mint a főkről-fokra kevesebbet ígérő beütések, békére lépnek vele s a békét meg is tartják. Valószínű, hogy a honfoglaló magyarok délpannoniai csoportjának viselkedésére ezen felül jelentős hatással lehetett még az is, hogy közben az egész nemzet elhelyezkedik a Duna-Tisza medencéjében. Erről azonban egyelőre még semmit sem tudunk.

A délpannoniai magyarok itáliai honfoglaló-kísérletének megghiúsulása alapján véve a magyarságnak is javára szolgált. Kétségtelen ugyanis, hogy a délpannoniai magyarok, vagy akár mindnyájan is, a népes és aránylag magas kultúrájú Pó-síkságon hamarosan a longobardok sorsára jutottak volna.

XVIII.

A honfoglaló magyarok pannoniai felvonulásával és 899-i itáliai útjával kapcsolatban, tárgyalásom folyamán szándékosan nem hivatkoztam Theotmár salzburgi érseknek és suffraganeusainak IX. János pápához intézett levelére, mert ennek hitelességét kétségbevonom és mint ilyennel — célkitűzésem határai között — külön óhajtottam foglalkozni.

E levél a honfoglaló magyarok pannoniai szereplésének tisztázását csaknem végérvényesen elhomályosította azzal, hogy a fuldai évkönyvekkel és a többi idevonatkozó kútfővel

ellentétben, úgy tünteti fel a helyzetet, mintha a magyarok a kérdéses időben — azaz 897-ben, 898-ban és 899-ben — szoros érintkezésben állottak volna a bajorokkal és a morvák-
kal. A levél magyar vonatkozásai látszólagos közvetlenségükkel annyira megvesztegetők, oly biztos értékeknek mutatkoznak, hogy Aventinus óta²⁷³ mindezeideig teljes hitelnek örvendtek,²⁷⁴ és éppen ezen mellőzhetetlenségük következtében bizonytalanság, sőt zavarosság keletkezett a többi kútfő mérlegelésében.

Theotmár levele a honfoglaló magyarok 899-i itáliai útjának időbeli elhatárolása körül is erősen érezteti zavaró hatását, tehát ezért is szükségesnek mutatkozik, hogy az előzményekre támaszkodva itt helyezzük kellő megvilágításba. Minthogy a levél igazi mivolta a keretből kiszakított töredékekben, a többitől elkülönített magyar vonatkozásokban többé-kevésbé elmosódik, a legkisebb részletet is a levél egészében kell vizsgálnunk és mérlegelnünk.

A levél a meglévő, a XII. század elejéről való kéziratok gondos egybevetésével eszközölt, az eddigi legjobb szövegközlés²⁷⁵ alapján magyar fordításban így hangzik:

„A legfőbb papnak és nem egy város, hanem az egész földkerekség egyetemes pápájának, János úrnak, a római szék fenséges kormányzójának Üdvöztőnkben további boldog felemelkedést, az általános békeességben gyarapodást és örökkévaló országlást kívánunk mi, Atyaságtok legalázatosabb fiai, Theotmár, a salzburgi egyház érseke, Waldo, a freisingi, Erchenpald, az eichstädti, Zakariás a sábeni, Tuto, a regensburgi, Richarius, a passauai egyház püspöke, nemkülönben a papság összesége és a keresztény nép az egész Noricumban, amelyet Bawariának is mondanak. Elődeitek rendeletei és az egyházatyák tanításai a legnagyobb teljességgel arra utasítanak bennünket, hogy mindenben, ami papi munkálkodásunkban akadályokat és nehézségeket gördít elénk, folyamodjunk a római pápához, hogy semmiféle visszavonás se sértse meg azt, ami az egyetértés egységére és a belső fegyelem megőrzésére tartozik, hanem ő döntsön a legnagyobb előrelátással. Semmi-

²⁷³ Annales ducum Baioariae. IV. 21. (München, 1883. 650.)

²⁷⁴ V. ö. *Horváth Mihály*: Magyarország történelme. 1860. I. 58; *Szabó Károly*: A magyar vezérek kora. 1869. 108—113. 121; *Dümm-ler*: Geschichte des ostfränkischen Reiches. Leipzig, 1888. 2. Aufl. III. 510—515; *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története Szent Istvánig. 36. 149. 155. stb.

²⁷⁵ *Marczali Henrik* szövegközlése „A magyar honfoglalás kút-fői”-ben. Bpest, 1900. 323—328. Sok pontatlansággal: *Fejér*: Codex diplomaticus Hungariae eccl. et civ. Budae, 1829. I. 229—235; *Boczek*: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Olomueii, 1836. I. 35—40.

képen sem hisszük hát, amit naponként hallani kényszerülünk, hogy attól a szent és apostoli széktől, amely papi méltóságunk szülője és a keresztény vallás bölcsője, valami fonák-ság került volna ki, hanem inkább oktatás és az egyházi tan öregbítése. De mégis jött — amint maguk nyilvánosan hirdették — oldalatok mellől három püspök, nevezetesen János érsek, Benedek és Dániel püspökök, a morváknak nevezett szlávok országába, amely a mi királyainknak és a mi népünknek és lakóival együtt nekünk volt alávetve, mind a keresztény vallás gyakorlásában, mind a világi javak után járó adózásban, mivelhogy elsőben innen nyertek oktatást és tettek pogányokból keresztényekké. És ezért Passau városának püspöke, akinek egyházmegyéjéhez tartoznak amaz ország népei, azok kereszténységének kezdete óta ellenállásra nem találva járt oda, amikor akart és szükségesnek ítélte, és a hozzátartozókkal és az ottaniakkal is gyakorta tartott gyűlést, és minden teendőjét biztos kézzel intézte, és senki sem mert neki nyíltan ellenszegülni; és ami azt illeti, amaz országgal szomszédos grófjaink is világi ítélőszékeket tartottak ott, és amennyiben büntetni kellett, büntetéseket szabtak ki, adót szedtek és senkisémmé szegült ellenük, miglen — az ördög megkeményítvén szívüket — a kereszténységtől irtózni, minden igazságot ócsárolni, háborúval ingerelni és elkeseredetten ellenállni kezdettek, úgyannya, hogy a püspök és a hitszónokok előtt az odavezető utat elzárták, maguk pedig kedvük szerint azt művelték, ami nekik tetszett. Most pedig igazságtalan voltuknak öregbítésére azzal kérkednek, — ami előttünk visszataszítónak és hihetetlennek látszik — hogy nagy pénzösszeggel érték el azt, (hogy ti azokat a fent megnevezett püspököket hozzájuk küldöttétek és ugyanezen passau püspökségben olyan intézkedéseket tettek)²⁷⁶ amilyeneket hallomásunk szerint ez az apostoli szék még sohasem bocsátott ki, a kánoni törvények sem ismertek el érvényeseknek, mert az egyházat csak szakadásnak teszi ki az, hogy egy püspökség öt részre van felosztva. Az említett püspökök ugyanis, amint maguk mondták, a ti nevetekben egy és ugyanazon püspökségben egy érseket avattak fel — ha a másik püspökségében egyáltalán létezhetik érsekség — és három püspököt, mint ennek suffraganeusait, az érsek tudta nélkül és a püspöknek, akinek egyházmegyéjében voltak, hozzájárulása nélkül. Ámbátor az afrikai zsinaton, XX. f., határozatba ment, hogy azok a népek, amelyeket püspökök olyan egyházmegyékben tartanak, amelyeknek sohasem voltak püspökeik, ha csak nem az

²⁷⁶ A bécsi codexből; a kiadás alapjául szolgáló kölniben ugyanis nincs meg, pedig szükség van rá, mert egyébként a mondat értelme nem teljes.

azokat tartó püspökök akaratával, saját vezetőket, azaz püspököket kapjanak. És ugyancsak ezen a zsinaton hozott LXV. f. szerint, hogy azok a népek, amelyeknek sohasem voltak saját püspökeik, ha csak nem valamelyik provinciának és a primáriusnak egyöntetű határozatával, és beleegyezésével annak, akinek egyházmegyéjéhez az a nép tartozott, püspököket egyáltalán ne kapjanak. Leó pápa dekrétumaiban, XV. f., írva van: semmiféle tekintet sem engedi meg, hogy a püspökök között olyanok legyenek, akiket provincialis püspökök nem érseki végzéssel avatnak fel. Éppen így a XLVIII. f.: ha arra méltatlan egyeseknek és jóval a papi érdemen kívül kinevezetteknek lelkipásztori méltóság és egyházvezetés adatik, az a népeknek nem javára, hanem ártalmára van, a vezetésre nem előnyös, sőt a helyzet válságosságát növeli. És ugyanott néhány fejezettel alább. Nehéz, hogy jó kimenettel végződjenek, amik rosszul kezdődtek. És Celestin pápának, a ti elődötöknek dekrétumában a XVII. f. tartalmazza, hogy ne adassék állás valamely papnak a másik sérelmére. Elődötök Zuentibald herceg közbenjárására Wichinget püspökké szentelte és őt éppen nem az ősrégi passai püspökségbe küldötte, hanem egy újonnan megkeresztelt néphez, amelyet a herceg maga győzött le háborúban és a pogányságból a kereszténységre térésüket teljessé tette. Amikor azonban legátusaitoknál ugyanezen szlávok bizalmas otthoniasságra találtak, sok dologgal vádoltak és rágalmaztak bennünket és hazug szavakkal támadtak reánk, mert senki sem mondotta meg azoknak az igazságot, midőn azt állították, hogy mi viszálykodásba keveredtünk a frankokkal és az alamannokkal, jól lehet annak hamissága abból is kitérni, hogy azok a mi legjobb barátaink és legkedvesebb munkatársaink, és megszólaltak bennünket, hogy velük nem tudunk békeességben maradni. Ez, bevalljuk, valóban így van, de nem a mi hibánk, hanem saját arcátlanságuk következtében, mert akkor kezdődött közöttük a lázongás, amikor náluk kezdetét vette a kereszténység lenézése és azonfelül vonakodtak hűbéruraiknak, a mi királyainknak és az ő fejedelmeiknek a köteles adót megfizetni, és fegyveresen ellenállni és a mi népünket zaklatni kezdték. És amikor fegyverrel védekeztek és szolgaságba jutottak, annak következtében teljes joggal kellett és kell, hogy a mi adófizető alattvalóink legyenek, és akár akarják, akár nem, a mi birodalmunk alávetettjei lesznek. Amiért is szükséges, hogy ti a magasból körültekintsetek és mindenek előtt vigyázkodó mérsékletet tanusítsatok, nehogy a rosszabb fél megerősödjék, a jobbik pedig meggyengüljön. A mi fenséges urunknak ugyanis, Lajosnak elődei, császárok és királyok, a frankok legkeresztényibb népéből származtak, Moimir

szlávjai ellenben pogányoktól és hitetlenektől eredtek. Azok császári hatalommal felemelték a római birodalmat, ezek megkárosították. Azok a kereszténység birodalmát erősítették, ezek gyengítették. Azok az egész világon tiszteletre méltóknak mutatkoztak, ezek búvóhelyeken és várakban rejtőzködtek. Azoknak tanácsa folytán az apostoli székhatalmasabbá lett, ezek üldözésükkel fájdalmat okoztak a kereszténységnek. Mindezekben a mi ifjú királyunk, aki elődei közül egyiknek sem marad mögötte, Istentől nyert deréksége szerint birodalma valamennyi fejedelmével a szent római egyháznak és főpapságtoknak rettenthetetlen segítője óhajtott lenni. Az egész birodalom ugyanis, amely isteni végzés szerint Isten szolgálatára és oltalmára rábízott, egyet akar és mivel. Amiért is jó békességben él és szerencsés egyetértésnek örvend és boldog, hogy úgy ragaszkodik atyaságtokhoz, mint tulajdon atyjához. Amivel pedig minket az említett szlávok megvádoltak, hogy mi a magyarokkal kapcsolatban a katolikus hitet megszegtük és kutyára vagy farkasra és más istentelen és pogány dolgokra esküdtünk és békét kötöttünk, és pénzt adtunk nekik, hogy Itáliába menjenek, — ennek hamissága nyilvánvalóvá lenne, és a mi ártatlanságunk bebizonyosodnék, ha az elétek terjesztett dolgok megvizsgálás alá kerülnek közöttünk, a mindent előre tudó Isten és az ő apostoli helytartója, a ti színetek előtt. Mivel ugyanis tőlünk távol lakó keresztényeinket állandóan fenyegették és túlságosan üldözték. ajándékokat adtunk nekik, de nem valami értékes minőségű pénzt, hanem csak lenruháinkat, hogy szilaj természetüket annyira-amennyire enyhítsük, és üldözéseiktől megszabaduljunk. Ezeket a dolgokat ugyanis, amint fentebb említettük, szívük gonoszságához mérten fejtegetik és papjaitokat jogaink megsértésére ingerlik, annyira, hogy a hozzánk intézett — mintegy az apostoli széktől eredő — levélben mindezt szemünkre lobbantották és különféle sértésekkel halmoztak el bennünket és egyebek között méltóknak ítélték bennünket arra, hogy az Úr kardja lesujtsa reánk. Valóban beteljesül rajtunk, amit valamelyik böles mond: Az igaz lakol a gonosz bűnéért. Azt a bűnt ugyanis, amelyet hamisan reánk fogtak, hogy egyszer elkövettük, ők számos éven át üzték. A magyarok egy tekintélyes részével összeadták magukat és azok szokása szerint ál-keresztényeik fejét kopaszra nyírták, és ráeresztették a mi keresztényeinkre, és ők maguk is rájuk mentek, és némelyeket fogságba hurcoltak, másokat megölték, másokat börtönökben szörnyű éhséggel és szomjúhozással vesztettek el, számtalant pedig számkivetésre kárhoztattak, és nemes férfiakat és tisztas nőket szolgaságba vetettek. Isten egyházait felgyújtották és annyira leromboltak minden épít-

ményt, hogy az egész Pannoniában, a mi legnagyobb provinciánkban, egyetlen egy templom sem látható, aminthogy a töledek ide rendelt püspökök, ha be akarják vallani, elbeszélhetik nektek, hogy hány napig utaztak és találták az egész területet lakatlannak. De mindazonáltal, amikor értésünkre esett, hogy a magyarok Itáliába törtek, forrón vágyakoztunk — Isten a tanunk — hogy ugyanazokkal a szlávokkal békét kössünk, a mindenható Istenre fogadván, hogy az ellenünk és a mieink ellen elkövetett minden gonosztettüket teljesen megbocsátjuk és visszaadunk mindent, amiről csak kimutatható, hogy a mieink tőlük tulajdonították el, csak azért, hogy az ő részükről bátorságban legyünk, és legalább addig nyugton hagyjanak bennünket, amíg Longobardiába nyomulhatunk és Szent Péter javait megvédhetjük és Isten segédelmével megszabadíthatjuk a keresztény népet; de még csak ennyire se juthattunk velük, — és annyi gonosztettük után még jótéteményekben részesülnek, és hamis vádlókként szerepelnek ők, akik a keresztényeknek mindenkoron üldözői voltak. Ha széles e világban bárhol akadna valaki, aki annak bizonyítására vállalkoznék, hogy mi hibáztunk és az igazsággal szembehelyezkedtünk, jőjjön ide személyesen, és tapasztalni fogjátok, hogy őt rászedték, és hogy mi ebben az ügyben teljesen ártatlanok vagyunk. Amiért is egyenként és összesen sürgősen kérjük, hogy bármiféle reánk vonatkozó gyanúsítást illetőleg senkinek se adjatok addig hitelt, amíg alkalom nem adódik arra, hogy az ezen ügyben magasságtoktól hozzánk vagy csekélységünktől hozzátok küldött követ világosságot nem derítene a dolog mivoltára. Azokat, akik Germániában és Noricumban élnek, egyazon levertség és fájdalom szorongatja, hogy az egyház egységében szakadás támad. Tény ugyanis, amint fentebb említettük, hogy egy püspökség őt részre darabolódott. Ezért hát azt, amit a szlávok gonosz fondorkodásából fakadó megesalatottság okozott, fordítsa jóra az igazság. És onnan a magasból ti, tökéletességgel megáldottak és apostoli hatalommal felfegyverzetek, a mondás szerint: ami megtörtött, kössétek össze, ami elvengült, erősítsétek meg, ami elvettetett, helyezzétek vissza, hogy a nép a hit egységének is újra örüljön, és a szentegyház is békességes ájtatosságnak örvendjen. Theotmár érdemtelen érsek és az apostoli ügyek legkészségesebb prokurátora. A titeket jogosan megillető pénzt a pogányok szörnyű dühöngése miatt sem nem vihettem, sem másokkal be nem küldhettem. Minthogy azonban Isten kegyelméből Itália már szabad, amilyen gyorsan csak tehetem, beküldöm. Csekélységünk kéri, hogy magasságtok kegyeskedjék minden egyes kérdésre levélben vóiaszolni.“

Ez a levél egész kivitelében, kirívó célkitűzésével, helyhez és időhöz nem kötött, biztosan meg nem fogható általánosításával már az első olvasás után is a Piligrim-féle birtokszerző és hatalomkereső okmányokra emlékeztet. Talán nem is egészen a véletlen dolga, hogy állítólagos kelte után csak kétszáz esztendő múlva és olyan codexben találkozunk vele először, amely úgyszólván csupa hamis Piligrim-féle okiratot tartalmaz.²⁷⁷ Mindez azonban egymagában még nem ronthatja le a levél hitelességét, de természetszerűen óvatosságra int, legalább is annyiban, hogy a kimutatható tényleges állapotokkal és viszonyokkal való egybevetése nélkül ne építsünk a tartalmára.

A levél háttéréül az a hosszú évekre terjedő, engesztelhetetlen gyűlölködést szülő háborúskodás szolgál, amelyet a morvák a keletfrank birodalommal, elsősorban is Bajorországgal viseltek politikai és egyházi függetlenségük biztosításáért. A morvák, akik egészen magukra hagyatva állták a hosszú és egyenlőtlen harcot, legalább a Szentszék pártfogását igyekeztek megszerezni, hogy egyházuk függetlenítésével belsőleg új erőre kapjanak. Határozottan már meg nem állapítható, hogy a Szentszék mikor és milyen intézkedéseket tett a morvák érdekében, de annyi bizonyos, hogy a morvák meghallgatásra találtak. A morvák iránt már a korábbi időkben is hajlandóságot mutató Szentszék — amint azt Methodius érseksége és morvaországi szereplése is bizonyítja — erre a lépésre annál is inkább könnyebben elhatározhatta magát, minthogy Arnulfnak 896-i, siralmasan végződő itáliai hadjárata után évről-évre nyilvánvalóbbá lett, hogy a Szentszék a maga nehéz helyzetében semmiféle támogatást sem remélhet a keletfrank birodalomtól.

Minden valószínűség mellett szól, hogy a morvák és a bajor főpapok a Szentszéknél folytatott küzdelemben egymást kölcsönösen, ismételten és alaptalan dolgokkal is bevádolták, de saját érdekében egyik fél sem ferdíthetett el olyan dolgokat, amelyek a Szentszék előtt igaz mivoltukban ismertek voltak, mert hiszen a ferdítő ezzel csak a másik félnek tett volna szolgálatot. Hitelesség szempontjából tehát Theotmár levelének elsősorban ezen a mérlegelésen kell átesnie.

A levél vádaskodó hangja, modora úgy egészében összeegyeztethető korának életével, a felhozott vádak és védekező vádaskodások azonban — a tényleges állapotokkal egybevetve — részint teljesen hamisak, részint fölötté túlzott ferdítések, részint pedig 898/900-nál vagy korábbi, vagy későbbi

²⁷⁷ A magyar honfoglalás kútfői. 293.

eseményeken alapulnak. Feltűnő a levél összefoglaló, a passai püspökség érdekeit inkább az egyházi törvényekben és jogszabásokban kevésbé járatosak előtt élesen kidomborító jellege is. Hiszen a küzdelem a morvák és a bajor főpapok között már régóta folyt minden megszakítás, kibékülés nélkül, éppen a Szentszék előtt, tehát mi szükség lehetett arra, hogy 900-ban mint valami újszerű vizzályról ilyen összefoglaló, az úgy egész történetét — a régebbi időkre vonatkozólag a bajorokra kedvezőtlen pápai intézkedések teljes kihagyásával — felölelő, az egyházi törvényekben a Szentszékot kioktató jelentést küldjenek a vizzálykodás minden részletét jól ismerő Szentszéknek?!

E jellemző vonások arra engednek következtetni nagy általánosságban is, hogy a levél nem 900-ban íródott, hanem később, oly időben, amikor a szerző vagy szerzők már nem láthatták tisztán a 898/900-as évek életét, töténéseinek kapcsolatait és egymásra való hatását. De lássunk néhány részletet közelebbről is.

a) Ha terünk engedné, igen hálás és könnyű feladat volna a morva-bajor háborúskodások eddig tisztázott adatai alapján is tüzetes kimutatása annak, hogy ami a passai püspökségnek a levélben körülírt fennhatóságát illeti a morvák felett, Morvaország egyházilag még csak megközelítőleg sem volt ennyire megalázó, szolgai függésben. A tényeket a levélíró nemcsak aprólékosságukban hamisítja meg, amiket megszíról nehéz ellenőrizni, hanem magasabb vonalon is. Hogy merhetek volna ugyanis a bajor főpapok a Szentszék intézkedéseivel szemben zsinati határozatokra, pápai dekrétumokra hivatkozni 900-ban, amikor Methodius érseksége, morvaországi működése az eleven események közé tartozott? A dolgoknak ilyen hamis beállításával csak néhány emberöltő múltán lehetett pereskedni, de akkor sem a Szentszék előtt.

b) Morvaország politikai függése Bajorországtól Szvatopluk halála után is jóval lazább volt, mint az egyházi, de még annyit sem akart elviselni. Mindaz, amit a levél ebben a tekintetben felsorol, az igazságnak az előlbinél is kirívóbb megcsúfolása. De ezt mégse tekintsük súlyosabb kifogásnak. A levélírók talán feltételezték a Szentszékről, hogy a politikai helyzetet nem ismeri, noha éppen Theotmárnak, a királyi udvarhoz igen közelálló főembernek tudnia kellett arról, hogy Rómában ugyancsak tisztában vannak Morvaországnak és a birodalomnak politikai viszonyaival is. Tudnia kellett róla, hogy V. István pápa egyenesen Szvatoplukot

kérte fel közbenjárásra, amikor Arnulf húzódozott Itáliába menni a Szentszék megsegítésére.²⁷⁸

c) A levélírók szerint 899-ben az egész birodalom készült, hogy a Szentszéket és az itáliai népet a magyaroktól megszabadítsa, de ebben a morvák megakadályozták.²⁷⁹

Valóban örök rejtély marad, hogy miképpen akadályozhatta meg nemes elhatározásának kivitelében a nagy birodalmat az önmagával is meghasonlott, maroknyi morva nép, amely 897 óta állandó védekezésben élt, minthogy a bajorok irgalmatlanul dúló hadai évről-évre — azaz 898-ban, 899-ben és 900-ban²⁸⁰ — megrohanták és a megerősített helyeken kívül mindent elpusztítottak. És miért akarták a levélírók a Szentszéket is megszabadítani a magyaroktól, amikor Rómát és a szentszéki birtokokat nem a magyarok, hanem a szaracénok veszélyeztették? Ezt a dolgot természetesen a későbbi időben már nem látták tisztán, mert az idevonatkozó pápai levelekben és egyéb iratokban a szaracénok és a magyarok a legtöbbször nem névszerint, hanem mint „pagani” szerepelnek.

Mindezzel szemben az igazi helyzet az, hogy 899-ben Itália megsegítése a súlyos betegségben sínylődő, utolsó napjait élő császárnak és tanácsosainak még csak eszébe sem juthatott. Az meg éppenséggel hihetetlen, hogy német főpapok, akik a politikai életnek, különösen abban az években, előkelő tényezői voltak, ennyire kézenfekvő valótlanságot mertek

²⁷⁸ *Jaffé: Regesta pontificum Romanorum* (Ed. sec. I. 432—433): Zuentibaldum ducem Marahensium rogat, Arnolfum regem „interpellet, ut urbe Roma domum S. Petri visitet et Italicum regnum, a malis Christianis et imminentibus paganis (*t. i. szaracénok*) ereptum, ad suum opus restringendo dignetur tenere”.

²⁷⁹ „Quando vero Ungaros italiam introisse comperimus, pacificari cum eisdem slavibus teste deo multum desideravimus, promittentes propter deum omnipotentem ad perfectum indulgere omnia mala contra nos, nostrosque acta, et omnia reddere, quae de suis nostris constaret habere, quatenus ex illis securos nos redderent, et tam diu spatium darent, quamdiu longobardiam nobis intrare et res sancti petri defendere, populumque christianum divino adiutorio redimere liceret, et nec ipsum ab eis continere potuimus...”

²⁸⁰ *Annales Fuldenses*. Cont. Altah. ann. 898: „... At illi in ore gladii igneque, prout poterant, inimicos suos humiliaverunt et devastando necaverunt...”

899: „Iterum autem expeditione ordinata tempore hiemali Bawariorum principes cum suis fines Marahabitarum fortiter atque hostiliter invaserunt et manu valida loca illorum desertantes predamque colligentes domumque revertentes, habentes ea...” „Denique non post multum temporis Bawarii terminos Maraborum confidenter iterato intrantes et quaecumque poterant diripiendo populati sunt...”

900: „Baiovarii per Boemanniam ipsis secum assumptis regnum Marahavorum cuncta incendio per tres ebdomadas devastantes inruerunt; tandem cum omni prosperitate domum reversi sunt...”

volna a Szentszék elé terjeszteni. Hiszen közismert dolog volt, hogy a birodalom a császár betegsége alatt egészen összeropant. A nagy áldozattal szerzett hűbérországok: Felső-Burgund, Provence és Itália, sorra leszakadoztak róla, és ráadásul a belső egyenetlenkedés is felütötte a fejét. Főként a Szentszéknél ismerhették jól a helyzetet, ahonnan a nyomasztó kényszer hatása alatt a reménytelenség jegyében is egyik segélykérő követtséget a másik után küldötték a császárhoz, de minden alkalommal eredménytelenül. Arnulf 896 óta halani sem akart Itáliáról. Ilyen gondolat nem születhetett egykorú szereplők agyában, amikor még a brentai eseményeket szabadon átdolgozó és maguknak sok mindent megengedő évkönyvcskek és krónikások sem merték megkockáztatni azt a feltevést, hogy Arnulf vagy a birodalom nagyjai 899-ben Itália megszabadítását tervezték.

d) Alapos kétségeskedésre szolgáltat okot a levélben összehordott történések időbeli elhelyezése is.

Már maga a levél is keltezetlen, ami itt egyáltalán nem vezethető vissza a keltezetlen hiteles leveleknél mutatózó és elfogadható okokra. A levélírók ugyanis érezték, hogy mielőtt határozott naphoz és helyhez kötik levelük keltét, az összehordott dolgok zavarossága azonnal kiütközik és gyanút ébreszthet. A levelet IX. János pápához intézték és abban ismételten is megemlékeznek Gyermek Lajosról, királyukról, amit elengedhetetlenül szükségesnek tartottak, mivelhogy nemcsak a maguk, hanem a birodalom nevében is beszélnek. E szerint a levél Gyermek Lajos ünnepies trónraültetése, 900 február 4. után és IX. János pápa halála, azaz 900 május közepe előtt íródott.²⁸¹

Még Dümmlernek is feltűnt, noha ő csodálkozó meghatottsággal fogadta e levelet,²⁸² hogy Theotmár az egész Bajor-

²⁸¹ *Jaffé: Regesta pontificum Romanorum*. Ed. sec. I. 443. Valószínű, hogy ez az időköz valamivel még szűkebbre szorul, ha figyelembe vesszük, hogy 900 májusában már IX. János pápa utódának, IV. Benedeknek consecratio-ja is megtörtént (*Jaffé* u. o.). Feltűnő, hogy *Dümmler* (*Geschichte des ostfränkischen Reiches*. 2. A. III. 514.) egyenesen Jafféra hivatkozva azt mondja, hogy IX. János pápa 900 *júliusában* halt meg. Jaffé azonban a hivatkozott helyen (Ed. sec. I. 443.) élesen kiemeli, hogy májusnál semmiesetre sem későbbben, és ismételten is figyelmeztet (I. 449. s. 3553, hibásan: 3537.), hogy a Heriveus rheimsi érseknek szóló pápai levél, amely a zavart okozta, nem IX. Jánostól, hanem X. Jánostól való. — *Szabó Károly* (A magyar vezérek kora. 122.) szintén júliusra teszi, *Pauler Gyula* pedig (A magyar nemzet története Szent Istvánig. 156.) Dümmlerre hivatkozva július közepére.

²⁸² Über die südöstlichen Marken des fränkischen Reiches unter den Karolingern. (Aus dem X. Bande des von der kais. Akademie der Wissenschaften herausgegebenen Archivs für Kunde österreicherischer Geschichtsquellen besonders abgedruckt.) 58: „...wel-

ország nevében beszél. Ezt természetesen csak abban az esetben tehetné a salzburgi érsek — mondja Dümmler is — ha egyidejűleg a bajor országgyűlés is helyesnek találta a kemény fellépést. És mindjárt hivatkozik is a 900 július 15-én tartott reichsbachi gyűlésre,²⁸³ mint amelyen ezt a dolgot megbeszélték és Theotmár mindjárt rá ott Reichsbachban írta meg levelét IX. János pápához.²⁸⁴ 900 július 15-én azonban már Reichsbachban is tudni kellett, hogy IX. János pápa meghalt és helyét 900 májusában IV. Benedek foglalta el. A reichsbachi gyűléssel tehát nem lehet alapot teremteni Theotmár nagyhangú fellépésének, a reichsbachin innen pedig semmiféle gyűlésről vagy gyűlésféle tanácskozásról sem tudunk. Ilyen támasztéokra annál is inkább szükség volna, mert a salzburgi érsek — amit Dümmler nem is emel ki — nemcsak Bajorország,²⁸⁵ hanem az egész birodalom,²⁸⁶ sőt a király és fejedelmi személyiségek nevében²⁸⁷ is beszél és egyenesen egyházszakadással fenyegeti meg a pápát, ha jóvá nem teszi a kárt, amelyet mint „rászedett“ okozott a passauai püspökségnek.²⁸⁸ Mindez természetesen fölötte gyanús, sőt a pápával szemben egyenesen elfogadhatatlan egy érsek tollából kellő alap nélkül, ami pedig nincs és nem is lehet, mert Theotmár el nem mulasztotta volna az erre való hivatkozást, ha már oly bőséggel tudott idézni zsinati határozatokat és pápai dekrétumokat a Szentszék kioktatására.

Az időt illetőleg igen zavaros a morva követség és a pápai légátusok járása-kelése is, arról nem is szólva, hogy János érsekkel, Benedek és Dániel püspökökkel — a pápai légátusokkal — e levélen kívül sehol sem találkozunk.

A levél szerint Moimir IX. János pápához pénzzel bőven

ches über die damaligen Zeitverhältnisse vielfach Licht verbreitet, oder uns vielmehr deutlich zeigt, wie vieles bei der Dürftigkeit der Quellen für uns unaufgeheilt bleibt...“

²⁸³ *Ried*: Codex chronologico-diplomaticus episcopatus Ratisbonensis. Ratisbonae, 1816. I. 78.

²⁸⁴ Geschichte des ostfränkischen Reiches. 2. A. III. 511. 514.

²⁸⁵ „...nec non et universus clerus populusque christianus per totam noricam que et bawaria conservatur...“

²⁸⁶ „...Communis gemitus est et generalis dolor angustat, quos Germania et tota tenet norica, quod unitas ecclesie dividitur scissura...“

²⁸⁷ „...In omnibus his iuvenculus rex noster, nulli praedecessorum suorum inferior (*a hetedik évében járt!*), secundum virtutem a deo sibi datam Sancte romane ecclesie et vobis summo pontifici cum omnibus regni sui principibus adiutor optat esse fortissimus...“

²⁸⁸ „...Ideo si quod fraus maligni Sclavorum calliditate adduxerat, iusticia avertat...“

ellátott²⁸⁹ követeket küldött és ilymódon elérte, hogy a pápa Morvaországba teljhatalmú legátusokat küldött, akik ott a passauai püspök jogait sértő intézkedéseket tettek, a salzburgi érsekség főpapjaival levélileg mérges vitát folytattak,²⁹⁰ aztán visszatértek Rómába,²⁹¹ mire Theotmár és suffraganeusai megírták levelüket IX. János pápához sérelmeik orvoslása, továbbá a Szentszék előtt és a legátusok részéről elhangzott vádak tisztázása érdekében.

E nagy követjárás lezajlásának idejére vonatkozólag a levélírók közelebbről csak annyit árulnak el, hogy a legátusok érkezésével kapcsolatban a morvák azt híresztelték, hogy a magyarokat a bajorok bíztatták fel Itália megrohanására.²⁹² Ilyen hírt a morvák 899 utolsó hónapjai előtt nem terjeszthettek és még ebben az esetben is jobb értesültségük volt, mint a hivatalos jellegű fudai évkönyvek vezetőjének. A legátusok tehát 899-ben utaztak és 899 őszen vagy telén már Morvaországban vannak. Indulásukat Rómából még ilyen kedvező számítás mellett is csak röviddel előzhette meg a morva követek Rómába érkezése, minthogy IX. János csak kevéssel előbb került az apostoli székre²⁹³ és a morváknak már megelőzőleg is hírt kellett kapniok az új pápának irányukban való hajlandóságáról.

Időben csak valamennyire is úgy egyeztethetjük össze a követjárásokat egymással, IX. János pápa uralkodási idejével, a fennforgó körülményekkel és a levél lehetséges keltével, hogy Moimir kincses követei 899 tavaszi hónapjaiban kelttek útra, a pápai legátusok pedig 899 nyári hónapjaiban indultak el Rómából, mert egyébként sok időt igénylő intézkedéseikre nem futnák a hónapok 899-ből. A legátusok hazatérését még így is 900 elejére, utazás szempontjából a legrosszabb évszakra kell tenni, hogy Theotmár május végéig megírhatta levelét. Ily fontos dolgoknak különösen egyházi téren e szokatlanul gyors lebonyolítása talán még nem keltene gyanút, ha a követek és a legátusok akadálytalanul utazgathattak volna. A levélírók azonban a követekre és a legátusokra vonat-

²⁸⁹ „...Nunc vero quod nobis grave videtur et incredibile, in augmentum iniurie iactitant se, magnitudine pecunie id egisse...”

²⁹⁰ „...adeo, ut directa nobis epistola, quasi ab apostolica sede, haec omnia improperebant, et diversas iniurias ingerebant, atque inter alia divino gladio feriendos dignos dicebant...”

²⁹¹ „...prout episcopi a vobis destinati, si fateri velint, enarrare possunt...”

²⁹² „...Cum autem eisdem Sclavis locus familiaritatis apud legatos vestros dabatur...” — „...nos praefati sclavi criminabantur cum ungaris fidem catholicam violasse... atque ut in italiam transirent pecuniam dedisse...”

²⁹³ Jaffé: Regesta pontificum Romanorum. Ed. sec. I. 442.

közölgag egészen megfélekedtek a magyarokról, akik 898 őszén már a Száva—Dráva-vonalon vannak, sőt a Brentáig elkalandoznak, 899 tavaszától pedig az év végéig Felső-Itáliának főképen a keleti felében az ilyenféle utazgatásokat teljesen lehetlenné tették. Hiszen a saját késedelmeskedésük okadatolására maguk a levélírók is azt hozzák fel, hogy propter infestam paganorum sevitiam el voltak zárva Rómától és Itália megszabadulása előtt nem tehettek eleget kötelességüknek.²⁹⁴ Védekezésük annál feltűnőbb, hogy ők, akik előtt nyitva állott minden alpesi átjáró, nem tudtak a Szentszékkal összeköttetésbe lépni a magyarok dúlása miatt, a pápai legátusokat szabadon járatják a magyaroktól nemcsak legjobban fenyegetett, hanem egészen elzárt pannonia—friaul—trevisói útvonalon. Moimir követeiről nem mondják ugyan kifejezetten, hogy ugyanezen az úton jártak Itáliába, de erre nincs is szükség, mert a morvák nem is követhettek más útvonalat, minthogy 897 óta harcban állottak a birodalommal. A tényleges helyzet és a viszonyok ismerete mellett egyáltalán feltételezhető-e, hogy a pápai legátusok és a kincsekkel megrakott morva követek 899-ben neki mertek vágni a friaul—trevisói útnak? Lehetett-e okuk a Pó-síkságot dúló kalandozóknak arra, hogy a pápai legátusokhoz és a kincses morva követekhez kegyesebbek legyenek, mint a vercellaei püspökhöz? Erről bizony egészen megfélekedtek a hamisítók. Ha a levél minden egyébben helytálló volna is, a legátusoknak és a követeknek ez a szabad utaztatása a friaul—trevisói útvonalon egymagában is bőségesen elegendő a levél hitelének lerontására. Ilyen durva „elírás“-t Theotmár érsek és suffraganeusai nem követhettek el.

e) A levélírók körülményesen elbeszélik, hogy a magyarok Pannoniát mennyire elpusztították, amiről az átutazó legátusok is meggyőződhetnek.²⁹⁵ Felhozzák, hogy a morvák már

²⁹⁴ „...Sed quia dei gratia liberata est Italia, quantocius potero vobis transmisero...” A pénzt tehát még 900 májusában sem tudják küldeni, holott ezt a morvák szerintük már 899-ben megtették.

²⁹⁵ „...Quod nos praefacti selavi criminabantur cum ungaris fides catholicam violasse, et per canem seu lupum, aliasque nefandissimas et ethnicas res sacramenta et pacem egisse... Quia enim christianis nostris longe a nobis positis semper imminebant, et persecutione nimia affligebant, donavimus illis nullius pretiose pecuniam substantie, sed tantum nostra linea vestimenta... Ipsi enim crimen, quod nobis falso semel factum imposuerunt, multis annis peregerunt... Ipsi Ungarorum non modicam multitudinem ad se sumpserunt, et more eorum capita suorum pseudo-christianorum penitus detonderunt, et super nostros christianos immiserunt... Ecclesias dei incenderunt, et omnia edificia deleverunt, ita ut in

évek óta barátkoztak a magyarokkal, akik állandóan fenyegettek és üldözték a passaui püspökség pannoniai keresztényeit. Ezért aztán ők is megajándékozták a magyarokat vászonruhákkal, hogy dühöngésüket némileg csillapítsák.

A felsorolt dolgok egyetlenegy elfogadható adattal sem bizonyíthatók, sőt feltevésszerűen sem állják meg a helyüket. Ha ugyanis a morva követek és a pápai delegátusok 899-ben szabadon utazhattak át a rémesen elpusztított Pannonián, akkor ezt a magyaroknak tulajdonított dűlást 898-nál későbbre nem tehetjük, de korábbra sem,²⁹⁶ mert a levélírók nem régi eseményképen hozzák fel. Az etelközi magyaroknak azonban csak 894-i pannoniai betöréséről tudunk, amelyet nem is követhetett több, mert a következő években a bolgárokkal és a bessenyőkkel folyó háborúskodásuk minden erejüket lekötötte. Amikor Arnulf 896-ban Pannónia nagy részének védelmét Brazlovóra bízta,²⁹⁷ ezzel kapcsolatban bizonyára említés történnék a magyarokról is, ha akkoriban Pannoniát háborgatták volna. A honfoglaló magyarokkal kapcsolatban pedig 898-ban még csak szó sem lehet Pannónia ily hatalmas elpusztításáról. Pannónia igazi megszállása csak a 899-i itáliai kalandozás bevégeződése után kezdődik meg a déli, a nagyobbik felében, amelyhez a bajoroknak alig volt közük, minthogy azt Arnulf Bajorországtól elszakította és a szláv Brazlavo hercegre bízta. Pannónia északi részéből is csak a Rábán túl fekvő területek érdekelték közelebről a bajorokat, minthogy ott a levél szerint telepeseik voltak. A Rábát pedig a honfog-

tota pannonia, nostra maxima provincia tantum una non appareat ecclesia, prout episcopi a vobis destinati... totam terram desolatam viderunt...

²⁹⁶ *Pauler Gyula* (A magyar nemzet története Szent Istvánig. 28. és 36. ll.), hogy a levél csábító, de észrevehetően zavaros leírását Pannónia pusztításáról minden kis részletében felhasználhassa, a jelentést két részre osztja a következő módon. A jelentésben magát a következményt, Pannónia pusztítását, a magyarok 894-i pannoniai beütéséhez fűzi, — egyebek között figyelmen kívül hagyván, hogy a morvák akkor nem szerepelhettek együtt a magyarokkal, mert éppen akkor bekére lépnek Arnulffal (Annales Fuldenses, ann. 894.) — a levélben előadott pusztítás előzményeit pedig a 900-i események előzményeiként állítja elének. — Még feltűnőbb *Huber* számítása (Ausztria története. I. 112.). Ő ugyanis a levél egész jelentését Pannónia pusztulásáról minden további nélkül a magyarok 900-i pannoniai és bajorországi szerepléséhez fűzi és nem veszi észre, hogy ebben a formában olyan látszata van a dolognak, mintha az egész Pannónia romlását jelentő levél — állítólagos keltének idejét tekintve — megelőzné az eseményeket. — *Dümmier* (Geschichte des ostfränkischen Reiches. 2. A. III. 442) egyáltalában nem használta fel a levélnek ezt a jelentését, sőt később úgy emlékezik meg róla, mint ellenőrizhetetlen hírről (i. m. III. 514.).

²⁹⁷ Annales Fuldenses, ann. 896.

láló magyarok 900 előtt nem léphették át, mert a Rábán innen is csak 900-ban tűnnek fel. És mindezekeken felül hová helyezük azokat a bizonyos éveket — multis annis! — amelyeknek folyamán a morvák lihszegően összeadták magukat a magyarokkal és azokkal együttesen állandóan sanyargatták a passauai püspökséghez tartozó pannoniai telepeseket, amikor a magyarok a 892-i dúlás után újból csak 902-ben jelennek meg Morvaországban²⁹⁸ és akkor sem mint jóbarátok?! Továbbá hogyan magyarázzuk meg magunknak azt, hogy a bajorok békét vásárolnak — akár vásznon, akár aranyon — a Pannoniát sanyargató magyaroktól, akik ennek ellenére a pápai legátusok érkezése előtt feldúlják Pannoniát s aztán el-tűnnek, hogy a legátusok szabadon átutazhassanak Pannonián?

f) Ezúttal nem tehetjük feladatunkká, hogy a hamisítók forrásait kutassuk, ámbár kétségtelennek lászik, hogy valami-féle feljegyzésekre is támaszkodtak, amelyeket természetesen céljuknak megfelelően elferdítettek. Ilyeneket bőven találhat-tak a passauai püspökség irattárában is, amennyiben a bajor főpapok valóban megtettek mindent a morva egyház függet-lenségének elgáncsolására. Az évkönyvekből és krónikákból is áttízlizálhattak egyet-mást. Ami például a morvák magya-ros hajviseletére vonatkozik, az igen élénken emlékeztet Liud-prandra, aki a Konstantinápolyban látott bolgár követről ugyanilyen formában mondja, hogy magyar módra nyírat-kozott.²⁹⁹ A Pannonia pusztításáról szóló hírt pedig a fuldai évkönyvek 894-i jelentéséből vehették,³⁰⁰ megtoldva Liud-prandból és a fuldai évkönyvekből is olyan részletekkel, amelyek a fuldai évkönyvekben nem a magyarokra vonat-koznak.

A levél magyarvonatkozású részeiből megfontolásra érde-mesnek csak az mutatkozik, amely a kutyára vagy farkasra tett esküvésről szól. De itt is nyomatékosan figyelembe veendő, hogy ilyen esküformáról a magyarokkal kapcsolat-

²⁹⁸ Annales Alamannici, ann. 902; Herimannus Augiensis: Chronicon, a. 902.

²⁹⁹ Liudprandi Relatio de legatione Constantinopolitana, c. 19: „...Cumque post naeniarum garrulitatem et missarum celebrationem ad mensam invitaremur, in ceteriori mensae margine, quae erat sine latitudine longa, Bulgarorum nuntium, Ungarico more tonsum, aenea catena cinctum, et ut mens mihi suggerit, catechumenum, mihi proponit...” *Pertz: MG. SS. III. 351.*

³⁰⁰ „...Avari, qui dicuntur Ungari, in his temporibus ultra Danubium peragrantes multa miserabilia perpetrare. Nam homines et vetulas matronas penitus occidendo, iuenculas tantum ut iumenta pro libidine exercenda secum trahentes totam Pannoniam usque ad internationem deleverunt...” (MG. SS. I. 410.)

ban e levélen kívül sehol sincs említés téve. Feltételezhető azonban, hogy a hamisítók a saját korukban hallhattak valami ilyesféléről.

*

Célkitűzésünk keretében ennyi talán elég is lesz a Theotmár salzburgi érseknek tulajdonított levél értékének megítélésére, hamis mivoltának bemutatására. E levél erősítésére és részben ennek anyagából — vagy ezzel egyszerre — készült a Hatto mainzi érsek nevében szereplő, ugyancsak IX. János pápához intézett levél,³⁰¹ amelyben Hatto a morva ügyben a helyzetnek még kirívóbb nemismerésével védelmezi a bajor főpapok álláspontját. A Hatto-féle levél is keltezetlen és szintén csak Gyermeke Lajos trónralépése és IX. János pápa halálának ideje utalnak arra, hogy a 900. évben írták, de mégis azzal a megszorítással, hogy már Theotmár levelének Rómába érkezése után, tehát jóval IX. János halála után. A Theotmár-levéllel együtt a hamis levelek ugyanazon társaságában, a fentebb említett, a XII. század elejéről való kéziratban bukkant fel először.³⁰²

E két hamisítvány egymás erősítésére és valószínűleg egyszerre készülhetett — a nyilvánvaló cél után ítélve — oly időben, amikor a viszonyok kedvezőnek mutatkoztak a passauai püspökség számára, hogy e két levélben „megőrzött”, élesen kiemelt, minden változással és mindenkivel szemben keményen fenntartott jogai alapján a tönkrement Morvaországban az egyházi felsőbbiséget magához ragadhatja.

Dr. Gombos F. Albin.

³⁰¹ *Fejér*: Codex diplomaticus Hung. I. 235—240; *Boczek*: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. I. 63—66.

³⁰² Nines miért, hogy e helyen bővebben foglalkozzunk a Hatto-féle levéllel, amely egyébként is már régebben megkapta a „gyanús” jelzést. A hamisítóknak csupán arra a feltűnő vigyázatlanságára mutatott rá, hogy Hatto mainzi érsek, a kis király gyámja, Arnulf halálának (899 dec. 8) hírét jó félesztendő mulva közli az elhunyt IX. János pápával és hosszúra nyúló késedelmeskedését, mint Theotmár, az utat elzáró magyarokkal mentegeti, noha a kalandozók már 899 végén elhagyták Itáliát. quia paganis inter nos et vos consistentibus impeditum est iter nostrum ad sanctam matrem nostram Romanam sedem, ita ut nec legati a nostra parvitate ad vestram dignitatem dirigi potuissent...”